

P R E F A Ț A

Planul acestei lucrări este determinat de însuși principiul ce stă la baza întregii expuneri: acel genealogic. Din faptul că limba română este reprezentanta latinei vorbite în mod neîntrerupt, din momentul stabilirii stăpânirii romane în părțile orientale ale imperiului roman și până astăzi, decurge în mod firesc necesitatea, pentru istoric, de a urmări cronologic vicisitudinile prin care a trecut limba latină în regiunile acestea ale imperiului roman. Volumul de față este consacrat cercetării fondului latin al limbii române; volumele următoare vor expune în ce măsură latina a suferit modificări mai mult sau mai puțin importante, care interesează diverse domenii ale gramaticii, dela populațiile autohtone ale Daciei și Peninsulei Balcanice sau dela acelea venite din alte regiuni și stabilite apoi în regiunile dunărene.

Prezentul volum își propune deci să stabilească stadiul de evoluție al latinei ce stă la baza limbii române, acesta fiind punctul de plecare necesar al dezvoltărilor ulterioare determinate de structura limbii latine și de tendințele care domină evoluția sa. Expunerea se mulțumește cu înregistrarea inovațiilor ce explică evoluția latinei orientale, devenită mai târziu limba română, fără a urmări dezvoltarea însăși a acestor inovațiuni. O expunere de acest fel va deschide volumul consacrat secolului al XVI-lea: acolo se va vedea în mod succint cum a evoluat limba

latină, din momentul pătrunderii sale în părțile orientale ale imperiului roman și până la ivirea primelor monumente de limbă românească.

În expunerea faptelor, am plecat întotdeauna dela ceea ce este atestat în texte. Romanistul dispune astăzi de un material de limbă suficient pentru construcțiile sale. În privința exemplelor din inscripții, m'am mulțumit cu acelea ce se găsesc în Corpus Inscriptionum Latinarum. Cercetarea materialului nou, publicat anual în revistele de specialitate, m'ar fi dus prea departe de scopurile ce le urmăresc în cartea de față.

Am căutat să informez pe cititor cu un număr limitat de exemple și să reduc expunerea la strictul necesar. Am indicat întotdeauna, la inscripții, locul provenienței și data. În majoritatea lor, inscripțiile sunt însă nedatate, și trebuie admis că ele constituie o mărturie pentru limba din sec. I-IV d. C.

La baza prezentului volum se află cursul pe care l-am ținut la Facultatea de litere din București, în anul școlar 1933-1934. Față de expunerea orală a materiei, redactarea actuală prezintă, firește, remanieri de tot felul. Dar scopul ce mi l-am propus a rămas același: de a oferi cititorilor, și în primul rând studenților în filologia română, un manual la curent cu stadiul actual al cercetărilor.

Volumul de față, ca și acelea ce vor veni ulterior să completeze seria, este rezultatul dorinței mele de a studia o materie ce merită o atenție deosebită atât prin problemele ce le propune cercetătorului, cât și prin avantajul ce-l prezintă de a constitui studiul limbii materne.

Dintre domeniile gramaticii studiate în prezentul volum, *sintaxa* este acela în care cercetătorul simte cel mai mult lipsa lucrărilor de amănunt și a unei *sintaxe descriptive* a limbii vorbite. Expunerea cuprinsă aci trebuie deci con-

siderată ca o schiță, ce urmează să fie dezvoltată mai târziu, în baza lucrărilor nouă.

Dificultățile ce le întâmpină un cercetător în domeniul limbii latine la București, din cauza lipsei unei biblioteci înzestrate cu lucrările recente și cu periodicele ținute la zi, mi-au fost micșorate multumită d-lui Scarlat Lambrino, titularul catedrei de istorie antică la Facultatea de litere din București, care, cu o extremă bunăvoință, mi-a pus la dispoziție bogata bibliotecă a Seminarului d-sale.

D. N. Georgescu-Tistu, bibliotecarul Bibliotecii Centrale a aceleiași Facultăți, a binevoit să-mi comunice de mai multe ori unele publicații rare, împrumutate, la cererea mea, dela biblioteca Facultății de litere din Cernăuți.

D. Al. Graur a citit întreaga lucrare în manuscris. Problemele cele mai importante tratate în acest volum au fost examinate și debătute în prealabil cu d-sa; d-torez d-lui Graur sugestii importante și rectificări de detaliu.

D. Ț. Byck a binevoit să citească și d-sa lucrarea în manuscris și să-mi împărtășească o serie de observații prețioase.

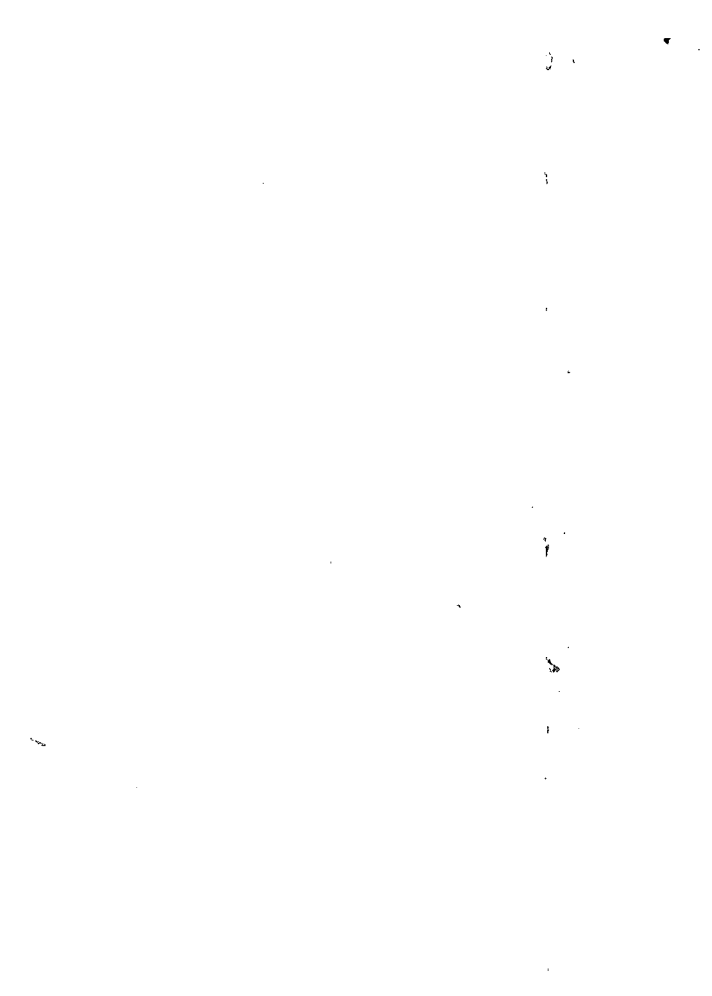
D-nii Byck, Graur și C. Racoviță au citit câte o corectură a lucrării; d. C. Racoviță a redactat în întregime indicele dela sfârșitul volumului.

Tuturor le aduc pe această cale calde mulțumiri pentru sprijinul atât de eficace oferit acestei lucrări.

De primirea de care se va bucura primul volum al acestei istorii a limbii române pe lângă publicul cititor, depinde apariția eventuală a unei ediții nouă, în care voi căuta să țin seamă de observațiile persoanelor competente făcute cu prilejul apariției primei ediții.

București, iunie 1937.

A. R.

NOTAȚIA FONETICĂ

- â : vocală între *a* și *o* (în istroromână).
ɑ : vocală între *a* și *ă* (în megleno-română).
y sau w notează semi-vocala *w*: fr. *oui*.
y : *i* consoană: fr. *yeux*.
č : dr. čer.
ğ : dr. ger.
l : *l* velar, ca în rus. *palka* « băț ».
ñ : *n* gutural: rom. *Anghel*.
ș : dr. și.

SEMNE DIACRITICE

- * înaintea unui sunet, a unui cuvânt care nu sunt atestate în texte.
' după o vocală indică locul accentului de intensitate (de ex. *inimi'cus*, cu *i* accentuat); după sau deasupra unei consoane, notează « palatalizarea » sau « muierea » ei: ar. *mul'are*, *nel*, în care *l'* și *ñ* se pronunță ca în it. *moglie*, fr. *agneau*.
˙ sub o vocală deschisă: ɛ.
˘ sub o vocală închisă: ɛ.
˘ deasupra vocalelor scurte: *ă*, *ê*, etc.
- deasupra vocalelor lungi: *ā*, *ē*, etc.; deasupra lui *r*, indică vibrațiile apicale (vârful limbii): *ř*.
˘ sub o vocală arată că vocala face parte dintr'un diftong, ca prim element: *ɛa*.
> « a dat ».
< « derivă din ».

ABREVIĂȚIUNI

Abreviațiunile folosite în citarea numelor și titlului operelor autorilor latini sunt acelea întrebuițate îndeobște în lucrările de specialitate.

- AAR = *Analele Academiei Române*, București.
- abruzz. = (dial.) abruzzez.
- ac. = acuzativ.
- Act. Ap. Apocr. = *Acta Apostolorum Apocrypha*, 3 vol., Leipzig, 1891-1903.
- A.I.St.Cl. = Universitatea « Regele Ferdinand I » din Cluj. Publicațiile Institutului de studii clasice. *Anuarul* pe anii 1928-1932. Partea I—II, Cluj, 1932-1933. Vol. II, cu titlul schimbat: *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, 1936.
- alb. = albaneză.
- angl.-sax. = anglo-saxonă.
- AP sau App. Pr. = *Appendix Probi* (ed. W. A. Baehrens, *Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen Appendix Probi*, Halle, 1922, p. 5 sq.)
- Apicius = Apicius, *De re coquinaria*, ediderunt C. Giarratano et Fr. Vollmer, Lipsiae, 1922.
- Apuleius = Apulei *Opera quae supersunt*, recens. R. Helm, 3 vol., Lipsiae, 1905-1910 (Apol. = Apologia; Met. = Metamorphoseon libri).
- ar. = aromână.
- arh. = arhaic.

- Augustin = Sancti Aurelii Augustini *Confessionum* (in *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, XXXIII, s. I, pars I).
- B.-A. = *Balkan-Archiv*, hgg. v. G. Weigand, I-IV, Leipzig, 1925-1928.
- Bartoli, Introd. = Matteo Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1925.
- bearn. = (dial.) bearnez.
- Bellum Hisp. = C. Iulii Caesaris *Commentarii*, ex. recens. B. Kübleri. Vol. III, pars altera: *Commentarius de Bello hispaniensi*, Lipsiae, 1897.
- BL = *Bulletin linguistique*, p. p. A. Rosetti, București-Paris, 1933 sq.
- BSF = *Buletinul Societății Filologice*, I-III, București, 1905-1907.
- BSL = *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, Paris, 1871 sq.
- Bul. Philippide = *Buletinul Institutului de filologie română «Alexandru Philippide»*, Iași, 1934 sq.
- ca. = circa.
- Caes. B.G. = C. Iulii Caesaris *Belli Gallici libri VII*. Neunte völlig umgearbeitete... Auflage besorgt von Prof. Dr. Gottlob Bernhard Dinter. I. Heft 1890, II. Heft 1890, III. Heft 1892, Leipzig.
- calabr. = (dial.) calabrez.
- campid. = (dial.) campidanez.
- Candrea, Oaș. = I. A. Candrea, *Graiuul din Țara Oașului*, București, 1907 (extr. din *BSF*, II).
- Capidan, Nom. Suff. Ar. = Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, WJb., XV, 1 sq.
- Capidan, Megl. = Th. Capidan, *Megleno-Români*, I-III, București, 1928 [-1936].
- Capidan, Arom. = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932.

- Caragiale = I. L. Caragiale, *Opere*, ed. P. Zarifopol, București, Cultura Națională, 1930 sq.
- Cassiodor = Magni Aurelii Cassiodori Senatoris *Variarium*; Berlin, 1894 (*Monum. Germaniae Hist., Auct. Ant., XII*).
- cat. = catalană.
- Cato, Agr. = M. Porci Catonis *De agri cultura liber*, ex. recens. H. Keilii, Lipsiae, 1882.
- Catul = Catulli Veronensis *Liber*, recensuit Aem. Baehrens, 2 vol., Lipsiae, 1885-1893.
- cf. = confer « compară ».
- CGL = *Corpus glossariorum latinorum*, 7 vol., Leipzig, 1888 sq.
- Cic. = M. Tullii Ciceronis *Opera rhetorica*, recognovit G. Friedrich, 2 vol., Lipsiae, 1893-1903 (Or. = Orator; Top. = Topica). M. Tullii Ciceronis *Scripta quae manserunt omnia*, recognovit C. F. W. Mueller, 7 vol., Lipsiae, 1901-1905 (Att. = Epist. ad. Atticum; Caecin. = Pro A. Caecina oratio; De imp. Pomp. = De imperio Cn. Pompei ad Quirites Oratio; Cat. = Oratio in Catilinam; Phil. = In M. Antonium oratio philippica).
- CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin, 1862 sq.
- Cohn = G. Cohn, *Die Suffixwandlungen im Vulgärlatein und im vorliterarischen Französisch nach ihren Spuren im Neufranzösischen*, Halle, 1891.
- Commodian = Commodiani *Carmina*, ex. recensione B. Dombart, Vindobonae, 1887 (*Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*).
- cos. = (dial.) cosentin (Calabria).
- Cross = Ephraim Cross, *Syncope and kindred phenomena in latin inscriptions*, New-York, 1930.

- Curt. = Q. Curti Rufi *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt...*, besorgt von Alfred Weinhold, Leipzig und Berlin, 1903-1906.
- d. = dativ.
- DA = *Dicționarul limbii române*, publ. de Academia Română, București, 1913 sq.
- Dal. = I. Dalametra, *Dicționar macedo-român*, București, 1906.
- d. C. = după Christos.
- DE = I. A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A- Putea*, București, 1907-1914.
- Def. tab. = *Defixionum tabellae...* collegit... A. Audollent, Paris, 1904.
- Densusianu, H.d.l.r. = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901; II, fasc. 1, Paris, 1914; fasc. 2, Paris, 1932.
- Dessau = *Inscriptiones Latinae selectae*, ed. H. Dessau, Berlin 1892-1916.
- Diehl, AI = *Lateinische altchristliche Inschriften* ², ausgewählt... v. E. Diehl, Bonn, 1913.
- Digest. = *Digesta Iustiniani Augusti*, recogn. Th. Mommsen, Berlin, 1868-1870.
- dim. = diminutival.
- Dimand = Dr. Bernhard Dimand, *Zur rumänischen Moduslehre*, Wien, 1904 (*Denkschriften* d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. XLIX, III).
- dr. = dacoromână.
- DR = *Dacoromania*, buletinul « Muzeului Limbii Române » condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1921 sq.
- engad. = (dial.) engadin.
- Ennius, Ann. = *Annales in Ennianae Poesis reliquiae...*, recens. Ioh. Vahlen, Lipsiae, 1903.
- Ernout, Morphol. hist. du lat. = A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1914.

- EW = *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, v. Sextil Pușcariu, I, Heidelberg, 1905.
- f. = feminin.
- Festus = Festus, ed. W. M. Lindsay, Paris, 1930 (*Glossaria latina*, IV).
- flor. = florentin.
- fr. = franceză.
- franc. = francă.
- Frățilă = A. Frățilă, *Sensul și întrebuițarea prepozițiilor în limba română*, Galați, 1905.
- friul. = (dial.) friulan.
- g. = genitiv.
- germ. = germană.
- Gamillscheg, Roman. Tempuslehre = Ernst Gamillscheg, *Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre*, Wien, 1913 (*Sitzungsber. d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl.*, 172. Bd., 6. Abhandl.).
- G amillscheg, Olt. Mdt. = E. Gamillscheg, *Oltenische Mundarten*, Wien, 1919 (*Sitzungsber. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl.*, 190. Bd., 3. Abhandl.).
- Gaster, Chrest. = *Chrestomatie română* de M. Gaster, I, Leipzig-București, 1891.
- A. Gellius = A. Gellii *Noctium Atticarum Libri XX*, post Martinum Hertz edidit Carolus Hosius, 2 vol., Lipsiae, 1903.
- gen. = (dial.) genovez.
- GL = *Grammatici latini*, ex recensione Henrici Keilii, 7 vol., Leipzig, 1864-1874.
- got. = gotică.
- gr. = greacă.
- Graur, I et V en lat. = A. Graur, *I et V en latin*, Paris, 1929.
- Graur, Cons. gem. = A. Graur, *Les consonnes gémînées en latin*, Paris, 1929.

- Graur, N. d'ag. et adj. = A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
- Grandgent = C. H. Grandgent, *Introduzione allo studio del latino volgare*, Milano, 1914.
- Gr. de Tours, H.F. = Gregorii Turonensis *Opera*. I: *Historia Francorum. Liber Vitae Patrum*, Hanovra, 1884 (*Monum. Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum*).
- Grevander = Sigfrid Grevander, *Untersuchungen zur Sprache der Mulomedicina Chironis*, Lund-Leipzig [1926].
- Gröber's Gr. = *Grundriss der romanischen Philologie*, hgg. v. Gustav Gröber, I², Strassburg, 1904-1906.
- Grom. vet. = *Gromatici veteres*, ex recens. C. Lachmanni, Berolini, 1848.
- GS = *Grai și suflet*, revista « Institutului de filologie și folklor », publ. de Ov. Densușianu, București, 1923 sq.
- Hieronim = Sancti Eusebii Hieronymi *Commentarii in epistolas Sancti Pauli*, în Migne, *Patrologia latina*, vol. 30, Paris, 1865.
- Hor. = Q. Horatii Flacci *Opera*, tertium recognovit L. Mueller, Lipsiae, 1904 (Sat. = *Saturarum Libri*).
- ibid. = ibidem.
- id. = idem.
- î. l. = în loc.
- în. d. C. = înainte de Christos.
- ionian-att. = (dial.) ionian-attic.
- Iordan, Rum. Top. = Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I-III, Bonn-Leipzig, 1924-1926.
- Ispirescu, Leg. = P. Ispirescu, *Legende sau basmele Românilor*, I², București, Minerva, 1907.
- istr. = istoromână.
- it. = italiană.

- Jeanneret = M. Jeanneret, *La langue des tablettes d'exécration*, Paris-Neuchâtel, 1918.
- Jokl, Ling. kult. Unters. = N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923.
- land. = (dial.) landez.
- LB = *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, p. p. A. Rossetti, București, 1926.
- lecc. = dial. din Lecce (Apulia).
- Liechtenhan = Ed. Liechtenhan, *Sprachliche Bemerkungen zu Marcellus Empiricus*, Basel, 1917.
- Liv. Andr. Trag. = Livius Andronicus, fragmente din tragedii, în A. Ernout, *Recueil de textes latins archaïques*, Paris, 1916.
- Löfstedt, Peregr. Aeth. = E. Löfstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae²*, Uppsala, 1936.
- loc. = localitate.
- log. = (dial.) logudorez.
- lomb. = (dial.) lombard.
- lucc. = dial. din Lucca.
- Lucr. = Lucrèce, *De la nature*, texte établi et traduit par A. Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1924.
- lyon. = (dial.) lyonez.
- magl. = dial. din Maglia (Apulia).
- mant. = (dial.) mantovan.
- megl. = megleno-română.
- Meillet-Ernout = A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1932.
- Meillet-Vendryes = A. Meillet et J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1924.
- G. Meyer, Et. Wb.d.alb.Spr. = Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.

- Meyer-Lübke, Gr. = W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I-IV, Leipzig, 1890-1902.
- Meyer-Lübke, Einf. ³ = W. Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* ³, Heidelberg, 1920.
- Mihăileanu = Șt. Mihăileanu, *Dicționar macedo-român*, București, 1901.
- Mitteil. d. rum. Inst. Wien. = *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*, hgg. v. W. Meyer-Lübke, I, Heidelberg, 1914.
- Mohrmann = Christine Mohrmann, *Die altchristliche Sondersprache in den Sermones des hl. Augustin*, I, Nijmegen, 1932.
- Morariu = Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, I, II, 1 și 2, Cernăuți, 1924-1928 (extr. din *Codrul Cosminului*, I, II și IV).
- Mulom. Chiron. = Claudii Hermeri *Mulomedicina Chironis*, edidit E. Oder, Lipsiae, 1901.
- n. = neutru.
- n. = nominativ.
- n. = nord.
- n. = nume.
- n. pr. = nume propriu.
- ned. = nedefinit.
- Olcott = G. N. Olcott, *Studies in the word formation of the latin inscriptions*, Roma, 1898.
- op. cit. = opus citatum « lucrarea citată ».
- Ov. = P. Ovidius Naso, ex iterata R. Merckelii recognitione (Met. = Vol. II: *Metamorphoses*, Lipsiae, 1909; Trist. = vol. III: *Tristia*, Lipsiae, 1904).
- pad. = (dial.) padovan.
- Papahagi, Basme = Per. Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905.
- Papahagi, M-ții Apuseni = T. Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, București, 1925 (extr. din *GS*, II).

- parm. = (dial.) parmigian.
- Peregr. Aeth. = *Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta*², hgg. v. W. Heraeus, Heidelberg, 1921.
- Petronius = Pétrone, *Le Satiricon*, texte établi et traduit par A. Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1922.
- Philippide, Ist. lb. rom. = A. Philippide, *Istoria limbii române. I: Principii de istoria limbii*, Iași, 1894.
- Philippide, Orig. Rom. = A. Philippide, *Originea Românilor*, I-II, Iași, 1923-1927.
- pis. = (dial.) pisan.
- pl. = plural.
- Plaut = T. Macci Plauti *Comoediae*, ex. recens. G. Goetz et Fr. Schoell, Lipsiae, 1901-1906, 7 vol. (Amph. = Amphitruo; Asin. = Asinaria; Bacch. = Bacchides; Cist. = Cistellaria; Curc. = Curculio; Epid. = Epidicus; Men. = Menaechmi; Merc. = Mercator; Mil. = Miles gloriosus; Most. = Mostellaria; Pe = Persa; Pseud. = Pseudolus; R. = Rudens; Trin. = Trinummus).
- Plin. Ep. = C. Plini Caecili Secundi *Epistularum libri novem*, ex. recens. Henrici Keilii, Lipsiae, 1870.
- PO = *Palia d'Orăștie (1585-1582). I: Préface et Livre de la Genèse*, publiés par Mario Roques, Paris, 1925.
- port. = portugheză.
- pr. = pronume.
- prov. = provansală.
- Pușcariu, Contrib. gr. ist. lb. rom. = S. Pușcariu, *Contribuții la gramatica istorică a limbii române*, I, București, 1911 (*A A Rom.*, XXXIII, liter.).
- Pușcariu, Ét. de ling. roum. = Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine...*, Cluj-București, 1937.

- Puşcariu, Istr. = Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, II-III, Bucureşti, 1926-1929.
- Puschlav = dial. din Puschlav (Grisons).
- Quintilian = M. Fabii Quintiliani *Institutionis oratoriae libri duodecim*, recens. Ed. Bonnell, 2 vol., Lipsiae, 1903-1905.
- REW = *Romanisches etymologisches Wörterbuch* ², von W. Meyer-Lübke, Heidelberg, 1935.
- RF = *Revista filologică*, organ al Cercului de studii filologice de pe lângă Facultatea de filosofie şi litere din Cernăuţi, director Al. Procopovici, I-II, Cernăuţi, 1927-1929.
- RLiR = *Revue de linguistique romane*, Paris, 1925 sq
- rom. = română.
- romagn. = (dial.) romagnol.
- Rönsch, It. u. Vulg. = H. Rönsch, *Itala und Vulgata*, Marburg, 1875.
- Rosetti, Rhot. = A. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924.
- Rosetti, Rech. = A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926.
- Rosetti, Lb. r. s. XVI = Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1932.
- rus. = rusă.
- s. = substantiv.
- s. = sud.
- Şăineanu, Semasiol. = Lazăr Şăineanu, *Incercare asupra semasiologiei limbei române*, Bucureşti, 1887.
- Şăineanu, Infl. orient. = Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, 3 vol., Bucureşti, 1900.
- Saintong. = dial. din Saintonge.
- sard. = sardă.
- sax. = saxonă.
- Schuchardt, Vok. = Hugo Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, I-III, Leipzig, 1866-1868.

- Seelmann = E. Seelmann, *Die Aussprache des Latein...*, Heilbronn, 1885.
- sg. = singular.
- sic. = siciliană.
- sl. = slavă.
- Sommer = F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*³, Heidelberg, 1914.
- sp. = spaniolă.
- sprslv. = (dial.) suprasilvan (Grisons).
- sq. = sequens « următor ».
- Stolz-Schmalz⁵ = Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*⁵..., neubearbeitet v. Manu Leumann u. J. B. Hofmann, München, 1928.
- Suet. Aug. = C. Suetoni Tranquilli *Opera*. Vol. I. *De vita Caesarum libri VIII*, recens. Max. Ihm. Liber II: *Divus Augustus*, Lipsiae, 1927.
- Tac. Ann. = Cornelii Taciti *Libri qui supersunt*, quartum recognovit C. Halm, Lipsiae, 1909 (Ann. = Annales).
- tar. = (dial.) tarentin.
- TCLP = *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, Praga, 1929 sq.
- Ter. Phorm. = *Ausgewählte Komödien des P. Terentius Afer...* erklärt von Karl Dziatzko. Erstes Bändchen: *Phormio*. Dritte veränderte Auflage bearbeitet von Dr. Edmund Hauler, Leipzig, 1898.
- Tiktin = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1903-1925.
- top. = topic.
- v. = veci.
- v. = verso.
- v. = vezi.
- v. = vocativ.
- vald. = (dial.) valdez.

- Varro, Ling. lat. = M. Terenti Varronis *De lingua latina libri*, emendavit... Leonardus Spengel; Leonardo patre mortuo edidit et recognovit filius Andreas Spengel, Berolini, 1885.
- Varro, RR. = M. Terenti Varronis *Rerum rusticarum libri tres*, ex. recens. H. Keilii, Lipsiae, 1884.
- vegl. = (dial.) vegliot.
- veneş. = (dial) veneşian.
- veron. = (dial.) veronez.
- Verg. Georg. = P. Vergilii Maronis *Georgicon libri quattuor*, in P.V.M. *Opera*, iterum recognovit Otto Ribbeck, Lipsiae, 1907.
- Virgilius gram. = Virgilii Maronis Grammatici *Epitome*, ed. I. Huemer, Lipsiae, 1886.
- Vitae patr. = *Vitae patrum*, in Migne, *Patrologia latina*, vol. 73 și 74, Paris, 1879.
- Vitr. = Vitruvii *De architectura libri decem*, iterum edidit Valentinus Rose, Lipsiae, 1899.
- WJb. = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, hgg. v. G. Weigand, Leipzig, 1894 sq.
- zool. = zoologie.
- ZRPh. = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877 sq.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. Latina

Pentru lucrările apărute începând cu anul 1914, există, în afară de bibliografiile critice publicate în revistele de specialitate ca *Glotta*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht (vol. 24, apărut în 1936, cu bibliografia anului 1933), *Indogermanisches Jahrbuch*, Berlin-Leipzig, W. de Gruyter (vol. XX, cu bibliografia anului 1934, apărut în 1936), etc., excelenta bibliografie generală publicată sub direcția lui J. MAROUZEAU: *Dix années de bibliographie classique. Bibliographie critique et analytique de l'antiquité gréco-latine pour la période 1914-1924*, Paris, Les Belles Lettres, 1927 (partea I) și 1928 (partea a II-a), continuată anual: *L'année philologique. Bibliographie critique et analytique de l'antiquité gréco-latine*, I (1927). *Bibliographie des années 1924-1926*, Paris, Les Belles Lettres, 1928; II: *Bibliographie de l'année 1927 et complément des années antérieures*, Id., 1928 sq.

H. BECKBY, *Entwicklung der lateinischen Sprache*, I: *Text*, II: *Kommentar*, Bielefeld u. Leipzig, Velhagen & Klasing, 1931 (manual școlar).

E. BERGER, *Stylistique latine* remaniée par Max Bonnet et F. Gache, quatrième éd. revue et augmentée, Paris, Klincksieck, 1928 (pentru latina clasică).

KARL BRUGMANN, *Verschiedenheiten der Satzgestaltung nach Massgabe der seelischen Grundfunktionen in den indogermanischen Sprachen*, Leipzig, Teubner, 1918 (*Ber. über die Verhandlungen der Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Leipzig*, phil.-hist. Kl., 70. Bd., 1918, 6. Heft; privire de ansamblu; principii generale).

Inscriptiones Latinae selectae, edidit H. DESSAU, Berolini, Weidmann, 1892-1916, 5 vol. (colecție excelentă și comodă, cu indice complet).

Vulgärlateinische Inschriften herausgegeben von Dr. ERNST DIEHL, Bonn, Marcus u. Weber, 1910 (lucrare astăzi clasică; inscripțiile sunt grupate după particularitățile lor gramaticale; mai multe indice, la sfârșitul lucrării, permit consultarea ei comodă).

Lateinische altchristliche Inschriften, mit einem Anhang jüdischer Inschriften, ausgewählt u. erklärt von Dr. E. DIEHL, 2. Aufl., Bonn, Marcus u. Weber, 1913 (aceleași calități ca și colecția de inscripții latine vulgare îngrijită de autor).

A. ERNOUT, *Morphologie historique du latin*, Paris, Klincksieck, 1914 (clar, precis și bine informat).

Recueil de textes latins archaïques, par A. ERNOUT, Paris, Klincksieck, 1916 (manual excelent, cu comentarii, note și indice al cuvintelor).

A. ERNOUT et A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine, histoire des mots*, Paris, C. Klincksieck, 1932 (lucrare fundamentală, în care cea mai prudentă știință etimologică este aliată unei cunoștințe profunde a izvoarelor).

C. H. GRANDGENT, *Introduzione allo studio del latino volgare*, traduzione dall' inglese... , Milano, Hoepli, 1914 (informație utilă).

J. B. HÖFMANN, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg, Winter, 1926 (cartea unui cunoscător profund al materiei).

M. JEANNERET, *La langue des tablettes d'exécution latines*, Paris-Neuchâtel, Attinger Fr., 1918 (expunere gramaticală).

E. KIECKERS, *Historische lateinische Grammatik*; I: *Lautlehre*; II: *Formenlehre*, München, Max Hueber, 1930-1931 (manual concis și bine informat, în care se înfățișează întreaga curbă de evoluție a limbii, dela indo-europeana comună și până astăzi).

W. KROLL, *Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht*, Berlin, Weidmann, 1925 (vederi interesante).

CH. LAMBERT, *La grammaire latine selon les grammairiens latins du IVe et du Ve siècle*, Dijon-Paris, 1908 (*Revue bourguignonne*, t. XVIII, n°s 1-2; expunere utilă, cu trimiteri la operele gramaticilor).

PAUL LEJAY, *Histoire de la littérature latine. Des origines à Plaute*, publ. par L. Pichard, Paris, Boivin & C-ie, f. d. (scrisă de un linguist; sugestțiuni utile asupra limbii primelor monumente literare).

EINAR LÖFSTEDT, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae. Untersuchungen zur Geschichte der lateinischen Sprache* ²,

Uppsala, 1936 (lucrare importantă pentru latina vulgară, datorită unui cunoscător profund al materiei).

J. MAROUZEAU, *Traité de stylistique appliquée au latin*, Paris, Les Belles Lettres, 1935 (lucrare de ansamblu datorită unui specialist).

A. MEILLET, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, Hachette, 1928 (sinteză originală datorită unui mare lingvist).

A. MEILLET et J. VENDRYES, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, Champion, 1924 (lucrare fundamentală).

W. MEYER-LÜBKE, *Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern* (în *Grundriss der romanischen Philologie*, I. Bd., zweite verbesserte und vermehrte Auflage, Strassburg, Trübner, 1904-1906, p. 451 sq.).

H. F. MULLER and P. TAYLOR, *A chrestomathy of vulgar latin*, New-York, Heath and Comp., 1922 (sugestii utile).

M. NIEDERMANN, *Précis de phonétique historique du latin*, nouvelle éd. revue et augmentée, Paris, Klincksieck, 1931 (manual datorit unui latinist cu renume; idei personale).

L. PERRET, *Les inscriptions romaines. Bibliographie pratique*, Paris, Klincksieck, 1924 (un ghid util).

W. E. PLATER and H. Y. WHITE, *A Grammar of the Vulgate*, Oxford, 1926 (manual clar și bine ordonat).

O. REBLING, *Versuch einer Charakteristik der römischen Umgangssprache*, zweiter, mit einigen Veränderungen versehener Abdruck, Kiel, Lipsius & Tischer, 1883 (sugestii interesante).

Lateinische Sacralinschriften ausgewählt von FR. RICHTER, Bonn, Marcus u. Weber, 1911 (colecție utilă și bine prezentată).

O. RIEMANN, *Syntaxe latine d'après les principes de la grammaire historique*, septième éd. revue par A. Ernout, Paris, Klincksieck, 1932 (o bună orientare în sintaxa latinei clasice).

JOS. SCHRIJNEN, *Charakteristik des äitchristlichen Latein*, Nijmegen, Dekker & van de Vegt en J. W. van Leeuwen, 1932 (expunere interesantă).

HUGO SCHUCHARDT, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, 3 vol., Leipzig, B. G. Teubner, 1866-1868 (lucrare fundamentală).

EMIL SEELMANN, *Die Aussprache des Latein nach physiologisch-historischen Grundsätzen*, Heilbronn, Gebr. Henninger, 1885 (lucrare fundamentală).

Vulgärlateinisches Übungsbuch, hgg. v. Dr. FR. SLOTTY, Bonn, Marcus u. Weber, 1918 (elementar).

FERD. SOMMER, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 2-te und 3-te Auflage; *Kritische Erläuterungen zur lateinischen Laut- und Formenlehre*, Heidelberg, C. Winter, 1914 (manual de informație și referințe; lucrare fundamentală).

FERD. SOMMER, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen (deutsch, englisch, französisch, griechisch, lateinisch)*, mit besonderer Berücksichtigung des Deutschen, 2-te Aufl., Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner, 1925 (materie bogată, dar de o prezentare rebarbativă pentru începători).

STOLZ-SCHMALZ, *Lateinische Grammatik, Laut- und Formenlehre, Syntax und Stilistik*, in fünfter Auflage völlig neu bearbeitet von MANU LEUMANN u. J. B. HOFMANN, München, C. H. Beck, 1928 (lucrare fundamentală; un instrument de lucru absolut indispensabil. *Fonetica și morfologia*, datorite lui Fr. Stolz, sunt revizuite de Manu Leumann, iar *sintaxa și stilistica*, scrise de J. H. Schmalz, sunt revizuite de J. B. Hofmann).

K. STRECKER, *Einführung in das Mittellatein*, 2-te erweiterte Aufl., Berlin, Weidmann, 1929.

THESAURUS LINGUAE LATINAE, editus auctoritate et consilio Academiæ quinquæ germanicarum Berolinensis, Göttingensis, Lipsiensis, Monacensis, Vindobonensis, Lipsiæ, in aedibus B. G. Teubneri, 1900 sq. (I: *a-Amyzon*, 1900; II: *an-Byzeres*, 1900-1906; III: *c-comus*, 1906-1912; IV: *con-cyulus*, 1906-1909; V, 1: *d-dyticos*, 1910-1924; V, 2: *e-ex*, 1931-1937; VI, 1: *f-gloria*, 1913-1931; VI, 2: *gloria-gytus*, 1933-1934; VI, 3: *h-haruspex*, 1936; VII, 1: *i-immobilis*, 1934-1936; VIII: *m-malachim*, 1936; lucrare fundamentală). Pentru trimerite bibliografice și abreviații, există un volum separat: *Index scriptorum inscriptionum, ex quibus exempla adferuntur*, Lipsiæ, 1904. Numele proprii sunt publicate aparte, într'un ONOMASTICON, din care au apărut vol. II: *G*, Lipsiæ, 1907-1913; vol. III, fasc. I-II: *D-2. Donusa*, 1918-1923.

ALOIS WALDE, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, zweite umgearbeitete Auflage, Heidelberg, Winter, 1910; dritte neu bearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, Heidelberg, 1930 și urm. Ultima fasciculă, din 1936, ajunge până la *is* (lucrare fundamentală, cu indicarea întregii bibliografii).

HENRY WEIL, *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Question de grammaire générale*, 3e éd., Paris, Vieweg, 1879 (lucrare fundamentală).

2. Limbile romanice

În afară de bibliografia generală publicată ca supliment anual la *Zeitschrift für romanische Philologie* (Halle, Max Niemeyer; ultimul caiet, apărut în 1931, conține bibliografia pe 1926), sunt utile de consultat cronicile retrospective publicate în *Revue de linguistique romane*, Paris, Champion, 1925 sq.

MATTEO BARTOLI, *Introduzione alla neolinguistica; principi, scopi, metodi*, Geneva, Leo S. Olschki, 1925 (expunere personală; teoria « ariilor » de repartiție a cuvintelor, în România; v. și expunerea pe scurt din *Breviario di neolinguistica*, Modena, 1925, parte II: *Criteri tecnici*, di MATTEO G. BARTOLI).

ÉD. BOURCIEZ, *Éléments de linguistique romane*, 3e éd. révisée, Paris, Klincksieck, 1930 (clar, corect și bine informat).

P. E. GUARNERIO, *Fonologia romanza*, Milano, Hoepli, 1918 (autorul nu e linguist; metodă anacronică, chiar la data publicării volumului; informația românească, deseori greșită).

GUSTAVE GUILLAUME, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, Hachette, 1919 (vederi originale; lucrare importantă pentru teoria generală).

IORGU IORDAN, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a limbilor romanice*, Iași, Inst. de filologie română, 1932 (expunere clară și bine informată; autorul insistă asupra inovațiilor aduse de geografia lingvistică, în studiul limbilor romanice, și asupra aportului metodelor nouă).

W. MEYER-LÜBKE, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 4 vol., Leipzig, O. R. Reisland, 1890-1902 (I: *Romanische Lautlehre*; II: *Romanische Formenlehre*; III: *Romanische Syntax*; IV: *Register zur romanischen Grammatik*). Lucrare fundamentală. *Fonetica* e astăzi învechită. Autorul a publicat fragmente din capitolele ce ar fi constituit ediția revăzută a acestui volum, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, sub titlul *Beiträge zur romanischen Laut- und Formenlehre*, și anume în următoarele volume: XXXIX, 257 sq. (-gr-), XL, 62 sq. (au acc.), XLI, 555 sq. (-n-),

XLV, 641 sq. (ct), și, în broșură separată: *Die Schicksale des lateinischen I im romanischen*, Leipzig, 1934. În volumul consacrat *sintaxei*, se pun sub aceeași etichetă construcțiile care aparțin latinei și acelea care aparțin desvoltării proprii a fiecărei limbi).

W. MEYER-LÜBKE, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, 3-te neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Winter, 1920 (lucrare datorită unui cunoscător profund al materiei; titlul nu corespunde cuprinsului; cartea nu poate fi întrebuințată cu folos decât de cine are cunoștințe temeinice în materie).

W. MEYER-LÜBKE, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3-te vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, C. Winter, 1935 (lucrare monumentală).

ELISE RICHTER, *Zur Entwicklung der romanischen Wortstellung aus der lateinischen*, Halle, Max Niemeyer, 1903.

ELISE RICHTER, *Grundlinien der Wortstellungslehre*, Halle, Niemeyer, 1919 (Sonderabdruck aus *Zeitschrift für romanische Philologie*, Bd. XL).

PAOLO SAVJ-LOPEZ, *Le origini neolatine*, a cura del Prof. P. E. Guarnerio, Milano, Hoepli, 1920 (elementar).

AD. ZAUNER, *Romanische Sprachwissenschaft*, I. Teil: *Lautlehre und Wortlehre, I*; II. Teil: *Wortlehre II und Syntax*, Vierte, verbesserte Auflage, Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1921-1926 (expunere nu suficient de clară; informația românească cu multe erori; plan discutabil).

3. Româna

Revista *Dacoromania*, I, Cluj, 1921 sq. publică o prețioasă « revistă » a publicațiilor periodice românești și streine, continuată, începând cu vol. VI (1931), prin « *bibliografia periodicelor* » (vol. VIII, apărut în 1936, cuprinde bibliografia pe anii 1931-1932). Notele « *pe marginea cărților* » ale d-lui SEXTIL PUȘCARIU, publicate în *Dacoromania*, începând cu vol. IV, partea a 2-a (1927), sunt de asemenea utile de consultat.

J. A. CANDREA-HECHT, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, Paris, Bouillon, 1902.

J. A. CANDREA, *Cours complet de grammaire roumaine*, Bucarest, Cartea Românească, f. d.

I. A. CANDREA și OV. DENSUSIANU, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A-Putea*, București, Socec, 1907-1914, 4 fasc. (excelent, dar, din nefericire, rămas neterminat).

Dicționarul limbii române, publ. de Academia Română, București, 1913 sq. (lucrare fundamentală; referințele privitoare la înțelesurile cuvintelor se dau cu începere dela cele mai vechi texte; etimologia fiecărui termen este discutată. Au apărut până în prezent: *a-b, c-confluent, f-i*).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine, I: Les origines*, Paris, Leroux, 1901 (lucrare fundamentală).

B. DIMAND, *Zur rumänischen Moduslehre*, Wien, 1904 (*Denkschriften* d. k. Akad. d. Wissenschaft. in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. XLIX; lucrare importantă, ce nu a fost suficient ținută în seamă).

W. MEYER-LÜBKE, *Rumänisch, romanisch, albanesisch*, în *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*, herausgegeben von W. Meyer-Lübke, I, Heidelberg, Winter, 1914 (articol important, în care autorul caută să fixeze trăsăturile caracteristice ale românei).

W. MEYER-LÜBKE, *Rumänisch und romanisch*, București, 1930 (An. Acad. Rom., *Mem. Sect. liter.*, Ser. III, t. V; privire de ansamblu datorită unui profund cunoscător al limbilor romanice).

ALEX. PHILIPPIDE, *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, Isr. Kuppermann, 1897.

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Originea Românilor. I: Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923 (în special p. 475 sq.: limba latină din Pen. Balcanică).

SEXTIL PUȘCARIU, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I: Lateinisches Element*, Heidelberg, Winter, 1905 (un instrument de muncă indispensabil).

SEXTIL PUȘCARIU, *Études de linguistique roumaine* traduites du roumain à l'occasion du soixantième anniversaire de l'auteur, 4 janvier 1937, Cluj-București, 1937 (traducere în limba franceză a lucrărilor publicate de autor în cursul anilor, cu informația ținută la zi; în special « les origines », p. 3-124).

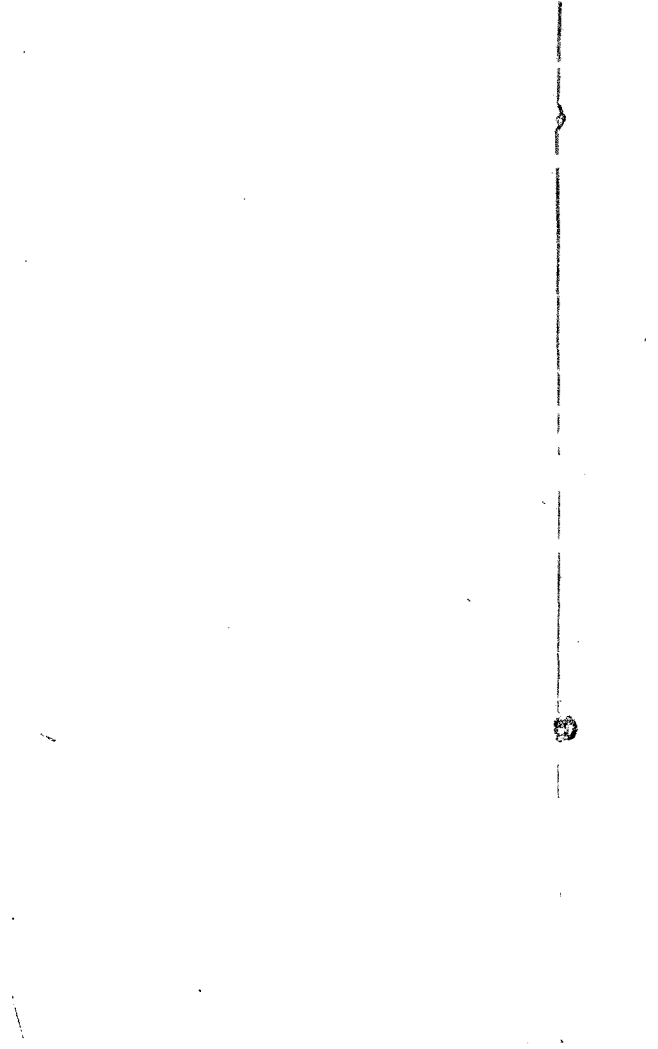
KR. SANDFELD et HEDVIG OLSEN, *Syntaxe roumaine. I: Emploi des mots à flexion*, Paris, Droz, 1936 (sintaxă descriptivă a limbii scrise).

P. SKOK, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na najstarija rimske provincije Dalmacije*, izdala Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti,

Zagreb, 1915 (*Djela Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, kn. XXV; lucrare importantă consacrată latinei vulgare așa cum e înfățișată în inscripțiile descoperite în Dalmația și datorită unuia dintre cei mai buni cunoscători ai latinității balcanice. Cu același titlu, o broșură de 32 pag. extr. din *Starinar*, a. 1922).

H. TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903-1925 (excelent dicționar de referințe, cu exemple bine alese, traduse în limba germană, și indicații etimologice).

H. TIKTIN, *Rumänisches Elementarbuch*, Heidelberg, Winter, 1905 (bună informație).

INTRODUCERE

Definiția genealogică a limbii române. Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a imperiului roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia superioară și inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre.

Această definiție genealogică a limbii române are avantajul de a lămuri chestiunea dacă româna este sau nu o limbă mixtă (latină și slavă). Faptul că româna este transformarea, potrivit împrejurărilor și influențelor externe, a latinei vorbite în părțile orientale ale imperiului roman ce au fost definite mai sus tranșează diferendul, în sensul că româna nu e o limbă mixtă: acei care ne-au transmis limba latină, din tată în fiu, în aceste părți dunărene, au avut întotdeauna conștiința că vorbesc aceeași limbă (latina), spre deosebire de acei care vorbeau limbi barbare. Se poate deci vorbi, în acest caz, de «voința» vorbitorilor de a întrebuița o anumită limbă, și nu alta.

Teritoriul de formațiune. Limba română s'a format pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând provincia Dacia nord-dunăreană propriu zisă, adică, în primul rând: Oltenia, Bănatul și Ardealul, și, în al doilea rând, Muntenia și sudul Moldovei, precum și zona sud-dunăreană învecinată de-a-

lungul fluviului, Dobrogea, iar la vest și sud-vest, provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strâns contact, atât administrativ, cât și comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania și cele două Moesii.

Pușcariu, Roumain et roman, *Ét. de ling. roum.*, 55 sq.

Latina orientală. Româna, dimpreună cu dalmata și, până către jumătatea a doua a secolului al III-lea d. C., dimpreună cu latina vorbită în Italia, face parte din grupul oriental al limbilor romanice.

Dalmata era vorbită odinioară pe coasta Adriaticei, și a dispărut astăzi cu totul. Limba ultimului supraviețuitor care cunoștea dalmata, ce nu mai era întrebuințată de părinții săi, a fost cercetată la fața locului, în insula Veglia, în 1897. Albaneza nu este o limbă romanică, ci a suferit numai o atât de puternică influență latină, încât Gustav Meyer a putut să o socotească drept « jumătate romanică ».

« Eine halbromanische Mischsprache »: G. Meyer, W. Meyer-Lübke, în *Gröber's Gr.*, I², 1039. M. G. Bartoli, *Das Dalmatische*, I-II, Wien, 1906.

Cucerirea și romanizarea Daciei. Cucerirea Daciei de către Traian (101-107 d. C.) a fost pregătită de o serie de măsuri de caracter militar și administrativ care au făcut posibilă, în momentul transformării Daciei în provincie romană, repede ei romanizare. Prin cucerirea acestei provincii se urmărea un îndoit scop: militar, în primul rând, economic, în al doilea, pentru a lega Dacia cu Drobetiae și regiunea învecinată și a exploata bogățiile miniere ale Daciei.

V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923. Id., *Dacia*, tr. R. Vulpe, București, 1937, p. 151 sq.

Din punct de vedere strategic, cine voia să stăpânească Dacia trebuia, în prealabil, să cucerească teritoriile dela vestul și estul ei: Dacia nu putea fi romanizată decât după stabilirea puterii romane în regiunile Budapestei și Dobrogei de astăzi. Pe de altă parte, pentru consolidarea stăpânirii romane la sudul Dunării, se impunea cucerirea și romanizarea Ardealului.

Pe scurt, fazele procesului de romanizare a provinciilor dunărene sunt următoarele: romanizarea a fost inaugurată, în secolul I d. C., prin consolidarea stăpânirii romane pe Dunăre, astfel după cum coloniile grecești de pe litoralul Mării Negre, pe la 500 în. d. C., transformase Dunărea, dela gurile ei și până la confluența cu Siretul, într'un fluviu grecesc, pentru asigurarea comerțului în interior.

În 15 d. C. (sub Tiberiu), prefectul roman al litoralului Mării Negre rezidă în Dobrogea (el depindea de guvernatorul Moesiei superioare, stabilit pe Dunăre, în vechea Serbie), iar flota romană circulă pe Dunăre, astfel încât, începând cu anul 46 d. C., se înființează vama litoralului dunărean, cu posturi vamale și inevitabili mici comercianți, veniți pe urmele armatei. Cetățile romane, clădite pentru a străjui fluviul, cu garnizoanele lor și teritoriul învecinat închiriat cetățenilor romani, cu legionarii liberați instalați acolo, sunt tot atâtea centre de romanizare a teritoriului dunărean. De asemenea, stațiunile flotei romane pe Dunăre. Dar stăpânirea romană nu s'ar fi putut menține pe Dunăre, dacă Romanii nu ar fi stăpânit Dobrogea. În toate timpurile, Dobrogea, prin caracterul ei geografic (ea face parte din sistemul septentrional), a fost cheia stepei românești: cine stăpânește Dobrogea poate controla Dunărea și hinterlandul ei. Claudiu cucerește teritoriul dela dreapta Dunării, iar Moesia inferioară, adică teritoriul

cuprins între Balcani și Dunăre, până la vărsarea în mare, devine provincie romană în 86 d. C. (sub Domițian). Dobrogea a fost repede romanizată, mulțumită populației romanizate stabilite în punctele vamale, cetăților, stațiunilor flotei și administrației romane; după 150 d. C., viața romană este generalizată în Dobrogea.

Const. C. Giurescu, *Ist. Românilor, I*, București, 1936, p. 101 sq.

Inconjurată de provincii romanizate, cu Dunărea fluviu roman, Dacia nu mai putea opune o stavilă romanizării, cu atât mai mult cu cât imperiul, pentru siguranța graniței sale de nord, trebuia să pacifice și să-și asigure stăpânirea în această regiune barbară.

Din punct de vedere economic, Dacia prezenta un mare interes pentru minele sale de aur și de sare, care au fost exploatare în timpul lui Traian, — sub Septimiu Sever exploatarea agricolă, creșterea vitelor și industria lemnului trecând pe primul plan.

V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929.

Civilizația romană se răspândise la nordul Dunării prin comercianți, încă dinainte de cucerirea lui Traian; dela 50 până la 150 d. C., vedem pe acești pionieri ai civilizației pătrunzând în interiorul teritoriului barbar nord-dunărean. După cucerirea Daciei, mici stabilimente romane apar în Țara Românească și Moldova, provincia romanizată restrângându-se la Oltenia, Bănat și Ardealul vecin. Orașele romane s'au clădit numai în Dacia romanizată, restul teritoriului fiind numai sub controlul roman. Astfel, pe văile Siretului și Trotușului s'au descoperit stabilimente romane la Bărboși, Șendreni și Poiana, pe locurile fostelor centre comerciale grecești: Băr-

boși, Poiana (confluența Trotușului cu Siretul), Piscul Crăsanilor (Ialomița) și Spantov (Argeș).

Pârvan, I. c. Id., *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, *Bullet. de la Sect. hist. de l'Acad. Roum.*, X, Bucarest, 1923, p. 23 sq.

Colonizarea Daciei. După cucerire, Dacia a fost colonizată cu coloniști aduși din provinciile romane occidentale, cu deosebire din Serbia, Bulgaria, Ungaria și Austria de astăzi; dar o mare parte au venit din Asia Mică (secolul al II-lea și al III-lea d. C.). Toți acești coloniști, de origini diferite, vorbeau limba latină și o întrebuițau ca limbă a raporturilor zilnice.

Cunoașterea limbii latine era necesară nu numai în raporturile cu administrația romană, dar și ca mijloc de comunicare între oameni veniți din regiuni atât de diferite ale imperiului roman. Întrebuițarea limbii latine apare deci ca o necesitate, și răspândirea ei printre Daci se explică, în primul rând, din nevoia de a avea un instrument de comunicare între oameni ce vorbeau limbi diferite. Alipită imperiului roman în 106, Dacia este în întregime romanizată în 150 d. C. Aceasta nu înseamnă, firește, că limbile locale dispăruse, în favoarea limbii cuceritorilor, ci numai că populația cucerită învățase limba latină și o întrebuițau în raporturile cu administrația și cu coloniștii veniți din alte părți, limba locală rămânând să fie folosită și mai departe în interiorul familiei, ca un grai specializat.

V. considerațiile generale ale lui Meyer-Lübke, *Gröber's Gr.*, I², 450 sq. și A. Graur, *Romanizarea Daciei prin coloniști străini*, *Rev. Fund. Regale*, III, n-1 6, 669 sq.

Orientarea politică și economică a Daciei. Orientarea politică și economică a Daciei spre vest a făcut ca noua provincie să rămână în contact cu provinciile occidentale, primind

inovațiile lexicale pornite din centru: cea mai importantă arteră comercială era Dunărea; la Viminacium (azi Kostolac), era punctul de întretăiere a drumului comercial ce unea apusul cu răsăritul și cu Dacia. O altă cale comercială unea Italia (Via Appia), prin Brindisi și Durazzo, cu Via Egnatia, marea arteră comercială care ducea la Salonic, aproximativ pe traseul ce-l urmează astăzi calea ferată.

Orientarea spre apus a comerțului Daciei, faptul că, din punct de vedere vamal, Dacia fusese încadrată în circumscripția Illyricului, în sfârșit așezarea în Dacia a unui număr de coloniști veniți din Dalmația ne fac să înțelegem asemănările dintre română și dialectele italiene centrale și meridionale, asemănări care nu se pot explica prin dezvoltarea în aceeași direcție, dar independentă, care se observă uneori la dialectele ce derivă dintr'o limbă primitivă comună.

Grupul lingvistic apenino-balcanic. Româna face parte din grupul lingvistic apenino-balcanic, dimpreună cu dalmata, albaneza și dialectele italiene centrale și meridionale (abruzzez și pugliez). Printre trăsăturile comune acestui grup lingvistic, care nu sunt simple paralelisme, sunt de amintit: păstrarea lui *ŭ* latin în română, dialectele italiene de sud și sardă: rom. *furcă*, sard. *furca*, pe când în celelalte limbi romanice, *ŭ* a trecut la *o*; conservarea surdității oclusivelor *p*, *t*, *k* și a semi-oculsivei *s*: rom. *căpăstru*, *roată*, *păcurar* (sp. *cabestro*, *rueda*, port. *pegureiro*), it. *capestro*, *rota*, *pecoraio*, rom. *casă*, it. *casa* (fr. *chez*); tratamentul la fel al grupului *kl'*: rom. *cheie* (ar. *cl' aie*), it. *chiave* (prov., cat. *clau*), rom. *ochi* (ar. *ocl'u*), it. *occhio* (fr. *oeil*, sp. *ojo*); pluralul în *-i* la numele de decl. a III-a: rom. *munți*, it. *monti*; răspândirea numelor în *-ora*: it. *căpure* «i capi», *fócure* «i fuochi di gioja», rom. *capuri*, *focuri* (pl.); frecvența numelor formate cu *ex-* (*de-ex-*): it. *scalvecá*, rom. *descăleca*, it.

scapeta, rom. *scăpăta*; nume formate cu *extra-*: it. *strabello* « prea frumos », cf. rom. *străvechi*, it. *sterlúce*, rom. *străluci*; întrebuițarea sufixului *in-*: it. *invininari* « avvenenare », rom. *învenina*, it. *'mbrazziari*, rom. *îmbrățișa*; frecvența sufixului *-arius*: it. *caddararu*, rom. *căldărar*, it. *palumbaru* « piccionaia », rom. *porumbar*; sufixul *-ia*: it. *surdia*, rom. *surzie*, it. *firreria*, rom. *fierărie*; în sfârșit, există în dialectele italiene meridionale, în dalmată și în română o serie de expresii asemănătoare precum și cuvinte ce nu mai apar în celelalte limbi romanice.

Iorgu Iordan, Dialectele italiene de sud și limba română, Arhiva XXX-XXXV, Iași, 1923-1928. J. Jud., Arch. f. d. Stud. d. neueren Spr., CXXII, 425-435. Pușcariu, Ét. de ling. roum., 15 sq. W. v. Wartburg, La posizione della lingua italiana nel mondo neolatino, Leipzig, 1936 și harta I; Id., Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume, ZRFh., LVI, 1 sq. și harta 6.

Creștinismul în Dacia. Creștinismul pătrunde în Dacia sub formă latină; generalizarea cultului creștin în provinciile dunărene nu se produce decât în secolul al IV-lea d. C. Înainte de secolul al IV-lea, creștinismul se infiltrasă în Dacia prin coloniști orientali.

C. Daicoviciu, Există monumente creștine în Dacia Traiană din sec. II-III?, A. I. St. Cl., II, 192 sq. Un termen ca *păresimi* < *quadagesima* (REW, 6911) confirmă această datare, întrucât el nu apare decât în cursul secolului al IV-lea d. C. (Mohrman, I, 140).

« Părăsirea » Daciei. Imperiul de Orient. După părăsirea « oficială » a Daciei, de către Aurelian (275 d. C.), viața romană a continuat în provincia romanizată, iar populația rămasă a dus pe aceste locuri un trai mult mai modest, despre care însă nu ne putem face nici o idee.

Cf. W. v. Wartburg, ZRPh., LVI, 17: « es kann wohl heute als erwiesen gelten, dass zahlreiche Romanen auch nach 257 in Dazien verblieben sind, dass sie unter und mit den wechselnden germanischen, slavischen, mongolischen Herrenvölkern gelebt und diese überdauert haben, und dass sie zum Grundstock der heutigen Rumänen geworden sind. »

Dacia sud-dunăreană sau aureliană, dimpreună cu teritoriile romanizate dela nord, au rămas în legătură cu provinciile occidentale ale imperiului roman, până la sfârșitul secolului al IV-lea d. C., când, printr'o nouă împărțire administrativă, Dacia aureliană a fost separată de provinciile occidentale. In 379, sub Grațian, diocesele Daciei și Macedoniei, dimpreună cu Dalmația de sud (Praevalitana), sunt cedate imperiului de Orient, iar Illyria occidentală rămâne grupată cu Italia. Pannoniile sunt grupate și ele cu Dacia sud-dunăreană, în 424-437, și formează mai târziu, sub Justinian (527-565), arhiepiscopia Justinianei Prime, dimpreună cu Dardania, Moesia prima, Praevalitana și Macedonia, provincii ce aparțineau imperiului de Orient începând cu secolul al V-lea d. C.

Granița dintre cele două imperii, pornită din munții golfului Cattaro, se îndrepta apoi înspre Belgrad, trecând la vestul acestei localități: cu începere dela împăratul Heraclius (610-641), greaca înlocuește latina, ca limbă oficială, în imperiul de Orient.

I. Şiadbei, *Le latin dans l'empire d'Orient*, Iași, 1932. W. v. Wartburg, l. c.

Isolarea Daciei. De fapt, încă din secolul al III-lea d. C., Roma nu mai avea forța de a impune provinciilor îndepărtate și din ce în ce mai autonome, ca Dacia, inovațiile sale lexicale. O serie de cuvinte, cunoscute de limbile romanice occidentale,

nu mai pătrund în Dacia: *aviaticus*, *carruca*, (*ex*)*tutare*, *sugia*, etc.

Bartoli, Introd., 33. J. Jud, RLiR, I, 191-192 și 234 sq.

Gustav Gröber a susținut (1884) că diferențele dintre limbile romanice s'ar explica prin datele succesive de romanizare ale provinciilor: anumite inovațiuni fonetice se petrecuse la o dată anterioară romanizării cutărei provincii, iar unele cuvinte ce lipsesc din cutare limbă romanică nu erau încă pan-romane, în momentul cuceririi provinciei.

G. Gröber, *Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter*, Arch. f. lat. Lex., I, 204 sq.; cf. Meyer-Lübke, Einf.³, 18 sq.

Criteriul acesta cronologic de explicație ar putea fi valabil, dacă provinciile romanizate ar fi rămas izolate și nu ar fi primit inovațiuni dela centru; dar lucrurile s'au petrecut altfel: știm că inovațiile lexicale pornite din centru au pătruns, până la o anumită dată, în provinciile cele mai îndepărtate ale imperiului roman. De aceea, diferența dintre limbile romanice, adică diferențierea felurită după provincii a latinei vorbite, nu se poate explica decât ținând seamă de populațiile autohtone, diferite în fiecare provincie, cărora limba latină le-a fost impusă o dată cu romanizarea și care au transformat, fiecare într'un mod diferit, limba cuceritorilor Romani.

Conservatismul de care dă dovadă limba română în domeniul lexicului, ca și sarda, se explică prin izolarea acestor două limbi.

Latina « vorbită ». După cum am văzut, româna reprezintă faza actuală a latinei vorbite în părțile dunărene, din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre. Termenul de latină « vorbită » sau latină a conversației curente (germ. *Umgangs-*

sprache) trebuie preferit celui de latină « vulgară », care poate induce în eroare asupra caracterelor acestei limbi. Intr'adevăr, acești termeni definesc limba conversației, în primul rând, care variază, ca « ton », după nivelul social al interlocutorului. Fiecare persoană are la dispoziția sa graiuri diferite, pe care le întrebuițează după împrejurări; altfel vorbim cu un țaran decât cu un orășean, și așa mai departe, facem uz de graiuri diverse potrivit mediului social al interlocutorului nostru. Aceste variații interesează nu numai vocabularul, dar și sintaxa limbii vorbite. Latina « vulgară », « populară », « vorbită » sau « a conversației curente » cuprinde deci o serie de variațiuni, potrivit împrejurărilor. De fapt, nu există texte scrise în latina vulgară și nici autori care să fi scris în mod conștient în latina vulgară; există numai texte latinești care conțin vulgarisme (Mohl, *Introd. à la chronologie du lat. vulg.*, Paris, 1899, p. 20). Latina vorbită apare în două categorii de monumente scrise: textele literare și juridice, cu limba puternic influențată de limba greacă scrisă, care i-a servit de model; latina așa zisă clasică, și textele « vulgare », care se adresează cititorilor din categoriile sociale de jos.

O. Rebling, *Versuch einer Charakteristik der römischen Umgangssprache*², Kiel, 1883. Schuchardt, *Vok.*, I, 44 sq. Olcott, XI sq. J. Marouzeau, *Notes sur la fixation du latin classique*, *Mém. de la Soc. de ling. de Paris*, XVII, 266 sq., XVIII, 146 sq. Id., *Notes sur la fixation du latin littéraire*, *ibid.*, XX, 77 sq. și *Notes sur la formation du latin classique*, *ibid.*, XXII, 174 sq. și 263 sq. Meyer-Lübke, *Einf.*³, 120. P. Savj-Lopez, *Le orig. neolatine*, Milano, 1920, p. 107 sq. Löfstedt, *Peregr. Aetherae*, 3 sq. K. v. Etmayer, *Vulgärlatein*, *Grundriss d. indo-germ. Sprachwissensch. u. Altertumskunde*, I, Strassburg, 1916, p. 243 sq. P. Kretschmer, *Sprache*, Leipzig-Berlin, 1923, p. 117-119 (în *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, hgg. von A. Gercke u. E. Norden, I. Bd., 6. Heft).

J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg, 1926.

J. B. Hofmann, în *Stolz-Schmalz*⁵, 9 sq. H. Leclercq, *Latin*, în *Dict. d'archéologie chrétienne et de liturgie*, fasc. 74-75, Paris, 1928, col. 1464 sq. A. Meillet, *Esquisse d'une hist. de la lg. latine*, Paris, 1928, 239 sq.

Trăsăturile populare se regăsesc, firește, și în acea literatură latină arhaică care nu era scrisă pentru cititorii rafinați (comediile lui Plaut, de exemplu): desele apropieri ce se pot stabili între textele latine arhaice și cele vulgare de mai târziu se explică deci prin nivelul social al cititorilor pentru care această literatură fusese scrisă.

Prin slăbirea puterii centrale, și anume începând cu secolul al III-lea d. C., iar mai târziu, după 550, din cauza invaziilor barbare și efervescenței provocate de noile idealuri ale creștinătății, usajul latinei clasice se pierde și literatura se scrie într'o limbă foarte apropiată de limba vorbită. Suntem în epoca « latină vulgară » propriu zisă. Creștinismul, în special, care trebuia propovăduit într'o limbă înțeleasă de cei mai mulți, întrebuițează, pentru opera sa de prozelitism, latina vorbită de clasele de jos, care îmbrățișase noua credință. Între 392 și 405 Sf. Hieronim traduce din limba ebraică *Vechiul Testament*; traducerea aceasta este cunoscută sub numele de *Vulgata*; pentru prima oară se pune la dispoziția miilor de credincioși un text scris « ad usum vulgi ». Versiunea aceasta este impusă de biserică în secolul al VII-lea d. C. În secolul al IV-lea, s'au mai efectuat traduceri fragmentare ale *Bibliei*, de pe textul grecesc al celor Șaptezeci, reunite sub numele de *Itala*. Limba acestor traduceri biblice, ca și limba textelor profane zise « vulgare », este compozită: ea are la bază latina vorbită de toată lumea, cu greșelile inerente unei limbi întrebuițate de oameni incuți. La această dată tardivă se ajunsese, din cauza evoluției limbii,

la un divorț total între limba scrisă și limba vorbită în fiecare provincie romană, ce se dezvoltase în mod independent, după dispariția puterii centrale. Astfel în Gallia, de ex., în secolul al VII-lea și al VIII-lea, latina nu mai era înțeleasă: textele scrise sunt pline de greșeli grave. De aceea, în 813, rugăciunile se redactau în limba franceză, iar Carol cel Mare institue o reformă (774), pentru întrebuițarea corectă a latinei.

G. Gröber, Sprachquellen u. Wortquellen des lateinischen Wörterbuchs, Arch. f. lat. Lex., I, 35 sq. F. Lot, A quelle époque a-t-on cessé de parler latin?, Bulletin Du Cange, VI, 97 sq.

În privința latinei transportate în provinciile romanizate, se știe că populațiile care emigrează nu duc cu sine graiurile locale, ci limba comună a regiunii respective, deci limba micilor centre provinciale. Franța adusă de emigranți în Canada are la bază limba literară din secolul al XVI-lea și al XVII-lea (Mohl, op. cit., 146).

« Unitatea » latinei vulgare. Textele de care dispunem, pe de o parte, comparația dintre diferitele limbi romanice, pe de alta, arată că latina « vulgară » sau « vorbită » care stă la baza limbii române nu diferă de latina vorbită în alte provincii.

« Les langues romanes dans la généralité des cas nous font remonter à une langue homogène dans toute l'étendue de la Romania et très semblable à la langue des inscriptions impériales... S'il a existé des dialectes du latin parlé, les inscriptions ne nous permettent jusqu'ici d'en saisir aucune trace. » (Mario Roques, Romania, XXIX, 275; XXXII, 311).

Dacă au existat divergențe dialectale, ele nu transpar în texte decât în mod sporadic (cf. H. F. Muller, A chronology of vulgar latin, Halle, 1929, p. 3) și nu au lăsat alte urme în limbă. Iar pronunțările dialectale ale cutărui personaj sunt

relevate în mod expres de autori (Ibid., p. 2-3). Unitatea aceasta, cel puțin teoretică, a latinei vulgare, nu se aplică însă lexicului, care nu a fost niciodată unificat în « orbis latinus »: cercetările mai nouă, pornite dela principiile de geografie lingvistică aplicate limbilor moderne, au arătat că sunt cuvinte care nu au pătruns în anumite provincii, și inovațiuni, pornite din unele centre, care s'au răspândit în cutare sau cutare provincie, cu excepția altora. Pentru definirea latinei vulgare, dispunem de criteriul comparativ: comparația dintre diversele limbi romanice arată care dintre particularitățile textelor cu vulgarisme au supraviețuit în limbile romanice. Latina vorbită era o limbă compozită; regăsim în ea elemente eterogene, venite din medii și epoci diferite: elemente ale graiului roman, de toate categoriile, graiul mahalalelor, provincialisme, termeni rustici, termeni arhaici, etc. Toate aceste elemente au pătruns în limba la origine « romană », în decursul timpurilor: pornită din Roma, adică dintr'un teritoriu foarte restrâns, latina s'a impus în curând în întreaga Italie, devenind limba oficială a întregii peninsule (90-89 în. d. C.; *lex Julia municipalis*). Latina provincială era îmbogățită de toate aporturile aduse de populațiile diverse care învățase limba latină. Influența grecească se manifestă nu numai în limba literaturii (sintaxă și vocabular), ci și în limba vorbită, în care termenii greci trec de câteva mii. Cuvintele grecești apar mai ales în vocabularele tehnice (meserii, știință, artă), dar limba populară, datorită limbii sclavilor, este și ea plină de cuvinte grecești. Persoanele culte întrebuițau cu ostentație cuvintele grecești, care confereau o noblețe particulară graiului lor. Cicero, de exemplu, care evită termenii greci în scrierile sale, îi întrebuițează cu o vădită predilecție în corespondență. Poetii utilizează termenul grec ca un ornaament poetic, iar scriitorii întrebuițează cuvîn-

tele grecești atunci când termenul latin lipsește sau nu stă la îndemâna scriitorului: « *confessis quoque graecis utimur verbis, ubi nostra desunt* », ne spune Quintilian (I, 5, 58).

Originile limbii și literaturii latine. Originile literaturii, ca și ale limbii latine, sunt modeste : primii scriitori au fost legislatori și juriști. Limbă a unui popor de mici agricultori, cu un vocabular sărac, incapabil de a exprima altceva decât o cugetare naivă și de a reda un sentiment poetic, numai prin prelucrarea la care a fost supusă de primii scriitori, Livius Andronicus (Grec din Tarent) și Naevius, care au transpus în limba latină originalele grecești, și mai târziu, prin crearea unui vocabular abstract, mulțumită unui scriitor cu un rar simț al limbii, ca Cicero (106-43 în. d. C.), « care a naturalizat în limba latină cultura elenică » (A. Meillet), latina a ajuns să poată exprima cele mai subtile nuanțe ale cugetării și sentimentele cele mai variate.

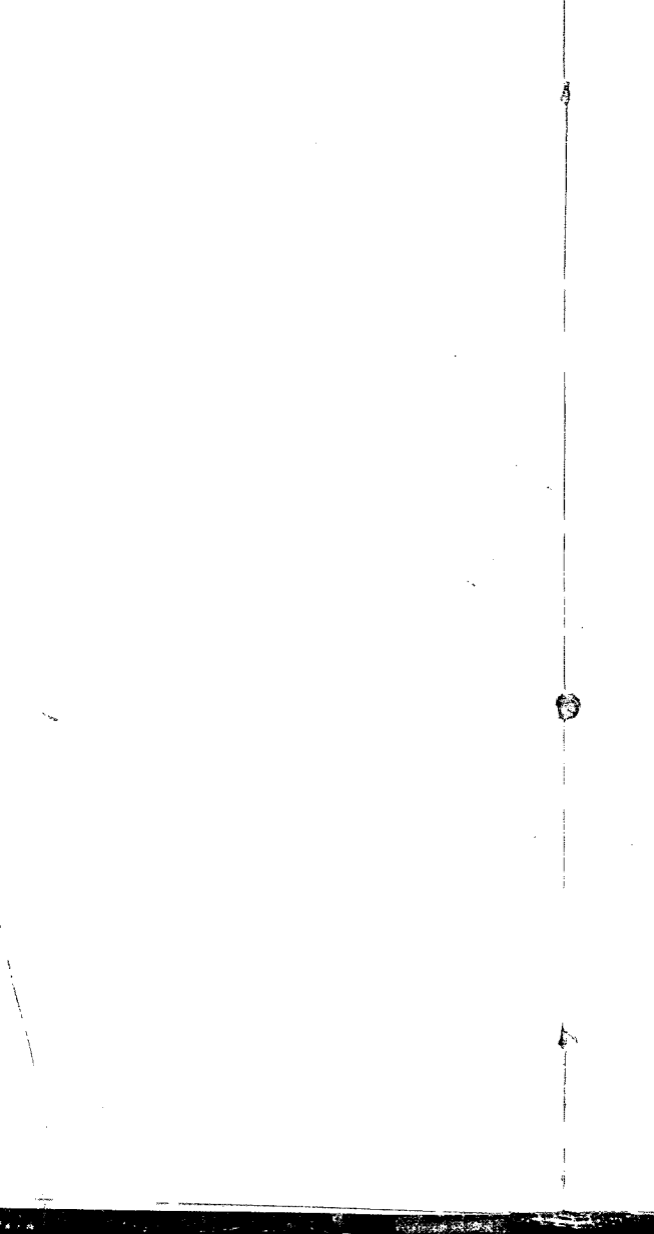
A. Meillet, *Esquisse d'une hist. de la lg. lat.*, 214-217.

Definiția latinei « vulgare ». Latina « vulgară » poate fi definită ca un ansamblu de tendințe realizate, în timp și spațiu, după împrejurări; ea apare ca o limbă omogenă, foarte apropiată de limba oglindită în inscripțiile din epoca imperială. « Unitatea » latinei vulgare este admisă ca o dogmă ce nu suferă desmințire, și ea s'a menținut atâta timp cât puterea centrală a avut posibilitatea să impună o limbă comună întregului imperiu roman, adică până către sfârșitul secolului al IV-lea, pentru imperiul de Orient, și sfârșitul secolului al VIII-lea, pentru provinciile occidentale.

Metoda romanistului. Limba latină ce stă la baza fiecărei limbi romanice trebuie căutată în textele ce ne-au fost transmise. Pornind dela texte, și nu dela forme reconstruite prin compa-

rația limbilor romanice, ce riscă să nu fi existat în limba vorbită, suntem siguri că ne aflăm pe un teren solid. Criteriul reconstrucției trebuie întrebuițat numai atunci când textele nu atestă un fonetism sau o formă, care există în cel puțin două limbi romanice. O formă reconstruită pe baza unei presupuneri, fără să existe un al doilea termen de comparație, este nesigură — afară de cazuri excepționale — și nu are șanse de a fi luată în considerație de cine vrea să urmeze o metodă riguros științifică.

Meillet, BSL, XXI, 228 sq. și Esquisse..., 239 sq.

FONETICA

ACCENTUL

Accentul latin consista în punerea în relief a unei silabe în cuvântul fonetic, prin elevațiunea glasului; silaba accentuată era deci emisă pe o notă mai înaltă decât silaba neaccentuată.

Accentul acesta, numit *accent de înălțime muzicală*, *ton* sau *accent melodic*, nu a avut nici o influență asupra calității timbrului sau asupra duratei vocalelor din silaba accentuată: în indo-europeana comună, toate silabele cuvântului fonetic erau tratate la fel.

Muzicalitatea frazei latine era deci bazată pe diferențele de ton dintre silabele lovite de accentul muzical și silabele neaccentuate. Mărturiile sunt lămurite și nu lasă nici o îndoială asupra naturii muzicale a accentului latin: « *Tenores sive accentus dicti sunt, quod naturalem unius cuiusque sermonis in vocem nostrae elationis servant tenorem* » (Sergius, GL, IV, 482, 16-17); « *Natura vero prosodiae in eo est, quod aut sursum aut deorsum: nam in vocis altitudine omnino spectatur, adeo ut, si omnes syllabae pari fastigio vocis enuntientur, prosodia sit nulla* » (Id., op. cit., 525, 21-24); « *Ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem* » (Cicero, Orator, 18, 58); « *Accentus quid est? Certa lex et regula ad*

levandam *syllabam vel* premendam » (Audax, GL, VII, 357, 14-15).

Ritmul frazei latine era cantitativ, fiind alcătuit din succesiunea, într'o grupare determinată, a silabelor scurte și lungi. În cuvintele de două silabe, accentul muzical afecta silaba penultimă. În cuvintele de mai mult de două silabe, locul accentului muzical era determinat de cantitatea silabei penultime: dacă penultima era lungă, atunci ea purta accentul: *inimī'cus, legē'mus, pepē'rcī*; dacă penultima era scurtă, accentul cădea pe antepenultimă: *exī'stīmo, le'gīmus, te'nēbrae, te'tīgī*.

Existența accentului muzical în limba latină, atestată, după cum am văzut, de mărturii contemporane, nu exclude însă prezența concomitentă a accentului dinamic (accent de intensitate, de forță, sau expirator), nesemnalat de gramatici, influențați de gramaticii greci, și rămas pe planul al doilea, dar care va trece pe planul întâi începând cu secolul al III-lea d. C. (A. Meillet, RLiR, I, 3).

Coexistența celor două accente e un fapt obișnuit. Limba română, de exemplu, cunoaște cele două feluri de accente; în română, locul accentului dinamic coincide cu al accentului muzical, în cuvântul izolat. Astfel, în *fată, masă*, de ex., accentul dinamic și cel muzical lovesc prima silabă a cuvântului, rostită cu mai multă forță și pe o notă ridicată (gama 2), pe când silaba a doua, neaccentuată, se aude mai slab și este emisă pe o notă mai joasă (gama 1, deci o diferență de o octavă). Lucrurile se petrec la fel și în alte limbi, în germană, bunăoară, dar repartiția aceasta a celor două accente în cuvântul fonetic nu e obligatorie. Astfel, de exemplu, în neo-greacă, locul accentului dinamic nu coincide cu al accentului muzical: în *παῖδί* « copil » și *πτωχή* « săracă » intensitatea și lungimea sunt pe prima silabă (au și ω), pe când tonul afectează silaba a doua (ί și ή; H. Per-

not, *Êt. de ling. néo-hellénique*, I. Phonétique des parlars de Chio, Fontenay s. Bois, 1907, p. 60). În frază, locul accentului muzical se schimbă; el are un rol afectiv, de a pune în relief cutare sau cutare membru al frazei: *Vii la masă? Poștiți la masă! Masa a fost bună*, — etc. Gramaticii nu semnaleză în mod expres existența accentului muzical, în limba română. Dacă ar fi să-i urmăim, ar trebui să credem că limba noastră nu cunoaște decât accentul de intensitate. (De fapt, româna face parte din grupul de limbi cu accent expirator, în care cantitatea nu are rol fonologic; N. Trubetzkoy, *TCLP*, I, 42). Nu e deci de mirare că gramaticii latini, influențați de modelele grecești, nu au semnalat decât accentul muzical, care afecta aceeași silabă ca accentul dinamic. Accentul dinamic nu era însă foarte intens, pentru că acțiunea sa nu s'a manifestat decât mai târziu, când, trecând pe primul plan, forța sa mecanică a crescut.

R. G. Kent, *L'accentuation latine: problèmes et solutions*, *Rev. des ét. latines*, III, 204 sq. M. G. Nicolau, *L'origine du « cursus » rythmique et les débuts de l'accent d'intensité en latin*, Paris, 1930 (cf. Meillet, *BSL*, XXXI, 104 sq.). M. Niedermann, *Précis de phonétique historique du latin*, Paris, 1931, p. 16 sq. A. Meillet, *Théorie du rythme et du ton en indo-européen*, *BSL*, XX, 1 sq. A. Debrunner, *Indogerm. Forsch.*, XLIX, 248. Cf. R. Jakobson, *TCLP*, IV, 171, n. 21: « der sogenannte Verlust des musikalischen Akzentes bedeutet keinesfalls den Verlust der Höhe als eines der Betonungsfaktoren, sondern nur den Verlust der bedeutungsbildenden musikalischen Unterschiede ».

Pentru a înțelege cum s'a petrecut punerea în valoare a accentului de intensitate în limba latină, trebuie să ne amintim că accentul muzical, în indo-europeană, avea un rol semantic; schimbarea locului său, în cuvântul fonetic, corespundea cu o modificare de sens. Pierzându-și mobilitatea, în epoca isto-

rică a limbii latine, accentul muzical își pierde rolul semantic ce-l avusese până atunci. Prin aceasta, accentul muzical nu își mai îndeplinea funcțiunea inițială și își pierde importanța. El trece deci pe planul al doilea și cedează locul accentului dinamic, care crește în importanță și devine centrul ritmic al frazei.

O dată cu această substituire în domeniul accentului, diferențele cantitative dintre diversele silabe ale cuvântului fonetic dispar. În secolul al V-lea d. C., limba nu mai ține seamă de diferențele cantitative. Mărturiile următoare sunt decisive în acest sens: «*illa syllaba plus sonat in toto verbo, quae accentum habet. Ergo illa syllaba quae accentum habet plus sonat, quasi ipsa habet maiorem potestatem. Et quo modo invenimus ipsum accentum? Et hoc traditum est. Sunt plerique qui naturaliter non habent acutas aures ad capiendos hos accentus, et inducitur hac arte. Finge tibi quasi vocem clamantis ad longe aliquem positum, ut puta finge tibi aliquem illo loco contra stare et clama ad ipsum. Cum coeperis clamare, naturalis ratio exigit ut unam syllabam plus dicas a reliquis illius verbi; et quam videris plus sonare a ceteris, ipsa habet accentum*» (Pompeius, GL, V, 126, 31-127, 7).

Aceste modificări profunde în structura fonetică a limbii latine au avut urmări importante pentru dezvoltarea ulterioară a limbii.

Prin abandonarea ritmului cantitativ al frazei, vocalismul latin a suferit o profundă modificare. Ne mai acordându-se importanță cantității, s'a ținut seamă de calitatea vocalelor sau, cu alte cuvinte, de timbrul lor. Limba nu a mai operat cu vocale «lungi» sau «scurte», ci cu vocale «închise» sau «deschise», noțiunile de închidere sau deschidere substituindu-se celorlalte două: *fīdēs, īste > fīdes, īste, scrīptum, vīnum >*

scriptum, vinum. Substituirea aceasta nu s'a făcut însă numai decât, ci stadiul mixt a dăinuit câțva timp. Symmach (384 d. C.), de exemplu, întrebuințează un « *cursus* » mixt, adică două ritmuri: cantitativ și accentual.

Silabele scurte, când sunt lovite de accentul de intensitate (ulterior, vocalele din astfel de silabe au fost diftongate), se lungesc, pe când silabele lungi, neaccentuate, se scurtează.

Am văzut mai sus (p. 48) că, în genere, în limba latină accentul dinamic lovește silaba care primește accentul muzical, afară de cazurile următoare:

a) accentul e mutat de pe silaba care precedează « muta cum liquida » (adică *b, c, d, g, p*, sau *t + r, l*): *i'ntegrum* > *int'e-grum*; oclusiva fiind grupată în silaba precedentă, silaba se lungeste: *int'e-grum*. Tot astfel, *colu'bra, palpe'bra*;

b) accentul se mută pe penultima (scurtă) când vocala palatală formează hiat cu penultima:

ari'etem > *are'tem*, *fili'olus* > *filio'lus*, *muli'erem* > *mulie'rem*, *pari'etem* > *pare'tem*, *Pute'olis* > *Puteo'lis*; cf., în AP, 141: *faseolus non fassiolus*.

În inscripții, *i - i* e indicat câteodată prin întrebuințarea lui « *i* longa »: *cui'us, eil'us* (CIL, II, 1953; 5, 7: Cartima), *maIorem* (CIL, II, 1964; 55: Malaga), *Pompel'ius* (CIL, IX, 3748; 1: Mar-ruvium, Italia centr.); cf. în manuscrise: *eiius* (Plaut. Most., 981), *peiius* (Id., 710), etc.

În *ares* (nesigur; Varro, Ling. lat., V, 98), *aretem* (dr. *arete*), *-ie-* a trecut la *e*. Tot astfel, în inscripții: *paretes* (CIL, VI, 3714; 3: Roma; dr. *părete* > *perete*), *paretes*, (= parietes, CIL, VI, 31.007; 3: Roma).

Fenomenul acesta se explică prin natura consoanei precedente: *r*, într'un caz, *l* într'altul. Cele două vocale nu fusese

reunite în diftong; *-ie-* sau *-io-* se pronunțau în două silabe: *-iye-*, *-iyo-*. Dar *i* în hiat, ultra-scurt, a fost absorbit de yod: *ye*, *yo*. Accentul de pe *i* nu putea să rămână pe o vocală scurtă; el a trecut pe vocala următoare, care s'a închis: *-ye'-*, *-yo'-*. (Meillet, BSL, XXXII, 112-113). Yodul a muiat consoana precedentă; muierea lui *r* s'a menținut probabil un timp, și a dispărut apoi cu totul, pe când *l* muiat s'a menținut mult timp: dialectele noastre sud-dunărene cunosc încă forme cu *l'*, în opoziție cu dacoromâna, în care *l'* a dispărut: ar. *mul'are*, megl. *mul'ari*, istr. *mul'ère*, față de dr. *muiere*.

Stolz - Schmalz⁵, p. 182. Cf. mutarea accentului, în recompoziții: *re'nego* + *ne'go* > *rene'go* (Stolz - Schmalz⁵, 193); la fel: *co'mputo*, *co'lligo*, *co'lloco*, *re'cipit*, cu accentul schimbat în latina vulgară. Compusele cu *cum-*, care nu au mai fost simțite ca compuse, au păstrat în dr. forma originară a prefixului și accentul: *cumnat*, *cumpăr*, *cumplu*, etc. Dimpotrivă, acolo unde radicalul era explicit, cuvântul a fost simțit ca fiind compus și despărțit de prefix: *cuprind* (dr. *prind*), *cutremur* (dr. *tremur*), *cuveni* (dr. *veni*), etc., cf. Graur-Rosetti, EL, IV, 183-184.

c) Sincoparea și închiderea timbrului vocalelor latine, în condițiuni determinate, s'au produs în epoca preistorică a limbii, sub influența intensității inițiale, dispărută apoi.

Unii linguiști, printre care A. Meillet, fără a admite că latina a cunoscut un astfel de accent inițial, explică modificările prin importanța dată, în elocuțiune, silabei inițiale. Inițiala avea, în epoca preistorică a limbii latine, o situație dominantă, în sensul că celelalte silabe ale cuvântului fonetic puteau fi scurtate, în folosul primei silabe. Importanța dată inițialei a făcut ca vocalele scurte să dispară sau să-și modifice timbrul, silabele celelalte, în special silaba a doua, scurtându-și durata. Astfel, vocalele scurte, în silabă interioară deschisă (atunci

când silaba nu este închisă de o consoană) tind să se închidă și își pierd timbrul propriu; ele trec la *i* sau la *u*. Vocalele din silabele interioare sunt pronunțate mai scurte, în special după *r*, *w*, *l* și *n*.

Diferența de cantitate dintre silabele cuvântului fonetic, dominat de silaba inițială, și existența vocalelor interioare ultra scurte, de tipul ierurilor slave (ѣ, ѡ), explică deci, în mod mulțumitor, modificările survenite în structura cuvântului fonetic, în epoca ce a precedat perioada istorică a limbii latine.

Sincoparea vocalelor din interiorul cuvântului fonetic apare ca o tendință a limbii latine; ea este atestată în mod constant în monumentele de limbă, până în epoca romană.

În regulă generală, vocala sincopată urmează după *m*, *n*, *r*, *l*, *y* sau *w*.

Quintilian ne spune că August socotea pronunțarea nesincopată a lui *calidum* drept « pedantă » (Inst. orat., I, 6, 19); *āridus* și *arđus*, *valide* și *valde* sunt dați de Plaut (R. 574; Ps. 364 și 344; Pe. 266); *virđis* de Cato (Agr. CXLV, 3) și *calđus* de Varro (RR, III, 2, 1), *peduclum* de Petronius (LVII) și *panucla* (= panicula) de Marc. Empiricus (15, 11, apud Liechtenhan, p. 42). Formele sincopate și cele nesincopate circulau deci laolaltă în limbă: adeseori găsim în aceeași inscripție amândouă formele (Cross, 24).

Appendix Probi înregistrează numeroase forme sincopate. Dăm aci pe acelea care interesează limba română: *angulus non anglus* (10), *fax non facla* (133), *oculus non oclus* (111), *stabulum non stablum* (142), *vetulus non veclus* (5), *virđis non virđis* (201).

În inscripții (sec. I-IV d. C.), formele sincopate apar de numeroase ori:

abtissa (= abatissa, CIL, III, 9551; 2: Salonae), *Aesclapio* (= Aesculapio, Id., 1766, 1767: Naronae), *annucli* (= annuculi,

Ib., 2602; 4-5: Salonae), *caldus* (CIL, XII, 979: Les-Baux), *domnus* (= dominus, CIL, III, 2130; 19-20: Salonae), *domno* (Ib., 1289: lângă Zlatna; 14.215; 16; 3: Apulum, Dacia), *mentla* (= mentula, Ib., 10.189: Dalmatia), *Musclosi* (= musculosi, Ib., 8993: Salonae), *posta* (= posita, Ib., 8935: Salonae), *titlum* (= titulum, Ib., 3182 b; 5: Dalmatia), *tunlum* (= tumulum, Ib., 9623; 2: Salonae), *vitlus* (Ib., 6010; 236: Bregenz, Raetia), *vetranus* (= veteranus, Ib., 12.904: Salonae).

Sincopa nu s'a produs în toate cazurile; astfel *u* a fost conservat în *lingură* < *lingula*, *mascur* < *masculus*, *negură* < *nēbula*, *păcură* < *pīcula*, *tremură* < *tremulat*; de asemenea, *i*: *oameni* < *homines*, *purice* < *pulicem* (dar *salce* < *salicem*).

Reacțiunea împotriva sincopării apare în falsele regresii, ce se întâlnesc deseori în inscripții (dar, în unele cazuri, e vorba de pronunțări reale, cf. Sommer, 139): de teamă de a întrebuița forme sincopate, judecate incorecte, se adaugă o vocală acolo unde ea nu a figurat niciodată.

Epenteza lui *i*:

digina (= digna, CIL, VI, 25.741: Bologna), *anicillae* (= ancillae, CIL, III, 5061: Noricum);

epenteza lui *u*: *tempuli* (= templi, CIL, VI, 406; 13: Roma);

epenteza lui *e*:

interantem (= intrantem, CIL, III, 10.233; 5: Sirmium).

Cf. Pușcariu, WJb., VIII, 181 sq.

d) *y* și *w* (= *i* și *u* consoane) în hiat, în silabă neaccentuată, dispar:

febrarias (CIL, XIII, 2425; 6-7: Lyon), *febraris* (Id., 2351: Lyon), *febraris* (CIL, III, 1968, b, 7: Salonae), *febraris* (CIL, III, 8690: Salonae), *februarius non febrarius* (AP, 208),

ianarius (= *ianuarius*, CIL, VI, 31.149, c, 4: Roma), *quattor* (= *quattuor*, CIL, VI, 13.302; 4-5: Roma), *quator* (CIL, XII, 4247; 7: Gallia Narb.), *quetus* (CIL, III, 14.115; 30: Raetia); cf., *Quetus* (= *Quietus*, CIL, VI, 3711; 1-2: Roma), *Queta* (CIL, VI, 25.359; 3: Roma), *quescat* (= *quiescat*, CIL, VI, 21.322; 4: Roma), *quescerent* (= *quiescerent*, CIL, VI, 25.272; 5: Urbino).

VOCALELE

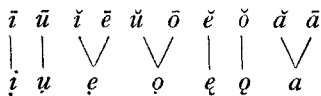
Tendința de închidere a timbrului vocalelor latine, care se manifestă prin confuzia timbrului lor în monumentele scrise, a avut drept urmare, în română, închiderea până la limită a unor vocale; pe de altă parte, vocalele anterioare latine tind să devină posterioare, în română, printr'o mișcare dinainte înapoi a mușchiului lingual (Rosetti, BL, III, 85 sq.; IV, 53 sq.).

Tendința de a pronunța mai scurte vocalele în silabă finală, care se manifestă încă din epoca arhaică a latinei, a fost întărită prin noua grupare ritmică a silabelor, în urma dezvoltării accentului de intensitate (v. mai jos, p. 56). Dându-se importanță vocalei accentuate, pronunțarea vocalei finale este neglijată: *i*, *o* și *u* finali își pierd din durată sau dispar: pl. *lupī* > dr. *lupī*, *credō* > *cred*, *lūpus* > *lup* (cf. în alb. *rërë* < *arēna*, *mik* < *amīcus*, *mik'* < *amīcī*).

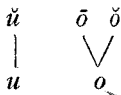
Prin punerea pe primul plan a accentului dinamic, durata nu mai constituie o caracteristică pentru fiecare vocală: vocalele sunt lungi sau scurte prin accent, și anume silabele accentuate sunt lungi iar acele neaccentuate scurte. Aceasta nu înseamnă însă confuzie între timbrul vocalelor: vocalele *ě* și *ē* au rămas

distincte prin timbrul lor. Ne mai respectându-se diferențele cantitative, în latina vulgară (dispariția cantității se constată în secolul al IV-lea d. C., M. Nicolau, *Les deux sources de la versification latine accentuelle*, *Bullet. Du Cange*, IX, 58), silabele scurte accentuate fiind lungite, iar cele lungi neaccentuate scurtate, timbrul vocalelor scurte închise a fost confundat cu timbrul vocalelor lungi deschise (v. mai sus p. 50): *ī* a fost confundat cu *ē* și *ū* cu *o*, în sensul că timbrele acestea vocalice s'au contopit în câte o singură vocală: *ē* (închis) și *o* (închis). Aceste vocale închise sunt notate în monumentele scrise când cu *e*, când cu *i* (= *ē*), sau când cu *o*, când cu *u* (= *o*). Notațiile acestea duble dovedesc confuzia de timbru amintită (v. mai jos, p. 58 sq.).

Tabloul general al vocalismului latin vulgar este următorul:

În română (ca în sardă, în dialectele italiene de sud și în albaneză, în ceea ce privește pe *ū*), *ū* și-a conservat însă timbrul, iar *ō* și *ō* au fost confundați într'o singură vocală de timbru *o*, deci:

gula > dr. *gură*, sard. log. *bula*, cos. *gula*; *lupus* > dr. *lup*, camp., tar. *lupe*, cos., lecc., magl. *lupu*, *fōcus* > dr. *foc*, *pōmum* > dr. *pom*.

a

Cerasus « cireș », termen de origine greacă (κέρασος, κερασός), latinizat în limba vorbită: *ceresea*, *ciresia*, *ceresium* (Graur, Romania, LVI, 106), explică pe dr. *cireașă* și alte forme romane (REW, 1823).

Codra (CGL, II, 351, 35; III, 183, 46) și *Codratus* (n. pr., CIL, VIII, 6741: Numidia) = *quadrus* (pentru *-ua-* > *-o-*, REW, 6921), explică pe dr. *codru*, alb. *kodrë* « Hügel » (pentru înțeles, v. DE, 384).

Cînepă presupune un **canepis* (veron., venet. *kánevo*, prov. *canebe*, lyon. *šenevo*), cu *a* neaccentuat trecut la *e* (< *canapis*, formă bine atestată în glose; Graur, Romania, LVI, 106).

Pentru a explica vocalismul lui *foame*, nu putem pleca dela *fames* > **fomes* (Densusianu, H.d.l.r., I, 72-73), pentru că *a* nu trece la *o* sub influența consoanelor labiale, ci dela derivatul **fămetos* > *fometos*, cu *ă* > *o* sub influența consoanelor labiale (cf. *fămeie* > pop. *fomeie* etc.). Vocalismul lui *foame* este deci refăcut după *fometos* (Graur, BL, III, 49-50).

Dr. *ghem* (ar., megl., istr. *gl'em*) reproduce un lat. **glenus* -*i*, formație paralelă cu *glomus*-*i* (Graur, Rev. de philologie., XI, 1937, p. 267); cf. alb. *l'ëmš*, ven. *gemo*, mant. *gemb* (REW, 3801).

Asimilație: Stolz - Schmalz⁵, 96; formație analogică după cazurile oblice: Meyer-Lübke, Einf.³, 180.

Dr. *greu* < lat. *grevis* (CGL, IV, 207, 37), refăcut după analogia lui *levis*, căruia *grevis*, cu sensul moral de « cu greutate, autoritate, importanță » îi este deseori opus (Meillet-Ernout, 415, s. v.).

Pe lângă *mălum* « măr » circula și forma *mēlum* (Petronius, LVI, 8; conjectural), care explică vocalismul dr. *măr*, căci *a*

accentuat ar fi trebuit să rămână neatins în română. Forma cu *e* este refăcută după gr. *μῆλον* (ion.-att.) sau împrumutată din grecește; cf. engad. *mail*, log. *mela*, it. *melo*. Cuvântul este răspândit sub această formă (vocalismul *e*), în latina târzie.

Cearcăn, *legăna*, *trăgăna* < *circinus*, *lignare*, **traginare* ar presupune prototipuri cu *a* î. l. de *i*, pentru că *e* (< *i*) ar fi trebuit să altereze oclusiva precedentă: **cearcen*, etc. Confuzia între timbrele *a* și *e* ar fi astfel confirmată (Skok, ZRPh., L, 486 sq.). După Pușcariu (Arch. f. d. St. d. neueren Spr., CLXIV, 213; ZRPh., LVII, 263, n. 2), *cearcăn* s'ar explica prin **circanus*, hiperurbanism după analogia lui *cithara-cithera*, *cerasus-ceresus*, etc. Totuși fonetismele cu *ă* se explică în mod mulțumitor prin analogie: *cearcăn*, sg. refăcut potrivit proporției: pl. *gemeni*- **cearceni*, sg. *geamăn*- *cearcăn*; tot astfel, 1 sg. *leagăn*, potrivit proporției: 2 sg. *seameni-leageni*, 1 sg. *seamăn-leagăn*, etc. (DE, 312 și 1089).

e

Inscripțiile oferă multe exemple de confuzie a lui *e* și *i*, ceea ce probează că aceste timbre vocalice fusese confundate, în limba vorbită. De aceea, se notează o vocală în locul celorlalte.

i î. l. de *ě*: *risti(tu)tori* (CIL, XII, 5561; 2-3: Lyon), *beneficio* (= *beneficio*, CIL, VI, 68; 7: Roma), *benemerinti* (= *benemerenti*, CIL, VI, 28.448; 3-4: Roma), *rista* (= *resta*, CIL, III 12.396; 2: Moesia inferior), *comindavi* (= *commendavi*, CIL, X, 4529; 1-2: Capua), *iovenim* (= *iuvenem*, CIL, XIII, 1483; 6: Clermont), *karmin* (= *carmen*, CIL, XIII, 2477; 10: Gallia).

i î. l. de *ē*: *comidi* (= *comedi*, CIL, III, 14.524; 2: Moesia superior), *criscit* (= *crescit*, CIL, XIII, 2477; 7 și 2478; 5: Gallia), *havite* (= *habete*, CIL, V, 1636; 13-14: Aquileia),

rigni (= regnum, CIL, XIII, 1483; 8: Clermont; 2478; 10: Gallia).

e î. l. de *ȳ*: *testemonium* (= testimonium, CIL, V, 6372; 10-11; 12: Laino, în Lucania, Italia), *feduciare* (= fiduciare, CIL, X, 2244; 8: Puteoli).

e î. l. de *ī*: *demediam* (= dimidiam, CIL, VII, 140; 4: Gloucester).

ī neaccentuat e confundat cu *e* în *cetate* < *cīvitatē*, *tāciune* < *tītionem* (prin **te-*) și *vecin* < *vīcinus* (cf. fr. *voisin*, prov. *vezin*, cat. *vehi*, sp. *vecino*).

Meyer-Lübke, Einf.³, 158-159, explică fenomenul prin disimilarea *e-i* < *i-i*.

Cucută, ca și saintong. *kukū*, fr. de s. *kukiūdo* reproduc un **cucuta*, cu asimilarea *u-u* < *ī-u* (*cīcuta*).

Pasăre < **passare* (ca și friul. *pāsare*, cat. *passara*, sp. *pájaro*, port. *pássaro*), cu *ě* (*passěre*) > *a* prin asimilare (cf. *anser non ansar*, AP, 129, 164).

Salvaticus, dublet vulgar al lui *silvaticus* e atestat în CGL (III, 538, 44; 546, 77; 632, 66) și explică pe dr. *sālbatec*, it. *salvatico*, engad. *sulvedi*, friul. *salvadi*, fr. *sauvage*, prov. *salvatge*.

Vostru reproduce pe *voster*, refăcut după analogia lui *noster* (v. mai jos, p. 111).

o

Confuzia dintre *u* și *o* apare deseori în inscripții:

u î. l. de *o*: *punere* (= ponere, CIL, III, 9585; 5: Salona), *urnat* (= ornat, CIL, III, 9634; 5: Salona), *octub(res)* (= octobres, CIL, III, 14.839; 2: Dalmatia), *cunvixit* (= convixit,

CIL, XI, 2657; 6-7: Saturnia, în Etruria, Italia), *munimentu* (= monimentum, CIL, VI, 14.344; 2-3: Roma), *marmuris* (= marmoris, CIL, V, 7647; 13: Fossano, Italia), *frute, ublicu* (= frontem, ombilicum, CIL, X, 8249: Minturnae, în Latium, Italia), *frunie* (= frontem, CIL, X, 4936: Venafrum, în Samnium, Italia), *numin(clatori)* (= nomenclatori, CIL, VI, 8937; 2: Roma), *annus* (= annos, CIL, III, 2702; 6: Tragurium, Dalmatia), *nepus* (= nepos, CIL, X, 6565; 5: Velletri, în Latium, Italia).

o î. l. de *u*: *avomculo* (= avunculo, CIL, III, 2370; 4: Salonae), *avomculo* (CIL, III, 8465; 2: Narona, Dalmatia), *oxor, oxsor* (= uxor, CIL, III, 9585; 2; 9605; 3: Salonae).

Dr. *gutûi* (fonetism originar; *gutui*, prin asimilare: *u-i* > *u-u*) reproduce o variantă a lui **cottaneus*, cu **g-*, derivat din *cottana* «smochină» (apropiat, prin etimologie populară, de *cotoneum* «gutuie»). Formele romanice variate (REW, 2436) se explică prin aceea că numele gutuiului e un împrumut mediteranean, în latină (Graur, BL, IV, 84 sq.).

Locusta a suferit accidente diverse, în limbile romanice (REW, 5098). *Lăcustă*, ca și v. fr. *laoste*, land. *laguste*, cat. *llagosta*, sp. *la(n)gosta* reproduc un **lacusta*, cu *a* analogic (cf. *lacus, lacerta*).

Noră, cu *o* nediftongat, se explică prin *nōrus* (*noriciae*, CIL, IX, 1954: Beneventum, Italia) > *nor(u)*; *-ă* este analogic, ca la *soră* (v. mai jos, p. 105).

Rătund (*ă*, fonetism originar), ca și v. it. *ritondo*, prov. *redon*, sp., port. *redondo* reproduc un *rētūndus*, atestat în latina vulgară (CGL, IV, 347, 16; 377, 16; V, 280, 29).

Ușe < *ūstium* (CGL, III, 91, 42), atestat în limba vorbită (î. l. de *ōstium*) și cu reprezentanți în limbile romanice (it. *uscio*, friul. *us*, engad. *üš*, fr. *huis*, prov. *uis*, v. sp. *uzo*).

u

ŭ s'a păstrat intact în română, albaneză și sardă: *gula* > *gură*, *lupus* > *lup*, *numerus* > *număr*. Nu există excepții la acest tratament; cazurile pretinse aberante (*bour*, *broască*, *coif*, *cot*, *doi*, *fost*, *moare*, *nor*, *ploaie*, *pleoapă*, *roib*, *roș*, *său*, *scoate*, *soage*, *soc*, *tău*) se explică altfel (Graur, Romania, LV, 469 sq.). Singur *toamnă* prezintă trecerea lui ŭ la o (< *autumnus*). Trebuie admis că acest termen fusese răspândit și în Orientul imperiului roman, sub forma fonetică inovată (ŭ era foarte deschis și se confunda cu o, vezi mai sus, p. 56), înainte de despărțire.

Intrucât, în regulă generală, româna nu cunoaște confuzia lui ŭ cu o, e probabil că și în cazul pronumelui de pers. II și III: *tău*, *său* trebuie să plecăm dela **teus*, **seus*, refăcuți după *meus* (Graur, op. cit., 473-474). În ceea ce privește trecerea lui ę la ă, în aceste forme, ea e normală, pentru ę accentuat după s (cf. *său* < *sēbum*), iar e neaccentuat trece în regulă generală la ă (*bunăitate* < *bonitatem*, *sănătate* < *sanitatem*, etc.). Exemple ca *tou(am)* (? CIL, I², 1805; 6-7: Vestini) și *so* (CIL, V, 2007; 3: Oderzo, Veneția italiană) nu sunt deci valabile pentru română.

Istr. *te(v)*, *se(v)* nu reproduc fonetismul latin, ci sunt analogici (după *mev*; Pușcariu, Istr., II, 77).

u și ȳ sunt redați prin u (v. mai sus, p. 56): *cruce* < *crūcem*, *crud* < *crūdus*.

Cumineca (gen. *komingá*, v. pad. *comincar*, lomb. *skuminiar*, v. fr. *comengier*, prov. *comenegar*, cat. *combregar*) < **cominicare*, cu ȳ neaccentuat î. l. de ū (*communicare*), prin etimologie populară (cf., de ex. *minuō*, *comminuō*).

adinc < *adancus*, v. mai jos, p. 161.

ü

v grecesc, pronunțat *ü*, apare notat cu ajutorul literelor *y*, *u* și *i*; pronunțarea cu *ü* a persoanelor culte făcuse loc, în limba vorbită, pronunțării cu *u*, înaintea unei oclusive labiale, prin rotunjirea prematură a buzelor, și cu *i*, înaintea celorlalte consoane. În practică însă, cele două grafii sunt amestecate, astfel încât scrierea cu *u* și *i* apare și acolo unde timbrele *u* și *i* nu sunt justificate de fonetică.

v: *Clymene* (Def. tab., 131; 3-4: S. Severino, s. I d. C.), *Eutychem* (Def. tab., 138; 5: Roma, s. I în. d. C.).

u: (dar unele din numele enumerate aci mai jos sunt poate forme indigene, cu *u* etimologic, cf. de ex. *Durracinae*): *Hycuntho* (= Hyacyntho, CIL, V, 4616; 1: Brescia, Italia), *Palmyra* (= Palmyra, CIL, III, 7693; 6: Potaissa, Dacia), *Olympia* (= Olympia, CIL, VIII, 21.284; 2: Caesarea, Numidia), *Durracinae* (= Dyrracinae, CIL, V, 4104; 1: Cremona), *Chrusanto* (= Chrysanto, CIL, VI, 7260; 2-3: Roma), *Surus* (= Syrus, CIL, III, 1800; 4: Narona, Dalmatia), *Illurico* (= Illyrico, CIL, III, 9733; 8: Delminium), *zefurus* (= zephyrus, Def. tab., 272, a; 7; 273, a; 7; 274, a; 8: Hadrumetum, Africa, s. II d. C.), *gurent* (= gyrent, Def. tab., 272, a; 12: Id., s. II d. C.), *marturi* (CIL, IX, 4320; 2: San Vittorino, Italia); cf. dr. *martur*, lomb. *mártul*, log. *márturu*, dr. *mustață* < **mustacium* (gr. *μυστάκιον*) și *myrta non murta*, *lymum non tumum* (AP, 195, 191).

i: *Stafilus* (= Stafylos, CIL, VI, 29.264; 2: Roma), *Nimphydia* (= Nymphydia, CIL, VIII, 12.794; 2: Carthagina), *nimpis* (= nymphis, CIL III, 8680; 2: Salonae), *Quirenarice* (= Cyrenaice, CIL, III, 2063; 3: Salonae), *filacterium* (=fy-

lacterium, Def. tab., 250 a; 20: Carthagina, s. I d. C.), *gyrus non girus* (A P, 28).

Vechiul *ü* latin, notat cu ajutorul lui *i* și *u*, pentru că nu exista o literă specială pentru a reda acest sunet (*v* grecesc nota pe *u*), provine din *i* așezat înaintea unei consoane labiale (epoca preistorică a limbii). În epoca imperială, trecerea lui *ü*, precedat sau urmat de o oclisivă labială, la *u*, se efectuase (dar nu este exclusă posibilitatea să avem aface cu împrumuturi pătrunse din grecește la o epocă veche, când *v* era pronunțat ca *u*), pe când înaintea celorlalte consoane *ü* trece la *i*: *byrsa* > it. *borsa*, fr. *bourse*; it. *busta*, fr. *boîte* (cf. CGL, V, 93, 7: *pixidem, quam nos corrupte buxidem dicimus*); it. *grotta*, v. fr. *croute* < *crypta* (Meyer-Lübke, Einf.³, 135), *genuine* < *gyronem*, cu *i* (< *y*) neaccentuat redat prin *e* (explicarea prin *genus*, propusă de Spitzer, DR, IV, 647, n. 1, nu pare justificată). Limbile romanice atestă trecerea lui *i*, în această situație, la *u*: **capruficus* > log. *krabufigu*, prov. *kabofigo*, *kapofigo*, *inflare* > log. *unflare*, dr. *umfla*, *implere* > log. *umpire*, cat. *umplir*, dr. *umplea* (Graur, I et V en lat., 76 sq.).

Dr. (sec. XVI): *imfla*, *implea*, megl. *anflu*, *ampl'u* (Capidan, Megl., I, 109), istr. *amflâ*, prezintă fonetismul original. Dr. *jur* (< *ğur*) trebuie deci explicat prin gr. *γῦρος*, întrucât *v* a fost redat aci prin *ju*, ca în împrumuturile din grecește, și nu prin *i* (cf. Philippide, *Altgriechische Elemente im Rumänischen*, Festgabe f. A. Mussafia, Halle, 1905, p. 46 sq.).

Vocalele în hiat

e. În afară de faptele relevate mai sus (p. 51), trebuie semnalat tratamentul lui *e* în hiat, în următoarele condiții:

e postconsonantic urmat de *a* (*o*, *u*) > *y*:

aria (= *area*, CIL, VI, 10.718; 10: Roma); *dolio* (= *doleo*, CIL, XI, 932; 4: Modena), *extranium* (= *extraneum*, CIL, III, 2082; 7: Salonae), *capriolo* (= *capreolo*, CIL, III, 9052; 2: Salonae), *vinias* (= *vineas*, CIL, I², 1853, 5: San Vittorino, Italia). Cf. *balteus non baltius*, *brattea non brattia*, *calceus non calcius*, *cavea non cavia*, *palearium non paliarium*, *solea non solia*, *tinea non tinia*, *vinea non vinia* (AP, 55, 63, 65, 68, 80, 81, 117) și falsele regresiiuni: *lilium non lileum*, *alium non aleum*, *ostium non osteum* (A P, 61, 113, 114).

Cf. *Caper* (GL, VII, 106, 11): « *non ianus, sed eamus* ».

u. *u* în hiat dispăre: *mortus* (= *mortuus*, CIL, IV, 3129; 5279: Pompei; Def. tab., 231, 7: Carthagina, s. I d. C.); cf. « *vacuus, quod per c, non per q scribendum est* » (Albinus, GL, VII, 296, 7-8).

Dispariția lui *w* prin absorpțiune (v. mai jos, p. 70) a produs hiatul lui *u*: *avus non aus*, *rivus non rius* (AP, 29, 174).

h marchează hiatul în *dehe* (= *deae*, CIL, VI, 2808; 1: Roma), *Ihesum* (= *Iesum*, CIL, X, 8076; 1: Tropeae).

f

DIFTONGII

ae

Diftongul *ae* provine din *ai*. În afară de exemplele de grafii *ai*, ce apar în cele mai vechi monumente de limbă, regăsim această grafie și în monumente mai recente, unde figurează însă ca un arhaism: *Caicilia* (= *Caecilia*, CIL, III, 9391; 3: Salonae), *Primitiai* (= *Primitiae*, CIL, III, 9292; 3: Salonae).

e

Monoftongarea lui *ae* în *e* apare de timpuriu, dialectal. Ea este semnalată de Varro, ca o pronunțare dela țară (*edus* î. l. de *haedus*, Ling. lat., V, 97).

Monoftongarea lui *ae* în *e* este notată într'un mare număr de inscripții:

dulcissime (= *dulcissimae*, CIL, III, 15.166; 7: Budapesta), *carissime*, *s(e)pulture* (= *carissimae*, *sepulturae*, CIL, XII, 1210; 3; 4-5: Carpentras, Franța), *pientissime* (= *pientissimae*, CIL, III, 9721; 3: Delminium; 12.821; 5-6: Dalmatia; 14.269; 8: Salonae), *Salone* (= *Salonae*, CIL, III, 13.341; 11: Veglia), *filie* (= *filiae*, CIL, III, 9822; 4-5: Dalmatia), etc.

În unele monumente, amândouă grafiile (cu *ae* și cu *e*) apar laolaltă, de ex.:

filiae infelicissime et obsequentissime (CIL, III, 2738; 8-10: Spalato), *Aurelie Victorinae... carissimae... quae* (CIL, III, 2741; 4-6: Spalato).

Grafiile foarte numeroase cu *ae* în loc de *e* probează că *ae* nota un monoftong; grafia aceasta este aplicată de persoane semiculte cuvintelor care nu au cunoscut diftongul:

aeam (= *eam*, CIL, III, 2107; 4: Salonae), *aevocatus* (= *evocatus*, CIL, VIII, 4197; 18: Numidia), *aetiam* (= *etiam*, Dessau, 6455: Napoli), *aeorum* (= *eorum*, CIL, III, 1808; 9: Naronae), *aeclesie* (= *ecclesiae*, CIL, III, 2654; 8: Salonae), *benamerenti* (= *benemerenti*, CIL, III, 8460; 4-5: Naronae), *puaero* (= *puero*, CIL, III, 14.321; 26; 4-5: Dalmatia).

Aramă, ca și celelalte forme romanice (it. *rame*, log. *ramine*, engad. *aram*, v. fr. *arain*, prov. *aram*, port. *aramé*) reproduce un **aramen*, cu asimilarea *a-a* < *ae-a* (*aeramen*).

Cf. următoarea observație a lui Probus: **inter sobriae et sobrie hoc interest, quod sobriae nomen designat, sobrie autem adverbium esse demonstrat*» (GL, IV, 203, 14-15).

au

Pronunțarea vulgară *o* a diftongului *au* este atestată deseori în inscripții:

Olii (n. pr. = Aulus, CIL, IV, 1375; 1: Pompei), *Oricla* (n. pr. = Auricula, CIL, XII, 5686; 652: Gallia), *oriculae* (CGL, II, 139, 48); cf. la Festus (194-196): «*orata genus piscis appellatur a colore auri quod rustici orum dicebant, ut auriculas oriculas*» și *auris non oricla* (AP, 83), de unde dr. *ureche*; de asemenea, *coadă* < *coda* (î. l. de *cauda*, cf. it. *coda*, friul. *kode*), *curechi* < **coliculus* (î. l. de *cauliculus*, cf. it. *colecchio*), dr. *înnota*, v. dr. *nuta* < **nõtare* (î. l. de *natare*; cf. it. *nuotare*, engad. *noder*).

Româna, dalmata, friulana, siciliana, provansala și catalana prezintă însă exemple de conservare a diftongului, în silabe accentuate, prin analogie (*lăuda'* după *la'ud*) sau nu (*aur* etc.; cf. Meyer-Lübke, ZRPh., XL, 62 sq.):

aurum > dr. *aur*, vepl. *yaur*, v. prov. *aur*, *laudare* > dr. *lăuda*, friul. *lauda*, prov. *lauzar*, *taurus* > dr. *taur*, friul. *taur*, v. cat. *taur* (sic. *taureddu*, *tauruni*).

Când silaba următoare conținea un *u*, diftongul a fost redus la *a*, prin disimilare:

dr. *asculta* < *auscultare*, dr. dial. *agust* < *agustus*; cf., în inscripții: *Agusto* (= Augusto, CIL, IV, 2124: Pompei), *agustas* (= augustas, CIL, III, 9610; 2: Salonae), it. *agosto*, prov., cat. *agost*, sp., port. *agosto*, it. *ascoltare*, log. *askultare*, engad. *ascolter*, v. fr. *ascouter*, prov. *escoutar*, sp. *ascuchar*, port. *escutar*, dr. (trans.) *apura* < **apurare* (cf. v. it. de n. *a(g)urar*, campid. *aguriai*, sp. *agorar*, port. *agourar*), *ausculta*, non *asculta* (GL, VII, 108, 6) și exemple mai puțin sigure, ca: *Fastina* (= Faustina, CIL, VIII, 23.496; 2: Maktar, Africa), *Cladio*

(= Claudio, CIL, VI: 34.925; 1: Roma), *Cladia* (= Claudia, CIL, VI, 37.335; 2: Roma), *Cladius* (= Claudius, CIL, VIII, 5948, 1: Ain-el-Bey, Africa).

În română, fenomenul acesta de reducere a lui *au* la *a* s'a produs și atunci când diftongul nu era urmat de *u* în silaba următoare: *plăsa* - **plausare*, *răposa* (< **răpăsa*) < *repausare* (Pușcariu, DR, I, 411 sq., IV, 706 sq.; Candrea, GS, III, 423).

ei

Diftongul *ei* se monoftongase în *ē* încă din secolul al II-lea î. d. C. Grafiile inverse *ei* (= *e*) apar în câteva inscripții:

decreivit (= decrevit, CIL, I², 614; 1: Spania), *leigibus* (= *lēgibus*, CIL, I², 62: Praeneste).

oe

oe se confundase cu *ī* și *e*:

poena > *pēna* (de unde, it., log. *pēna*, friul. *pene*, fr. *peine*, prov., cat., sp. *pena*). Cf., în inscripții: *Phebus* (= Phoebus, CIL, III, 2370; 3: Salonae; IV, 1890: Pompei), *penam* (= poenam, CIL, III, 10.016; 7: Zara) și grafia inversă: *Foelix* (= Felix, CIL, III, 8641; 5: Salonae).

CONSOANELE

b și v

b. *b* inițial și intervocalic este redat nu numai cu litera *B* dar și cu litera care notează pe *v*: *venemerenti* (= benemerenti, CIL, VI, 2286; 4-5; 2625; 11: Roma; X, 166; 3: Potenza,

Italia), *venaemerenti* (= benemerenti, CIL, XIV, 614; 4-5: Ostia), *vene* (= bene, CIL, XIV, 1169; 6: Ostia), *iuvente* (= iubente, CIL, XI, 137; 6: Ravenna), *avetat, ave(o)* (= habitat, habeo, CIL, III, 14.524; 1-2; 2: Kostolac), *lavoraverunt* (= laboraverunt, CIL, III, 8591; 6: Agram).

Aceste grafii atestă spirantizarea lui *b*, în limba vorbită, urmată, în română, de dispariția lui *-b-*: *cal* < *caballus*, *bea* < *bibere*, etc.

v. Pronunțarea aceasta (sec. II d. C.) stă alături de a lui *v* spirant, care, în epoca clasică, era pronunțat ca *w* englezesc (cf. Velius Longus, GL, VII, 58, 17-19: «*v litteram digamma esse interdum non tantum in his debemus animadvertere, in quibus sonat cum aliqua adspiratione, ut in valente et vitulo et primitivo et genetivo*»).

-v- și *-b-* au avut aceeași soartă în română: *sēbum* > *seu*—cf. log. *seu*, v. fr. *siu*, prov., cat. *seu*—, **grēvis* > *greu* (cf. prov., cat. *greu*). Urmarea confuziei în pronunțare a lui *b* și *v* sunt falsele regresii (*b* scris în locul lui *v*, simplu fapt de grafie):

cibes (= cives, CIL, III, 413; 5: Smyrna), *comparabit* (= comparavit, CIL, III, 8742; 3: Salonae), *jubeni* (= iuvenis, CIL, III, 14.838; 12: Dalmatia), *Octabiae* (= Octaviae, CIL, III, 14.820; 2: Dalmatia), *Baleriano* (= Valeriano, CIL, III, 14.904; 1: Dalmatia), *Bictoria* (= Victoria, CIL, III, 14.809; 2: Dalmatia), *boto* (= voto, CIL, III, 1677; 3: Niš), *bixit* (= vixit, CIL, III, 2044; 1: Salonae; 6422; 2: Dalmatia; 9887; 4: Scardonae), *bos* (= vos, CIL, III, 2509; 6: Salonae), *vone* (= bone, CIL, VIII, 10.640; 2: Rfana, Africa).

«Betacismul» e atestat începând cu anul 159 d. C.; în secolul al III-lea d. C., felul acesta de scriere este frecvent.

Trecerea fonetică a lui *v* la *b* este atestată în inscripții și în limbile romanice după *l* și *r*, și atunci când *b* din silaba următoare a asimilat pe *v* din silaba precedentă:

larba (= larva, GL, VII, 186, 7; 277, 23), *verbex* (= vervex, Id., 193, 2), *berba* (= verba, CIL, X, 476; 5; 478; 6: Paestum), cf. *alveus non albeus* (AP, 70), dr. *albie*, *berbex* (= vervex, Petronius, LVII, 1), dr. *berbec*, dr. *corb* < *corvus*, dr. *serba* < *servare*, etc. Cf. *bobis* (= vobis) la Consentius (GL, V, 392, 15).

Fenomenul *v* > *b* apare în unele limbi romanice și la inițială, ca o întărire a inițialei amenințate să dispară.

Faptul că fenomenul nu e generalizat (cf., în română, în regulă generală, *v* păstrat: *vacă*, *vedea*, *văr*, *vârșă*, *vechi*, etc.) probează tocmai că e vorba aci de o ezitare a limbii între două sunete, cu realizări într'o direcție (*v*) sau într'alta: dacă *berbex* e pan-roman (REW, 9270; fonetismul acesta e atestat în limba vulgară: *berbeces* CIL, VI, 2099; 24: Roma; CGL, II, 29, 22; 534, 33; 569, 48), *bată*, *bătrîn*, *bășică*, dr. (dial.) *boace*, *sbura* apar cu *b*- în română și uneori și în celelalte limbi romanice: < *vitta*, REW, 9404 (*bittatis* = vittatis, CIL, VI, 2099, II; 25: Roma); *veteranus*, 9287 (*beteranus*, *betranus*, CIL, V, 1796; 9: Italia; VI, 669; 1: Roma; 3458; 4: Roma; X, 3665; 3-4: Napoli; 6577; 3: Velletri, Italia; XIV, 222; 4: Ostia; 2295; 4: Albano, Italia); *vessica*, 9276 (cf. *besica*, GL, VII, 169, 10, log. *bušika*, port. *bexiga*, etc.); *voce*, 9459 (vegl. *baud*, tosc. *boce*, etc.); **exvolare*, 3115. Cf. în inscripții: *byrginio* (= virginio, CIL, XIV, 1064; 4: Ostia), *byyris* (= viris, CIL, VI, 3722 a; 5; 31.038; 5: Roma), *bir* (= vir, CIL, X, 7756; 6: Cagliari), *vibe* (= bibe, CIL, VI, 142 e: Roma), *vibas* (= vivas, CIL, VIII, 10.550; 1: Carthagina), *bixit* (= vixit, CIL, VI, 29.756; 4-5: Roma), *berbum* (= ver-

bum, CIL, VIII, 11.269; 3: Thelepte, prov. Byzacena), *bivo*, *bobis* (= vivo, vobis, CIL, VI, 8987; 3; 9: Roma.)

-v-. *v* intervocalic, pronunțat ca engl. *w*, s'a menținut, în regulă generală, în afară de cazurile când era precedat sau urmat de vocale de aceeași calitate (Stolz-Schmalz ⁵, 112; Meillet-Vendryes, 77): 1. *o* (afară de cazul când *v* era inițial): *deorsum* < **dē-worsom*: 2. după *u* (provenit din orice vocală scurtă): *genui* < **gena-wai* (A. Burger, Ét. de phonét. et de morphol. lat., Neuchâtel, 1928, p. 92).

Fenomenul e atestat în inscripții, indiferent de calitatea vocalelor înconjurătoare, dar aceste exemple nu au mare valoare probantă, întrucât, în afară de română, -v- a fost menținut în celelalte limbi romanice, cu excepția poziției înaintea lui *o*, *u*, când, potrivit tendinței manifestate de mult în limbă, *v* a dispărut (Burger, op. cit., 96-97). Tratamentul românesc aplicat lui -v- trebuie pus în legătură cu tratamentul analog al lui -b-: *cal* < *caballus* (v. mai sus, p. 68), ca și *viu* < *vīvus*:

aunculo (= avunculo, CIL, III, 908; 8-9: Potaissa; VI, 2774; 3: Roma), *aunculis* (CIL, II, 5720; 6-7: Armada, Spania), *aunculus* (= avunculus, CIL, III, 10.532; 4-5: Aquincum, Pannonia inf.), *aunclus* (CIL, XII, 3694; 6: Nîmes), *aulae* (= avulae, CIL, 4120b; 6: Lambaesis, Numidia), *uius* (= vivus, CIL, III, 7545; 6: Tomi), *uius* (= vivus, CIL, V, 2046; 4: Belluno, Italia), *uio* (= vivo, CIL, V, 7465; 4: Moncucci, Italia), *via* (= viva, CIL, VI, 7761; 2: Roma), *uius* (= vivus, CIL, III, 15.055; 3: Dalmatia), *serus* (= servus, CIL, IV, 1638; 1839: Pompei), *Flaus* (= Flavus, CIL, III, 8921; 8: Salonae), *iuenes* (= iuvenes, CIL, III, 15.121; 1: Dalmatia), *iuenta* (= iuventa, CIL, I², 1603; 5: Capua).

Dr. *unchi*, ca și alb. *unk'*, campid. *kunku*, vald. *auk*, fr. *oncle*, reproduc o formă latină scurtată **unculus*.

t

t + i + vocală era pronunțat în două silabe: *nātiō*, de ex., forma trei silabe. Palatalizarea lui *t* (*ti > t̃i*), urmată de asibilarea sa, sunt atestate în sec. al II-lea d. C.: *i > y* formează diftong cu vocala fostă în hiat. Alterarea lui *t* e notată în mod aproximativ: *t̃z*, *si* și *s*; când *c + i* a fost asibilat (v. mai jos p. 74), cele două pronunțări s'au confundat; urmarea acestei confuziuni sunt grafiile *ci* î. l. de *t̃i* și *ti* î. l. de *ci*:

terminac(iones), *defenicionis* (= terminationes, definitiones, CIL, VIII, 8812; 5; 6-7: Tipusuctu, Mauretania), *observacione* (= observationem, CIL, XIII, 2405; 2-3: Lyon), *sapiensie*, *passiins* (= sapientiae, patiens, CIL, XIII, 2477; 4-5; 6: Ambarri, Gallia), *tersio* (=tertio, CIL, XII, 2081; 11: Vienne, Franța), *colpacioni* (= culpatione, CIL, XIII, 2799: Autun, Franța), *deposicio* (= depositio, CIL, XIII, 7653; 4: între Lehmen și Gondorf, Germania), *Marcias* (= Martias, CIL, XIII, 2365; 4: Lyon), *Vincentzus* (= Vincen-tius, Def. tab., 253; 10, 11, 16, 19, 20, 39, 41, 49, 50, 53, 54, 57: Carthagina, s. I d. C.), *Sabasianus* (= Sabbatianus, CIL, III, 2009; 6: Salonae).

În privința pronunțării asibilate a lui *t + i* în hiat, mărturiile gramaticilor sunt lămurite: «*iustitia cum scribitur, tertia syllaba sic sonat, quasi constet ex tribus litteris: t, z et i, cum habeat duas, t et i*» (Cassiodorius, ca. 480-580, GL, VII, 216, 8-9); «*fit hoc vitium, quotiens post ti vel di syllabam sequitur vocalis, si non sibilus sit. Quotienscumque enim post ti vel di syllabam sequitur vocalis, illud ti vel di in sibilum vertendum est. Non debemus dicere ita, quem ad modum scribitur Titius, sed Titius; media illa syllaba mutatur in sibilum. Ergo si volueris dicere ti vel di, noli, quem ad modum scribitur, sic proferre, sed*

sibilo profer » (Pompeius, sec. al V-lea d. C., GL, V, 286, 11-16); «*iotacismi sunt, quotiens post ti vel di syllabam sequitur vocalis, et plerumque supra dictae syllabae in sibilum transeunt tunc scilicet, quando medium locum tenent, ut meridies. Quando autem primum locum tenent, etiam sic positae, sicut dicuntur, ita etiam sonandae sunt, ut dies tiaras* » (Servius, GL, IV, 445, 8-12).

d

d urmat de *i* în hiat a fost muiat și apoi asibilat. După Servius, asibilarea nu ar fi afectat pe *d*- (GL, IV, 445, 8-12, v. mai sus), dar în monumentele scrise găsim exemple de alterare și a inițialei. Asibilarea este notată în mod aproximativ: *dz*, *z* sau *i*:

Zadumeneni (= Diadumeni, CIL, IX, 4326; 2: Aquila, Italia), *aiutric(i)s* (= adiutricis, CIL, III, 11.240; 1: Carnuntum, Pannonia super.), *aitricis* (= adiutricis, CIL, III, 981; 5: Apulum), *adzutor* (= adiutor, CIL, VIII, 26.683; 2: Dugga, Africa), *Zaconus* (= Diaconus, CIL, III, 2654; 1: Salonae), *ziaconus* (= diaconus, CIL, III, 8652; 1: Salonae), *Zonysius* (= Dionysius, CIL, III, 3174 a; 4-5: Dalmatia?), *oze* (= hodie, CIL, VIII, 8424; 2: Setib, Mauretania), *ție* (= hodie, Def. tab., 253; 10, 13, 18, 20, 42, 62), *zebus* (= diebus, CIL, XIV, 1137; 6: Ostia), *zabolicam legem* (= diabolica, cu *z* asigurat prin acrostih, Commodian, Instructiones, I, 35, 23).

i consoană

i consoană, notat *i* și pronunțat ca *y* (cf. Quintilian, I, 4, 11), se consonifică în epoca imperială și devine semi-oclusivă: «*similiter et i sic patitur: itur ecce tenuis sonat; si dicas Titius,*

pinguis sonat et perdit sonum suum et accipit sibilum » (Pompeius, GL, V, 104, 5-7). În latina târzie, *i-* inițial (și intervocalic, dar fenomenul nu e general) e confundat cu *g* sau *d* (+ *e*, *i*) într'o singură oclisivă muiată *d'*- (v. mai sus, p. 72). Sunetul acesta este notat aproximativ în monumentele scrise:

zanuario (= ianuario, CIL, X, 2466; 3-4: Puteoli), *gianuaria*, (= ianuaria, CIL, XI, 4335; 6: Terni, Italia), *sustus* (= iustus, CIL, X, 2170; 4: Puteoli), *codiugi*, *congiugi* (= coniugi, CIL, X, 2559; 4: Puteoli; XI, 1016; 13: Canossa), *huzus* (= huius, CIL, VI, 37.200 b; 5: Roma).

În română, *j-* + *a* e reprezentat prin *z*: *zăcea* < *jacere* iar *j-* (sau *-j-*) înaintea lui *o*, *u*, prin *ğ* (> *j*): *ajuna* < **ajunare*, ar. *ağun*, *juca* < *jocare*, *joi* < *jovis* (*dies*), *judeca* < *judicare*, etc., *ajunge* < *adjungere*, *ajuta* < *adjutare*, etc.

j + *e* nu e consonificat, ci dispăre, în română: *aiępta* < *adjec-tare* (cf. it. *agetto*, v. fr. *agięts*, etc.).

k

Sonorizarea lui *c*, în *grassus* (CGL, II, 35, 36), explicată de Meyer-Lübke prin contaminarea *crassus* + *grossus* (Einf.³, 181): *gras*, it. *grasso*, cat. *gras*, sp. *graso*, port. *graxo*, mai apare în *gratie* < *cratis* (cf. it. *grata*, lomb. *grat*, sp. *grada*, port. *grade*) și în *gaură*, parm. *gavla* < **cavula*. Fenomenul e atestat în limba vorbită; cf. *graticula* (CGL, II, 315, 37; III, 23, 43; 326, 17; 368, 65; 518, 77; V, 420, 48; 429, 29), *calatus non galatus* (= gr. *καλαθος*, AP, 78), *crabatum antiqui*; *nunc grabatum* (GL, V, 573, 19).

Pronunțarea palatalizată a lui *k* sau *g* urmați de *e* este atestată în epoca preistorică a latinei: *scelus-sceleris*, *gelu-gelare*, față de *holus* (arh. *helus*) - *holeris* (Meillet-Vendryes, 76). *k* + *e*, *i* a

fost mai târziu asibilat, într'o parte a limbilor romanice; asibilarea nu s'a produs în același timp pe întreg teritoriul Romaniei.

Cele mai vechi împrumuturi făcute latinei de către limbile germanice atestă pronunțarea neasibilată a lui *k*: got. *akeit*, *kaisar*, *lukarn*, *karkara* < *acetum*, *Caesar*, *lucerna*, *carcer*, v. germ. s. *këlläri*, *kista*, *wicka* < *cellarium*, *cista*, *vicia* (v. sax. *tins*, *krüzi*, angl. sax. *yntse* < *census*, *crucem*, *uncia* sunt împrumuturi mai recente; Kluge, *Urgermanisch*, Strassburg, 1913, p. 20, 26). Cf. n. top. *Kellmünz* < *Celio monte* (470 d. C.; Bavaria) și *Kelsbach* < *Celeusum* (sec. VI d. C.; Bavaria).

Deși asibilarea lui *k* apare în monumentele scrise în secolul al V-lea d. C., cu toate acestea grafiile cu *k* sunt întrebuințate până târziu:

keri (= *cerus*, CIL, I², 445: Roma), *Dekem(bris)* (CIL, I², 1038: Roma), *Mukianus*, *Markellino* (CIL, V, 3555; 4; 6; 10: Verona).

k a fost conservat neasibilat în Sardinia, Dalmația și Illyria: log. *kenare*, vegl. *kenur* < *cenare*, alb. *k'el* < *caelum*, vegl. *kaina* < *cēna*, alb. *pël'keñ*, vegl. *plakar* < *placēre*, etc. Gramaticii Terentianus Maurus (GL, VI, 331, 194-196; sec. II d. C.), Marius Victorinus (GL, VI, 33, 22-23; sec. IV d. C.) și Martianus Capella (s. V d. C.) atestă pronunțarea neasibilată. Exemplele de asibilare apar în secolul al V-lea d. C.:

intcitamente (= *incitamento*, CIL, XIV, 2165; 14-15: Aricia, Italia), *dissessit* (= *discessit*, CIL, VIII, 21.801; 3-4: Lalla-Marnia, Mauretania).

Metateza lui *l* în **clinga* (< *cîngüla*) s'a petrecut în momentul când *k* nu era încă asibilat, deci în secolul al V-lea sau la o epocă anterioară; cf. dr. *chîngă* (dar *č*: *cinge*, *incinge* < *cîngëre*).

Asibilarea lui *k' + i* în hiat s'a produs încă din secolul al II-lea d. C., deci mult mai de vreme decât a lui *k' + e* sau *i*, pentrucă

în această situație oclusiva a oferit mai puțină rezistență acțiunii lui *yod*: *brachium* > *braț*, dar *děcem* > *zece*. Asibilarea lui *k' + i* în hiat e atestată în inscripții: *consiensia* (= conscientia, CIL, XII, 2153; 3: Vienne, Franța), *tersiu* (= tertium, CIL, VIII, 21.642; 9: Arbal, Mauretania), *Marsias* (= Martias, CIL, XII, 1792; 8; 2094; 2: Vienne, Franța), *Vincentzus* (= Vincentius, Def. tab., 253; 10; 11; 16-17; 19; 20; 39; 41; 49; 53; 54; 57: Carthagina, sec. I d. C.).

Meyer-Lübke, Einf.³, 160 sq.

g

Alterarea lui *g* (+ *e*, *i*) este atestată în inscripțiile care omit să noteze pe *g*:

trienta (= triginta, CIL, XII, 5399; 4-5: Toulouse, Franța), *maester* (= magister, CIL, III, 14.730; 2: Dalmatia), sau în inscripțiile care îl redau prin grafia *z*:

septuazinta (= septuaginta, Hübner, Inscr. Hisp. Christ., 22; 566 d. C., apud Sommer, 198).

g intervocalic a fost spirantizat și a dispărut, în urmă:

eo (= ego, CIL, VIII, 13.134; 21: Carthagina); cf. *Austa* (= Augusta, CIL, VIII, 9877; 5: Hadjar er-Rûm, Mauretania), *trienta* (= triginta, CIL, XII, 5399; 4-5: Toulouse), *vinti* (= viginti, CIL, VIII, 8573; 6: Mauretania), *calcostegis non calcosteis* (AP, 12).

Dispariția lui *-g-* e atestată în limbile romanice: *ego* > *eu*, vegl. *yu*, it. *io*, engad. *eu*, friul. *yo*, v. fr. *jou*, prov., cat. *jò*, sp. *yo*, port. *eu*, *magis* > *mai*, it. *mai*, fr., prov., port. *mais*, sp. *más*, *magister* > *măestru*, it. *ma(e)stro*, prov., cat. *maestre*, sp.

m(a)estro, port. *mestre*, *quadragesima* > *păresimi*, it. *quaresima*, engad. *quaraisma*, fr. *carême*, prov. *caresma*, cat. *coresma*, sp. *cuaresma*, port. *quaresma*.

k^w

Tendința de a elimina, în anumite condițiuni, apendicele labiovelar al oclusivei prepalatale apare, în latină, încă din epoca preistorică a limbii. Trecerea lui *k^w* la *k*, în latina vulgară, înaintea tuturor vocalelor afară de *a*, e atestată în inscripții și semnalată de gramatici (Velius Longus, GL, VII, 58, 19-59, 1 sq.). Ea s'a produs la date diverse și nu interesează decât o parte a limbilor romanice: în română și în unele dialecte italiene, schimbarea este preromană (cf. *coquens non cocens*; *coqui non coci*, *exequiae non execiae*: AP, 39, 40, 27); *k*, provenit din *k^w* urmat de o vocală palatală, a fost în urmă palatalizat și asibilat ca și *k* original: dr. *ce*, *cer*, *încet*, *cine*, etc. < *quid*, *quaero*, *quētus*, *quem*.

Pentru tratamentul *k^w* > *k*, dispunem de o serie de mărturii: *conda* (= quondam, CIL, XII, 936; 4-5: Arles, Franța), *cis* (= quis, CIL, V, 6244; 9: Milano), *cot* (= quot, CIL, III, 2107; 4: Salonae), *Codrato* (= Quodrato, CIL, III, 12.495; 2: Dobrogea); cf. *codru* < *codra* (REW, 6921), *ce* (= quae, CIL, VI, 18.532; 4: Roma), *cot* (= quot, CIL, IX, 3058; 11: S. Valentino, Italia);

grafii inverse: *quiesquit* (= quiescit, CIL, XIII, 3983; 12-13: Nîmes, Franța), *qun* (= cum, CIL, XIV, 2555; 4: Albano, Italia), *quravit* (= curavit, CIL, X, 7596; 5-6: Cagliari).

Pierderea apendicelui labio-velar înaintea lui *a* s'a produs în sardă și în latina orientală numai în *care*, vepl. *kal*, log. *kale*, *ca*, v. it., log. *ca*, *cînd*, vepl., friul. *kand*, log. *kando* și

cît, veql. *kont*, log. *kantu* < *qualis, quam, quando, quantus*. Fenomenul se explică prin faptul că aceste cuvinte au fost atrase în sfera pronumelor *ce* < *quid*, *cine* < *quem* (v. log. *ki* < *qui*, *ken* < *quem*, *ki* < *quid*) și pronunțate la fel cu ele (cf. Meyer-Lübke, Mitteil. Rum. Inst. Wien, I, 11-12). În celelalte cazuri, *k^w* și-a menținut apendicele labio-velar și a evoluat în aceeași direcție în sardă și în română: *apă*, log. *abba* < *aqua*, *iapă*, log. *ebba* < *equa*, *păresimi* < *quadragesima*, log. *baranta* < *quadraginta*, *battigoru* < **quadricornus*, v. sard., log. *bardone* < **quadrone*, *patru*, log. *báttoro* < *quattuor*.

Părerea lui Herzog (DR, I, 220 sq.; V, 483 sq.), că fenomenul s'ar fi petrecut și înaintea lui *e* (v. sard. *libidu* < **liquidare*, log. *kimbe* < *cinque*) e întemeiată pe o etimologie contestabilă: *lepăda* < **liquidare* (termenul este explicat de Drăganu, DR, VI, 295 sq., VII, 138 sq. prin **lepidare* iar de Candrea, GS, VII, 288 sq., prin *lapidare*, v. și mai jos, p. 160) și nu poate fi deci admisă fără rezerve.

Elementul labial s'a dezvoltat în detrimentul celui palatal; acesta, implosiv în silabă, se afla în poziție slabă: *k^w* > *k^{pw}* > *k-p* > *^kp* > *p* (cf. Rosetti, GS, V, 353-354), cu singura deosebire că în sardă elementul labial apare sonorizat, prin confuzia lui *k^w* și *g^w*, care au suferit același tratament: (cf. log. *abba*, *limba* < *aqua, lingua*). Dr. *scamă* presupune deci un lat. vulg. **scama* (cf. prov., cat., sp., port. *escama*).

Pușcariu, Ét. de ling. roum., 11 și 19. Herzog, DR, I, 220 sq.; V, 483 sq.

g^w

g^w a suferit aceeași evoluție ca *k^w*, în română și în sardă: *limbă*, log. *limba* < *lingua*, log. *imbena* < *inguine*, *întreba* < **interguare* (Meyer-Lübke, Einf.³, 87-88). *Sînge* < *sanguine*

arată un tratament diferit; pierderea elementului labial s'ar putea explica prin prezența lui *e*, care a palatalizat consoana precedentă. Sarda nu cunoaște acest fenomen: log. *sambine* (cf. și log. *ambizua*, campid. *abbizui* < *sanguisuga*).

1

După Pliniu, latina cunoștea trei feluri de *l*: « *plenus* », la finală sau în grup: *sol*, *silva*, *clarus*, « *exilis* » când era geminat: *ille*, și « *medius* » în celelalte cazuri: *lectus*.

Această clasificare se reduce, de fapt, la două categorii: *l* palatal, înaintea lui *i*, și *l* velar, înaintea vocalelor *a*, *e*, *o*, *u*, înaintea unei alte consoane (afară de *l*), și la finală (*l* « *pinguius* » și « *exilius* » descriși de Consentius, GL, V, 394, 25 sq.). *ll* este întotdeauna palatal; notația cu *l* dublu în *villa*, *mille* se explică prin aceea că notația cu *l* simplu, înaintea lui *a* și *e*, ar fi indicat un *l* velar; dar grafia cu *l* dublu nu mai e necesară când urma un *i*, care garantează nuanța palatală a lui *l*: *mīlia*, *vīlicus*.

l palatal era probabil ușor muiat (un fel de *l* francez); *l* velar era de tipul lui *l* polon sau rus (rus. *palka* « băț »).

În română, *l* inițial a fost conservat: *lînă* < *lana*, *lemn* < *lignum*, *loc* < *locus*, *lună* < *luna*. Intervocalic, *l* velar a trecut la *r* (afară de cazul când era urmat de *i* în hiat și deci nu era velar, ci palatal: *femeie* < *familia*, *foaie* < *folia*, prin muiera lui *l* palatal): *curastră* < *colastră*, *păr* < *pilum*, *scară* < *scala*.

În română și în italiană, *l* + consoană s'a păstrat și nu s'a vocalizat, ca în celelalte limbi romanice: *alt*, it. *altro*, dar sp. *otro*, port. *outro*, fr., prov. *autre* < *alter*.

ll (palatal) s'a menținut: *cale* < *callis*, *foale* < *follis*, afară de cazul când era urmat de *i* sau *i* în hiat, și a dispărut: *găină* < *gallina*, ar. *găl'ină*, *păioară* < *palliola*.

ll + *a* avea o nuanță velară (cf. Pușcariu, ZRPh., XXXII, 480) particulară și deosebită de a lui *l* velar provenit din *l* simplu, pentru că am văzut mai sus că *-l-* a trecut la *r*. În această situație, *ll* a suferit un dublu tratament: 1. în silaba așezată înaintea accentului de intensitate, *ll* se menține: *călarii* < *caballarius*, *măcelar* < *macellarius*. 2. *ll* dispăre atunci când este așezat în silaba care urmează după accent: *cătea* < *catella*, *mărgea* < *margella*, *măduvă* < *medulla*, *stea* < *stella*.

Tratamentul acesta diferit, înaintea lui *a*, se explică prin poziția lui *ll* în silabă: când *ll* deschidea silaba și se găsea în poziție tare, s'a menținut: *caba-llarius* > *călarii*; când închidea silaba și se găsea în poziție slabă, a dispărut: *stell-a* > *stea*.

A. Graff et A. Rosetti, Sur le traitement de lat. *l* double en roumain, BL, IV, 46 sq. Pretinsele excepții la trecerea lui *-l-* la *r*, atunci când era urmat de *n* sau de *m* (Pușcariu, DR, III, 658 sq.), se rezolvă în modul următor: *alin* < **allenare*, deci cu *ll* (DE, 989), *călin* < **calinus*, deci cu *l* + *i* (cf. Pușcariu, l. c.), *căloănu* < *cal* + *oănu* (formație românească), *cătelin*, *cătinel* < *cite* + *lin*, DE, 362 (adverbul este deci o formațiune românească și nu reproduce pe lat. *cautela*, REW, 1782 a; Pușcariu, l. c.).

f

φ grecesc, pronunțat *p*, este redat cu litera care notează această consoană. Incepând cu secolul al III-lea d. C., φ , în împrumuturile din grecește, e pronunțat spirant și se confundă cu *f*. Cf. *strofa non stropa*, *amfora non ampōra* (AP, 192 și 227), *filacterium* (Def. tab., 250 a; 20: s. I d. C.), *zefurus* (Id., 272

a, 7; 273 a, 7; 274 a, 8); cf. grafia inversă: *fiscis* (î. l. de *piscis*, CGL, V, 371, 26).

Limbile romanice asigură pronunțarea spirantă: it. *cefalo* < *cephalus*, it. *stufare*, fr. *étuve* < **extuphare*, dar și pronunțarea cu *p*: it., prov., cat., sp. *palanca* < **palanca* (*phalanx*), fr. *coup*, it. *colpo* < *colaphus*.

h

Dispărută din limba vorbită (Seelmann, 265-266), aspirația fusese conservată de clasele culte, influențate de pronunțarea grecească. *C*, *t* și *p* erau pronunțați uneori aspirați (cf. Cicero, Or., XLVIII, 160). Catul (LXXXIV) ironizează pe Arrius, care pronunța aspirat pe *h* din *commoda*. Aspirația apare în graiul aceluia care voiau să imite pronunțarea claselor culte; în felul acesta trebuie înțeleasă observația următoare: « *rusticus fit sermo, ... si adspires perperam* » (A. Gellius, XIII, 6, 3).

Deseori, în inscripții, aspirația nu este notată la inițială: *onorim* (= honorem, CIL, XIV, 107; 3: Ostia), *eres* (= haeres, CIL, VIII, 3520; 4: Lambaesis, Numidia), *aeres* (= haeres, CIL, XIV, 2286; 7: Albano, Italia), *ic*, *avetat*, *ave(o)* (= hic, habitat, habeo, CIL, III, 14.524; 1, 2: Kostolac), *onestam* (= honestam, CIL, VI, 3478; 4: Roma).

Grafiile inverse (*h* scris la inițiala cuvintelor care nu au cunoscut aspirația) probează de asemenea dispariția pronunțării aspirate a inițialei:

hobitum (= obitum, CIL, III, 14.190; 1: Eskischehir; X, 4915; 3: Venafro), *heiu(s)* (= eius, CIL, VIII, 3520; 5: Lambaesis, Numidia), *heorum* (= eorum, CIL, VI, 15.310; 6: Roma).

S

s intervocalic, pronunțat sonor (z), trecuse de mult la r: Pomponius (Digest., I, 2, 2, 36-37) ne spune că Appius Claudius, censor în 312 în. d. C., « r litteram invenit, ut pro *Vale-siis Valerii essent et pro Fusiis Furii* », iar L. Papirius Crassus, censor în 339 în. d. C., este înfățișat ca cel dintâi care și-a scris numele cu r: *Papirius* (î. l. de *Papirius*, Cicero, Epist., IX, 21, 2).

s apare conservat în împrumuturi (*asinus, casa, rosa, etc.*), acolo unde a fost geminat și s'a simplificat (*causa, caesus*) sau în compuse (*desilio, nisi, etc.*); s'a menținut neatins în română: *soare* < *solem*, *casă* < *casa*.

nn

n geminat a fost menținut în română: *annus*, **gënn*, *pinna* > *an*, *geană*, *pană*. Spre deosebire de cuvintele cu n simplu, în care oclusiva nasală a modificat timbrul vocalei precedente, închizându-l, oclusiva nasală fiind grupată cu această vocală: *manus* > *mînu*, *bëne* > *bine*, n geminat nu a avut aceeași influență asupra timbrului vocalei precedente. Vocala precedentă a avut deci libertatea să se diftongheze sau să rămână neatinsă: *pinna* > *peană*, *annus* < *an*. Faptul acesta probează că n geminat era o consoană lungă, grupată cu vocala următoare: **pe-nna*. Ținând seamă de această silabațiune, care s'a menținut, dr. mod. *pană* se explică prin diftongarea lui e, urmat, în silaba imediat următoare, de a, în ea: *peană*, pentru a se reveni apoi la forma cu monoftong: *pană* (Rosetti, Rech., 144 sq.).

ct

Grupul lat. *ct* e reprezentat în română prin *pt*: *cuptor* < **coctorius*, *drept* < *directus*, *fapt* < *factum*, *lapte* < **lacte*, *noapte* < *noctē*, *opt* < *octo*, etc. Tratatamentul nu depinde de timbrul vocalei precedente, ca în albaneză, și nici de locul accentului: *dre'pt*, ca și *cupto'r*, *coptu'ră*, *făptu'ră*, *lăptu'că*, *săp-tămi'nă*. Etapa intermediară *χt*, presupusă de unii linguiști între *ct* și *pt*, nu explică prezența ocusivei labiale în locul ocusivei prepalatale: *ct* > *pt*. Intr'adevăr, trecerea lui *χ* la *p* lasă întregă problema substituirii articulației labiale celei palatale.

Fenomenul se explică prin aceea că grupul *ct* nu a fost stabil în nici o limbă romanică. În grupul occidental, *k* a trecut la *i*, inovația producându-se deci în direcția palatală, pe când în română ea s'a făcut în direcția labială (alb. *ft*, dar aci există și un tratament *it*, determinat de natura vocalei precedente: *dreitë* < *directus*, *traitoj* < *tractare*, în opoziție cu *l'uftë* < *lucta*, *troftë* < **trocta*, *ftua* < *cotoneum*). Tratatamentul acesta particular, cu alb. *f* sau rom. *p* ca prim element al grupului, se explică prin faptul că limba nu avea la îndemână alt substitut fonetic al lui *k*, printre ocusive. (În albaneză, *kt* este un grup neobișnuit; cf. educerea grupului i.-e. **kt*: alb. *natë*, *tetë*.) În consecință, s'a recurs în mod obligator la o articulație din seria labială: *p* în română și *f* în albaneză. Tratatamentul grupului *ct*, în română, este determinat deci de posibilitățile fonologice ale limbii: substitutul fonetic al lui *k*, în seria ocusivelor, este un fonem existent în limbă.

A. Graur et A. Rosetti, Sur le traitement des groupes lat. *ct* et *cs* en roumain, BL, III, 65 sq.; IV, 182 sq.

cs

Grupul *cs* apare menținut, la Roma, în epoca republicană, pe când dialectele inovase, *cs* trecând la *ss* prin asimilare (cf. forma asimilată *cossim*, atestată pe lângă *coxim* în secolul I în. d. C.); dar mai târziu tratamentul acesta este reprezentat pe întreg întinsul Romaniei:

visit (= *vixit*, CIL, X, 4113; 4: Capua; CIL, X, 270; 6: Grumentum, Italia), *vissi* (= *vixi*, CIL, III, 2564; 5: Spalato), *Sesti* (= *Sexti*, CIL, III, 2050; 1: Dalmatia), *Maximile* (= *Maximile*, CIL, III, 8324; 5: Dalmatia), *usure, usore* (= *uxorem*, Bologna, sec. IV-V d. C., Jeanneret, 47).

Gramaticii impuneau pronunțarea corectă, cu *cs*; această reacțiune «savantă» a dat naștere la grafii care marchează pronunțarea corectă, la grafii și chiar la pronunțări inverse (cf. în App. Pr.: *miles non milex*, 30; *aries non ariex*, 148; *poples non poplex*, 185; *locuples non locuplex*, 186): *xx*, *xs*, *xss*, *cx*, *cxs*, *cs* și *gx*:

vixxit (= *vixit*, CIL, XIII, 3458; 4: Châlons-sur-Marne); *Maxximinus* (= *Maximinus*, CIL, XII, 1416; 7-8: Gallia), *convixxit* (= *convixit* CIL, III, 2225; 6: Spalato), *Alexsander* (= *Alexander*, CIL, III, 8727; 1: Salonae), *vigxit* (= *vixit*, CIL, III, 14.738; 7: Salonae), *Alexsandri* (= *Alexandri*, CIL, V, 2313; 4: Adria, Italia), *vixsit* (= *vixit*, CIL, VIII, 138; 2: Capsa, prov. Byzacena), *uxsori* (= *uxori*, CIL, XII, 4495; 3: Narbonne, Franța), *Maxssimuna* (= *Maximuna*, CIL, III, 8971; 5-6: Salonae), *vicxit* (= *vixit*, CIL, VI, 17.387; 3: Roma; CIL, III, 14.292; 15: Salonae), *coniuncxs* (= *coniux*, CIL, VI, 29.403; 7: Roma), *salacs* (= *salax*, CIL, VIII, 20.855; 1: lângă Alger), *vicsit* (= *vixit*, CIL, II, 1240; 2: Sevilla), *xantissimo* (= *sanctissimo*, CIL, IX,

1055; 2: Aeclanum, Italia), *milex* (= miles, CIL, X, 8119; 11: Vicenza; CIL, V, 893; 2: Aquileia), *cleminx* (= clemens, CIL, XIII, 2477; 2: Ambarri, Gallia), *Salomonix* (= Salomonis, Diehl, AI, 352: sec. VI-VII d. C.), *fidelix* (= fidelis, Diehl, AI, 215: Syracusa).

Grupul *cs* e reprezentat în română, în regulă generală, prin *s* (*măsea* < *maxilla* și în verbe: *iese* < *exit*, *lăsa* < *laxare*, etc.) sau prin *ș* (înaintea lui *î*: *ieși* < *exire*, *leșie* < *lixivia*). În câteva cuvinte, *cs* a trecut la *ps*, prin reacțiune împotriva tendinței de asimilare; *c* a fost înlocuit cu *p*, pentru că limba nu avea la îndemână alt substitut fonetic al lui *k*: *coapsă* < *coxa*, ar. *frapsin* (și dr. Bănat *frapsän*; *frapsăne*, *fraptsän*) < *fraxinus*, *toapsec* < *toxicum*.

Tratamentul diferit suferit de grupul *cs* în aceste cuvinte nu e datorit locului accentului: *coa'psă*, dar *măsea'*, *lăsa'*, și apoi *la'să*, etc., prin analogie (împotriva acestei teorii vorbește de altfel tratamentul suferit de *cs* în *țese* < *texere*, cu accentul pe radical în majoritatea formelor). Într'adevăr, cercetarea tratamentului lui *cs* în conjugarea verbelor ne arată că formele de perfect în *-cs-* (*zise* < *dixit*) nu au fost influențate de acele de participiu (*zis*) ci, dimpotrivă, formele de perfect au influențat pe acele de participiu.

Tratamentul grupului lat. *cs*, în română, ca și al grupului lat. *ct*, este deci independent de accentuarea cuvântului fonetic.

A. Graur et A. Rosetti, l. c.

dr

-*dr-* este redus la *r*: *quadragesima* > *păresimi*, în română și în celelalte limbi romanice (v. mai sus, p. 77).

gn

Grupul *gn* e redat în română prin *mn*, iar în sardă (log.) prin *mn*: *agnellus*, *cognatus*, *lignum*, *pignus*, *pugnus*, *signum* > dr. *miel*, *cumnat*, *lemn*, *punn*, *semm*, log. *konnadu*, *linna*, *punžu* (recent), *sinnu*, pe când în celelalte limbi romanice grupul e reprezentat printr'o oclusivă nasală guturală sau muiată, de ex.: it. *agnello*, engad. *agné*, friul. *añel*, fr. *agneau*, cat. *anyell*, it. *cognato*, friul. *cuñat*, cat. *cunyat*, sp. *cuñado*, it. *legno*, friul. *leñ*, sp. *leño*, it. *pugno*, engad. *puoñ*, friul. *puñ*, fr. *poing* (cf. *poignet*), prov. *ponh*, sp. *puño*, port. *punho*, it. *segno*, engad. *señ*, prov. *senh*, cat. *senya*, sp. *seña*, port. *senha*. Grafia *gn*, în latină, ascunde o insuficiență grafică: redarea lui *ñ* (gutural). Pronunțarea guturală a grupului *ñn* e asigurată, în latină, prin trecerea lui *e* la *i*, înaintea lui *ñ*. Așa dar *dignus*, *lignum*, *signum*, etc. (< **dek-no*, **leg-no*, **sek-no*) se pronunțau *diiñnus*, *liiñnum*, *siiñnum*. Pronunțarea aceasta e redată de altfel, aproximativ, în unele inscripții:

sinnum (CIL, VI, 10.944; 2-3: Roma), *singnifer* (= *signifer*, CIL, VI, 3637; 5: Roma), *ingniis* (= *ignes*, CIL, IV, 3121: Pompei), *dignissime* (= *dignissime*, CIL, XIV, 1386; 3: Ostia).

Tratamentul românesc se explică prin diferențierea punctului de articulație: *ññ* > (< *ñn*) > *mn*.

Singur *miel* (ar., megl. *ñel*, istr. *ml'e*) prezintă dificultăți de explicare prin *agnellus*. Disparația lui *a-* inițial, ca și în *rîie* < *aranea*, *toamnă* < *autumnus*, *mătușe* < *amita* + suf. *-ușe*, apare ca o anomalie, față de păstrarea lui *a-*, în regulă generală: *alună*, *albastru*, *altar*, *albină*, *amar*, *arete*, *argint*, *arină*, etc. Pe de altă parte, *m-* trebuie explicat printr'un *ñ* anterior, iar nu prin *mn* (< *gn*), pentru că *mn* nu avea nici un motiv să treacă

la *mn*, în **mnel* (DE, 1100, Pușcariu, Ét. de ling. roum., 84), întrucât *n* împiedică diftongarea lui *ē* (cf. *anëllus*, REW, 452, cu *n* dental în toate limbile romanice). Așa dar trebuie admis că, în cazul acesta special, grupul *ññ* a fost tratat în română la fel ca în celelalte limbi romanice, adică redus la o consoană muiată: *ñel* (fonetism originar păstrat în aromână și meglinită). Fonetismul cu *m* (*miel*) ar fi deci recent și refăcut prin falsă regresivă, în regiunile în care ocluzivele labiale nu fusese palatalizate, potrivit proporției: *mieu* = *ñeu*: *miel* = *ñel*.

ma

Grupul *mn* a rămas intact: *domn* < *dominus*, *somn* < *somnus*. *Scaun* reproduce o formă cu *b* vocalizat: **scabnum* (cf. *scabellum* reprezentat prin *scăuel*, *scăueș*, *scăuiaș*). *Scand* (băn., megl., istr. *scându*) se explică prin *scamnum* (ar. *scamnu*), cu *mn* > *nn*, prin asimilare și trecut apoi la *nd* prin diferențiere (Graur, BL, IV, 113-114).

nct

Grupul *nct* (pronunțat *ñt*) apare redus în mod normal la *nt* (cf. *quñtus* < **quenquitos*). Acolo unde este scris *nct*, avem de aface cu un *c* analogic: *nānctus* (*nanciscor*), *sānctus* (*sancio*), etc. În inscripții, chiar în cazurile acestea, găsim scris *nt*:

santo (= sancto, CIL, VI, 736; 5: Roma), *nantus* (= nantus, CIL, III, 1635; 4: Cluj), *defunte* (= defuncte, CIL, III, 9846; 4: Gorica; 14. 275; 4; 3: Salonae), *defunto* (CIL, III, 13.290; 2: Dalmatia; 14.808; 2: Salonae).

E vorba deci de eliminarea caracterului gutural al lui *ñ* și de trecerea ocluzivei în seria dentală, sub influența lui *t*.

tl

Grupul *-tl-* a trecut la *-kl-*, la o epocă veche, prin diferențiere: *l* după consoană fiind articulat cu dosul limbii, a modificat articulația dentală a lui *t*, palatalizând-o: **pōtlom* > *pōclom* (*pōculum*). Fenomenul se produce din nou mai târziu, după ce, prin sincoparea vocalei interioare, *t* și *l* sunt puși în contact: *vetulus* > *veclus* > dr. *vechi*; cf., în App. Pr.: *vetulus non veclus* (5), *vitulus non viclus* (6), *capitulum non capiculum* (167); *stlataris sine c littera dicendum, ab stlata* (GL, VII, 107, 1), *aclhetico* (= *athletico*, CIL, VI, 10.154; 4: Roma) și grafia inversă *Artlaus* (= *Arclaus*, gr. Ἀρχέλαος, CIL, III, 11.240; 6: Deutsch-Altenburg, Pannonia super.).

La Marcellus Empiricus: *porcacla* (și *portulaca*), *asclaregia* și *astla regia* (dr. *așchie*; Liechtenhan, 44).

ps

Suprimarea occlusiunii lui *p*, asimilat de *s* următor, apare câteodată în inscripții:

isse (= *ipse*, CIL, IV, 148; 1085; 2: Pompei), *scriserunt* (= *scripserunt*, CIL, VI, 22.579; 4: Roma).

Grafia inversă: *ixi* (pron. *iksi*), pentru *ipsi*, este semnalată într'o anecdotă citată de Suetoniu (Aug. 88); e vorba de o falsă regresiuie, datorită unui semicult, care, pentru a evita pronunțarea vulgară *issi*, a reconstituit un fonetism eronat *ks* (Graur-Rosetti, BL, III, 73-74).

ns

Suprimarea occlusiunii lui *n*, asimilat de *s*, apare încă din epoca preistorică a latinei: vocala precedentă a fost lungită și

nasalizată; mai târziu, nasalitatea a dispărut: acuzat. *equōs* < **ek^wons*, *manūs* < **manuns*, *pedēs* < **pedens*, etc. După mărturia lui Quintilian (I, VII, 29), oclusiva nasală din *consul* nu se pronunța; cuvântul va fi fost pronunțat, deci, *cōsul*; Cicero pronunța *foresia*, *hortesia*, fără *n* (Velius Longus, GL, VII, 79, 1-2); cf. *mesa* (= *mēsa*), la Varro (Ling. lat., V, 118).

Dispariția ocluziunii lui *n* și pronunțarea nasalizată a vocalei precedente e redată prin alternanțe grafice în notația grupului *ns*: unele grafii notează oclusiva nasală (*consul*, *ensor*), iar altele omit pe *n*:

Cresces (= *Crescens*, CIL, IX, 1209; 4: Italia), *meses* (= *menses*, CIL, IX, 4032; 4: Alba, Italia), *defesori* (= *defensori*, CIL, XIV, 2080; 3: Latium), *agrimesore* (= *agrimensore*, CIL, VIII, 8812; 13: Tupusuctu, Mauretania), *impesam* (= *impensam*, CIL, VI, 18.123; 2: Roma), *quostituta* (= *constituta*, CIL, VI, 29.756; 3-4: Roma), *costat* (= *constat*, CIL, VI, 5666; 5: Roma), *istrumenta* (= *instrumenta*, CIL, VIII, 12.457 c; 1-2: Carthagina), *doles* (= *dolens*, CIL, III, 8837; 11: Salonae), *libes* (= *libens*, CIL, III, 2906; 4: Zadar; 3158 a; 7: Dalmatia?).

Dispariția lui *n* și a nasalității vocalei precedente e reprezentată în toate limbile romanice; de ex.: *mēnsis* > ar. *mes*, veđl. *mais*, it. *mese*, log. *meze*, engad. *mais*, friul. *mes*, fr. *mois*, prov., cat., sp. *mes*, port. *més*, *mensa* > *masă*, veđl. *maisa*, log. *meza*, engad. *maisa*, sp., port. *mesa*, fr. *moise*.

Introducerea unei ocluzive nasale în *thens(auro)* (= *thēsauro*, CIL, XIV, 3679 a; 4: Tibur, Italia); cf. App. Pr.: *Hercules non Herculens* (19), *occasio non occansio* (123), *herens* (= *heres*, CIL, III, 673; 4: Philippi, Macedonia; 5839; 10: Raetia), *(fo)rmonsa* (= *formosa*, CIL, IV, 6885: Pompei),

pariens (= *paries*, CIL, VI, 17.565; 12: Roma), *Herculenti* (CIL, VII, 1032; 2-3: Riechester, Anglia), *Nemens* (= *Nemes*, CIL, VI, 31.171; 12: Roma), trebuie pusă în legătură cu păstrarea lui *n* în *ânsa* (abruzz. *asa*, lomb., veron., calabr., log., port. *aza*, sp. *asa*, dar engad. *aunza*, Puschlav *ansa*, fr. *anse*), etc., și cu sforțările gramaticilor de a conserva pronunțarea corectă (cf. App. Pr.: *ansa non asa*, 76; *mensa non mesa*, 152). Grafiile de mai sus, cu *n* nejustificat etimologicește, ar fi deci datorite unor persoane semiculte care, știind că pronunțarea fără oclisivă nasală nu este corectă, au introdus pretutindeni pe *n* în pronunțare, chiar acolo unde nu trebuia; dar introducerea lui *n* în aceste cazuri poate fi explicată și într'altfel, ținându-se seamă de valoarea expresivă a oclusivei nasale (Graur, Cons. gem., 96-97).

În part. tr. *ascuns*, *prins*, *tuns*, etc. (< *absconsus*, *pressus*, *tonsus*), prezența lui *n* e datorită analogiei cu formele în care oclivă nasală fusese păstrată înaintea altor consoane decât *s*: *abscondo*, etc.

ry

Grupul *ry* a fost conservat numai în Orientul imperiului roman: *arie* < *area* (cf. it. *aia*, engad. *era*, friul. *arie*, fr. *aire*, sp. *era*, port. *eira*).

rs

Reducerea grupului *rs* la *s*, prin asimilarea produsă de *s*, apare în grafiile care nu notează pe *r*:

pessicum (CGL, III, 358, 74); cf. *pe[rsica] non pessica* (AP, 149), *deosum* (= *deorsum*), la Varro (R.R., I, 6, 4), *susum* (= *sursum*, CIL, I², 584; 7: Genua, 117 în. d. C.).

Fenomenul acesta, petrecut în latina vulgară, e atestat în limbile romanice: *dorsum* > dr. *dos*, vepl. *duas*, it. *dosso*, log. *dossu*, engad. *dös*, friul. *dues*, fr., prov., cat. *dos*, *deorsum* > dr. *jos*, v. it., pis., lucc. *gioso*, log. *ġosso*, cat. *jos*, *sursum* > dr. *sus*, vepl. *ſois*, it. *su(so)*, engad. *sü*, friul. *su*, v. fr., prov., cat. *sus*, sp. *suso*, port. *so*so.

În alte cazuri, *r* (+ *s*) a fost conservat, fie că reprezintă un grup mai vechi *-rks-* (*ursus* < **urksos*), fie că a fost menținut prin analogie cu formele în care *r* era urmat de o altă consoană, ca în *mersi*, *sparsi*, etc. (după *mergo*, etc.), fie, în sfârșit, că e vorba de un cuvânt savant, ca în *persica* > dr. *piersică*, prov. *persega*, bearn. *pe(r)sek*, cat. *pressec* (it. *pesca*, fr. *pêche* reprezintă forma cu *r* asimilat; cf. *pessicum*, CGL, III, 358, 74).

Consoanele finale

Consoanele finale de cuvânt, în indo-europeană, erau debile prin natură. Caracterul acesta al finalelor apare și în latină: consoanele finale sunt neglijate în pronunțare și tind să dispară. Tratamentul consoanei finale de cuvânt depinde de inițiala cuvântului următor. Dintre oclusivele nasale, s'a generalizat una singură, *n* sau *m*.

Dispariția consoanelor finale e atestată în primele monumente ale limbii latine; cf. *oino* (= *ūnum*) sau *duonoro optumo fuisse viro Luciom Scipione* (= *bonorum optimum fuisse virum Lucium Scipionem*, CIL, I², 9; s. III în. de C.). Notarea consoanelor finale era impusă de gramatici; de aceea, cazurile de nenotare sunt sporadice: *donu* (= *donum*, CIL, I², 1531; 7: Sora, Italia).

Conservarea consoanelor finale se explică prin influența școalei și a cuvintelor grecești cu *-s* final; finalele sunt însă

conservate mai ales în Sardinia și peninsula Iberică, unde acești factori nu aveau posibilitatea să-și exercite influența, ca în Italia (Bartoli, *Introd.*, 41-42).

W. v. Wartburg, *La posizione della lingua italiana nel mondo neo-latino*, Leipzig, 1936, p. 23; *Id.*, ZRPh., LVI, 3. Conservarea și dispariția lui -s, ca și a celorlalte consoane finale, este un fapt fonetic și morfologic. Explicarea acestei diferențe de tratament prin locul diferit al accentului dinamic, în cuvântul fonetic, în română și în franceză (Pușcariu, ZRPh., LVII, 262 sq.) are împotriva ei faptul că în felul acesta problema este redusă la un singur aspect și fenomenul strămutat la o epocă posterioară, pe câtă vreme el interesează faza romană comună.

-m

-m nu e notat începând cu cele mai vechi monumente ale limbii latine, fiind redus la rezonanța nasală a vocalei precedente. Este sunetul descris de Quintilian (*Inst. Orat.*, IX, 4,40), după cum urmează:

« m... *quotiens ultima est et vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur, ut multum ille et quantum erat; adeo ut paene cuiusdam novae litterae sonum reddat. Neque enim eximitur sed obscuratur et tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsae coeant.* » Cf. la Priscian (*GL*, II, 29, 15): « m *obscurum in extremitate dictionum sonat* ».

În inscripții, apar numeroase exemple de nenotare a lui -m: *annoru* (= annorum, *CIL*, VIII, 21.087: Caesarea, Numidia), *anoru* (= annorum, *CIL*, II, 1126; 7: Italica, Spania), *septe* (= septem, *CIL*, III, 8563; 3: Dalmatia), *memoria* (= memoriam, *CIL*, III, 9302; 4-5: Salonae), *mecu* (= mecum, *CIL*, III, 2741; 6-7: Spalato), *cura* (= curam, *CIL*, VIII, 11.306;

4: Gasrin, prov. Byzacena), *maemoria*, (= *memoriam*, CIL, V, 4616; 4: Brescia, Italia), *sale* (= *salem*, CIL, VI, 29.945; 3: Roma), *maesolaeu* (= *mausoleum*, CIL, VIII, 20.686; 1: Mauretania), *quaru* (= *quarum*, CIL, XII, 4355; 1: Narbonne, Franța); cf. App. Pr.: *passim non passi, numquam non numqua, pridem non pride, olim non oli, idem non ide, triclinium non triclinu* (217, 219, 223, 224, 226, 143).

În tabletele de execrațiune, nenotarea lui *-m* este de regulă: în 12 tablete, de exemplu, s'au numărat 550 de cazuri de nenotare a lui *-m* (Jeanneret, 60).

În limbile romanice occidentale, *-m* este conservat în monosilabe: *quem* > v. log. *ken*, campid. *kinî*, sp. *quien*, port. *quem*, *rem* > v. port. *rem*, fr. *rien*, *spem* > v. it. *speme*, *spene*.

-s

-s dela nominativul singular apare uneori, în inscripții, iar alteori nu:

Cornelio (= *Cornelius*, CIL, I², 8; 1: Roma), *Fourio* (= *Furius*, CIL, I², 56: Frascati, Italia).

Începând cu secolul al II-lea d. C., -s nu mai este notat în Italia. Unii învățați au văzut în această dispariție o influență a etruscei și umbrienei; dar începând cu secolul al III-lea d. C., -s este restaurat, prin influența Romei, și el apare conservat în limbile romanice occidentale (Devoto, RLiR, IX, 233-234).

În română, ca și în italiană, -s a dispărut, pe când în celelalte limbi romanice a fost menținut: *campus* > v. fr. *chans*, dar dr. *cîmp*, it. *campo*, log. *kampu*, engad., friul. *k'amp*, fr. *champ* (< *campum*, v. mai jos, p. 155), prov., cat. *camp*, sp., port. *campo*, *dormis* (2 sg. ind. pr.) > engad. *dorms*, sard. *dormis*, fr., prov. *dors*, sp. *duermes*, port. *dormes*, dar dr. *dormi*, it. *dormi*.

În inscripții, găsim dese exemple de nenotare a lui *-s*:

valia (= valeas, CIL, IV, 2260; 2: Pompei), *maritu* (= maritus, CIL, VIII, 3613; 5: Lambaesis, Numidia), *filiu* (= filius, CIL, III, 835; 6: lângă Dej), *cunere* (= conheres, CIL, VI, 3282; 6: Roma), *pube* (= pubes, CIL, VI, 19.055; 7: Roma), *sui* (= suis, CIL, VI, 16.809; 5: Roma), *iudicii* (= iudiciis, CIL, XIV, 2165: Aricia, Italia), *benemerentibu* (= benemerentibus, CIL, VI, 28.512; 9: Roma).

În tabletele de execrațiune, *-s* final este, în genere, menținut (18 cazuri de nenotare a lui *-s*, față de 650 cazuri de nenotare a lui *-m*, Jeanneret, 56 sq.).

-t

Căderea lui *-t* e atestată în inscripții, în exemple ca:

ama, *peria*, *valia*, (= amat, pereat, valeat, CIL, IV, 1173; 23: Pompei), *vissi* (= vixit, CIL, III, 2564; 5: Spalato), *perdedi* (= perdidit, CIL, III, 8447; 6: Ianina), *posui* (= posuit, CIL, III, 9814; 2: Dalmatia; 13.198; 2: Dalmatia).

Consoanele inițiale

is-

Româna nu cunoaște fonetisme ca fr. *épouse*, cu *i* (> *e*) epentetic, prin întâlnirea unei consoane, la sfârșitul cuvântului fonetic, cu *s* combinat care deschide cuvântul următor: *in istrata*, *illas ispatas* (dar *tu stas*, *illa strata*). Astfel de grafii apar începând cu secolul al II-lea d. C. (Schuchardt, Vok., II, 338 sq.; cf. 365 sq.), de ex.:

Istefanus (CIL, VI, 26.942; 5: Roma), *Ispartacus* (CIL, X, 1974: Puteoli), *ispeldido* (sic! = splendido, CIL, VI, 31.850; 4: Roma), (*hoc*) *isciatis* (= sciatis, CIL, VI, 18.659; 6: Roma), (*in*) *istatuqm* (= statuam, CIL, XI, 5996: Sestinum), *isperatus* (= speratus, CIL, VIII, 1949; 2: Tebessa, Numidia; 5445; 6-7: Calama, Numidia), *ispiritum* (= spiritum, Def. tab., 250 a, 17; b, 13: Carthagina, s. III d. C.), *Iscintilla* (= Scintilla, Def. tab., 279, 15: Hadrumetum, Africa, s. II d. C.), *ispirito* (= spirito, CIL, VI, 10.013: Roma), *ispose* (= sponsae, CIL, VIII, 3485; 7: Lambaesis, Numidia), *iscola* (= schola, CIL, VI, 32.965; 6: Roma), *isperatae* (= speratae, Def. tab., 220 a, 4: Carthagina, s. I d. C.), *ispatium* (= spatium, Def. tab., 244 b, 6: Id.).

MORFOLOGIA

N U M E L E SUBSTANTIVUL

G e n u l

Tendința latinei este de a elimina neutrul, absorbit de masculin și feminin. Categoria neutrului, la substantive, nu a fost conservată de limbile romanice, în afară de română. Sporadic, forma neutră a adjectivelor s'a conservat în formele romanice ale lui *hoc* (*anno*), *id* (*ipsum*), *ipse* (dr. *îns*), *quid* (dr. *ce*), *quod* (dr. *că*; cf. REW, 4161, 4256, 4541, 6953, 6970 și 6971).

După dispariția categoriei neutrului, desinențele în *-a* și *-ora* (pl. dela declinarea a III-a: *digita*, *tempora*) au fost întrebuințate, în italiană și română, pentru formarea pluralelor colective (*friguri*, *piepturi*, *timpuri*, în italiană, plurale trecute la singular, prin confuzie cu singularele de declinarea I în *-a*: sicil. *pittira*, sard. *pettôra*, *pittûra*, flor. *arcora*, v. romagn. *capora*, tosc. *campora*). Pluralele în *-a* s'au extins, apoi, în italiană, prin analogie: *braccia*, *corna*, *dita*, *ginocchia*, etc.

G. Caragață, Plurale românești și italienești în *-ora*, Bul. Philipide, III, 29 sq. și A. Graur, Les noms latins en *-us*, *-oris*, Rev. de philologie..., XI, 1937, p. 265 sq.

Categoria neutrului cuprindea la origine numai obiecte neînsuflețite. Cuvintele ca *manus*, *oculus*, *ventus* au fost tratate ca feminine și masculine, deoarece noțiunile pe care le reprezentau erau considerate ca forțe vii (mentalitatea primitivă fiind dominată de magie). Cu timpul, felul de a gândi

s'a schimbat și s'a ajuns ca masculinul și femininul să cuprindă și nume de obiecte. Limba română a remediat în oarecare măsură această stare de lucruri. În afară de aceasta, și animalele puteau avea nume de lucruri, dacă erau privite ca simple instrumente (*jumentum*). Limba română a eliminat această categorie. Se poate deci spune că româna a «întărit» ideea de neînsuflețit pe care o avea categoria neutrului în latină.

A. Graur, *Les substantifs neutres en roumain, Romania, LIV, 249 sq.*

În română, neutrul este confundat la singular cu masculinul, iar la plural cu femininul: *un scaun-două scaune*; neutrul mai posedă în plus, la plural, desinența *-uri*:

	sg.	pl.
masc.	-e: <i>berbec</i>	} - <i>î</i>
	-î: <i>ochi</i>	
	-ă: <i>tată</i>	
	-w: <i>leu</i>	
	-cons.: <i>nepot</i>	
	-u: <i>socru</i>	- <i>i</i>
fem.	-e: <i>carte</i>	- <i>î</i>
	-ă: <i>albină</i>	- <i>e</i>
	-ă: <i>găină</i>	- <i>î</i>
	-i: <i>zi</i>	} - <i>le</i>
	-ea: <i>stea</i>	
neutru	-cons.: <i>cap</i>	<i>capete</i> (izolat)
	-u: <i>lucru</i>	<i>lucruri</i>
	-cons.: <i>piept</i>	<i>piepturi</i>
	-cons.: <i>scaun</i>	<i>scaune</i>
	-e: <i>nume</i>	<i>nume</i>
	-î: <i>trunchi</i>	<i>trunchiuri</i>
	-w: <i>seu</i>	<i>seuri</i>

-uri derivă din -ora. Cum se explică trecerea lui *a* la *e* (în secolul al XVI-lea, toate textele dau pl. neutru în -ure; *čeruire*, *lucrure*, etc., Densusianu, H.d.l.r., II, 159 sq.) și *i* (< *e*)? -*a* a trecut la *ă*, dar sub această formă desinența se confunda cu fem. sg.-ă: *scaun*-**scaună* (pl.), ca *masă*, etc. În unele cazuri, pl. fem. în -*e* se confunda cu pl. neutre în -ă, și anume: după *r*, *ș*, *ț*, când *e* trecuse la *ă* sub acțiunea consoanelor precedente: pl. *mure* > *mură*, *rațe* > *rață*, *moașe* > *moașă* (*e* trece la *ă* și după *w*: **doue* > *două*, *nouae* > *nouă*, iar *ă* trece la *e* după *y*: *cui*-pl. *cuie*, cf. bem. *albine*; -*e* în pl. *mure*, etc., este deci analogic: după *casă*-*case* s'a refăcut un pl. *mure*, etc.).

Expansiunea pluralelor în -uri (în loc de -ură) trebuie deci explicată ca o reacțiune împotriva acestei confuzii a pluralelor feminine cu pluralele neutre.

-uri < -ure; pentru -*e* > -*i*, trebuie să plecăm dela cazurile când *e* nu este final și trece în mod normal la *i*: -*urele* > -*urile*, și de aci, -uri; fenomenul e recent: secolul al XVIII-lea (Pușcariu, DR, II, 81-82).

Schimbările de gen, adică trecerea numelor dintr'o categorie într'alta, se observă deseori în latina vulgară.

Iată câteva exemple:

Masculine trecute la feminin:

cineres suas (CIL, VI, 27.593; 5-6: Roma), (*qua*) *fini* (*fata volebant*; CIL, IX, 3473; 9: Peltuinum, Italia centrală).

Feminine trecute la masculin:

arbor (*duos arbores*, CIL, XIII, 1780; 8-9: Lyon), *fagus*, *fraxinus*, *populus*, *ulmus* > dr. *arbore*, *fag*, *frasin*, *plop*, *ulm*.

Neutre trecute la masculin (dar uneori poate fi vorba și de o confuzie a finalelor, deoarece consoanele finale sunt numai grafice):

fatus (CIL, VI, 18.086; 2: Roma), *opus maximus* (CIL, XI, 5265; 10: Hispellum, în Umbria), *hunc castrum* (CIL, V, 5418; 8-9: Como), *hunc sepulcrum* (CIL, V, 5415; 14: Como), *hunc corpus* (CIL, III, 9508; 1: Salonae), *hunc sepulcrum* (CIL, III, 2632: Salonae), *aliquem corpus* (CIL, V, 6186; 5-6: Milano), *mentus* (Def. tab., 135 a; 6: Latium, s. II în d. C.), *omnem remedium*; *filacterium*; *tutamentum*; *oleum* (Def. tab., 250 a; 19; 20; 20-21; 21: Carthagina, s. I d. C.), *fatus* (Petronius, XLII, 5; LXXVII, 3), *vinus* (Id., XLI, 12).

Neutre trecute la feminin:

ossa exterae (CIL, III, 9450; 7: Salonae), *labras* (Jeanneret, p. 83: Roma (?), s. I în d. C.), *labias* (Def. tab., 135 a; 5: Latium, s. II d. C.), *bracias* (Id., 135 a; 2), *nervias* (Id., 135 a; 7), *itestinas* (Id., 190; 10: Latium, s. II d. C.); cf. fem. dr. *armă*, *foaie*, *ghiață*, *timplă*, *ușe*, *vară*, provenind din pl. neutre terminate în *-a* și confundate cu fem. sg. în *-a*: *arma*, *facia*, *folia*, *glacia* (CGL, II, 34,4), *ostia*, *vera*.

Prin dispariția finalelor și deci a flexiunii cazuale, în latina vulgară, nu s'a mai putut face distincția cazurilor. Funcțiunea numelui în frază nemai fiind marcată de formele cazurilor, locul numelui devine fix. Acest fapt a avut urmări importante pentru sintaxă (v. mai jos, p. 139 și 154).

Cazuri

Nominativul (casus rectus, în opoziție cu celelalte cazuri, obliqui) și vocativul pot forma, fiecare singur, o frază. Genitivul și dativul sunt cazuri pur gramaticale (sau abstracte), pe când celelalte cazuri sunt « locale » (sau concrete). Acuzativul, locativul și ablativul au deci rolul de a indica locul sau momentul

în care se petrece acțiunea sau punctul ei de plecare: *Romam ire, Romae oppido fugit.*

Nominativul este cazul în care stau subiectul și atributul. **Vocativul** indică persoana căreia ne adresăm. **Acuzativul** este cazul în care stă complementul direct, iar **genitivul** este cazul complementului numelui (genitivul **partitiv** indică totul din care s'a luat o parte). Numele persoanei căreia un obiect îi este destinat se pune la **dativ**. **Ablativul** indică punctul de plecare, iar **locativul** locul unde se petrece acțiunea.

Încă devreme apare în latină tendința care se realizează mai târziu în latina vulgară, de a se reduce numărul cazurilor. Instrumentalul dispare încă din epoca preistorică a limbii. Nominativul se confundă uneori cu vocativul. Iar la plural se păstrează o formă unică pentru dativ, ablativ, instrumental și locativ.

Româna a conservat **dativul** (cf. dativul fem. la declinarea I și a III-a: *unei case < casae, unei morți < morti*).

Numele și-a schimbat caracterul. În latină, aceeași formă nominală indica, în același timp, genul, numărul și cazul. În *bonum*, de exemplu, *-um* indica nominativul neutru, opus genitivului *ī*, dativului *ō*, etc.; *-um* era de asemenea opus lui *-ă*, dela plural. În sfârșit, această terminație deosebea neutrul de masc. *-us* și fem. *-ă*. Genul substantivului era indicat de adjectivul ce întovărășea numele: *bonus nauta* (neutru), *alta fagus* (fem.), etc.

Distincțiunea cazurilor, cuprinsă în silaba finală, dispare în latina vulgară și în romana primitivă. Numele devine o marcă, pentru a denumi fiecare noțiune, iar articolul e întrebuițat pentru a arăta în ce fel trebuie privită noțiunea respectivă.

Declinarea

Declinarea numelor, așa cum e reprezentată în română, e redusă la trei categorii.

Categoria I: sg. *-a*, pl. *-e*, *-as*: feminine.

Categoria II: sg. *-u*, pl. *-i*, *-a*, *-ora*: masculine și neutre.

Categoria III: sg. *-e*, pl. *-i*, *-es*: masculine și feminine.

În română, forma de nominativ singular nu poate fi luată întotdeauna drept noțiune tip, întrucât celelalte forme își pot exercita influența asupra ei; faptul acesta s'a întâmplat deseori: formele de nominativ plural au fost luate drept forme tip dela care s'a pornit, refăcându-se prin analogie o nouă formă de nominativ singular. Vechiul nominativ *geamăn* a fost înlocuit cu *gemen*, pornindu-se dela pl. *gemeni*, etc. Tendința care se manifestă în franceză, de exemplu, de a avea o formă invariabilă pentru fiecare noțiune, nu este vie în română, care a rămas la un stadiu mai înapoiat de evoluție.

Necesitatea de a uniformiza forma de singular și cea de plural, sau de a le diferenția, e obținută de limbă prin apropierea formei de singular de aceea de plural: sg. *oaspet*, mai aproape de pl. *oaspeți* decât sg. *oaspe*, sau prin diferențiere: sg. *copac*, mai diferit de pl. *copaci* decât sg. v. *copaci*.

J. Byck et A. Graur, De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain, BL, I, 14 sq.

Declinarea I (nume în *a*-). În această categorie au intrat o serie de nume de decl. a III-a și a V-a: *față*, *frunză*, *ghindă*, *lindină*, *minciună*, *nea*, *nepoată*, *secară* < *facia*, *frondia*, **glanda*, *lendinem*, **mentionem*, *nivem*, *nepota* (CIL, III, 3173; 3; Dalmatia), *secale* și a IV-a: *mână*, *noră* (în sec. al XVI-lea: *mînu*, *noru*), *soacră* < *manus*, *norus*, *socra* (AP, 170; CIL,

VIII, 2906; 6: Numidia; XIV, 526; 4: Ostia; *mura*, CIL, VIII, 9065; 15: Aumale, Africa).

Prin dispariția lui *-s* și *-m*, nominativul și acuzativul singular au fost confundate. Forma de genitiv-dativ feminin singular este păstrată: *caprae* > *capre*. La plural s'a conservat forma de nominativ: *capre* < *caprae*.

Exemplele din textele secolului al XVI-lea, cu *-e* la genit.-dat. fem.: *ape(e)i*, *case(e)i*, *mume(e)i*, etc. (Densusianu, H.d.l.r., II, 148) și din istoromână: dat. *lu ratze*, *lu sore* (Pușcariu, Istr., II, 148) probează că trebuie să plecăm dela o formă în *-e* de genit.-dat. fem., derivată din *-ae* lat., după cum susține cu dreptate Densusianu (op. cit., 165 sq.). Teoria lui Philippide (Ist. lb. rom., I, 56 sq.), care pornește dela declinarea cu un singur caz pentru a explica forma de genit.-dat. fem.: *-e* < *-ă* + art. *-ei*: **casă-ei* > *caseei* > *casei*, la care s'a raliat Capidan (Arom. 393), e bazată pe o lege fonetică închipuită: *ă* neaccentuat nu trece la *e* decât atunci când este asimilat de un *e* conținut într-o silabă dominantă, u r m ă t o a r e; exemplele date de Philippide (op. cit., 28): *blestema* < *blăstema*, *fermecca* < *fărmecca*, etc. nu confirmă deci această teorie: *casei* trebuie explicat așa dar prin *case* (veche formă de genit.-dat.) + *ei*. Cf. *Anicăi*, *Lucăi*, etc., unde *ă* nu a fost schimbat în *e*. In privința păstrării formelor de dativ, cf. de altfel mai jos, p. 104, dativetele de decl. a III-a în *-ani*: *mamani*, *tatani*: dr. (sec. al XVI-lea): *tătinelui*, *muminiei*, etc. Ar. *casălei* (î. l. de *casil'ei*) este o formă analogică, refăcută după nominativ, după cum a arătat Densusianu (op. cit., 166). Tot astfel gen.-dat. megl. *feată* și, cu articolul, *featăl'ă* (î. l. de *featel'ei*, Capidan, Megl. I, 148) arată aceeași influență analogică a formei de nomin.-ac. asupra formei de genit.-dat. sg.

Luni (< v. dr. *lune*, cu *-e* trecut ulterior la *-i*) < *lunis diem* (*lumis*: CIL, V, 8603; 5: Aquileia; *die lunis*, CIL, IX, 6192; 5: Cannae, Italia), formă de genitiv refăcută după analogia lui *martis*, *jovis*, etc. (DE, 1019; REW, 5164; cf. Graur, BL, IV, 77).

Skok, ZRPh., LIV, 442, explică pe *lumi* prin *lunaes*, genitiv analogic (cf. *Valeriaes*, CIL, III, 2583; 3: *Salonae*; *legionis secundes*, CIL, III, 12.799; 5-6: Dalmatia; *Octaviae secundes*, CIL, III, 14.946; 7-8: Dalmatia; *memoriaes*, CIL, III, 9555: *Salonae*). De fapt, forma aceasta de genitiv este imitată după genit. gr. în *-ης* (*Μούσης*): Ernout, Morphol. hist. du lat., 31.

Declinarea a II-a (masculine și neutre în *-o*, și anume: masculinele și neutrele dela declinarea a IV-a, neutrele în *-us* dela declinarea a III-a și femininele dela declinarea a II-a și a IV-a). Terminația în *-us*, la substantive și adjective, fiind foarte frecventă, numele în *-er* și-au schimbat terminația, prin analogie: dela ac. *aprum* s'a refăcut un nomin. *aprus*; cf. App. Pr.: *aper non aprus* (139), *teter non tetrus* (138), *aegrus* (= *aeger*, CGL, IV, 474, 26), *taetrus* (= *taeter*, CGL, II, 195, 47).

Pl. *degete* (sg. *deget*) se explică prin *digita* (fem. sau pl. neutru), asimilat cu neutrele în *-a*.

Forma de genitiv sg. e conservată în *miercuri* < *mercuri diem*.

Vocativul e conservat în *dumnezeu* < *domine deus*.

Skok, ZRPh., LIV, 440.

Declinarea a III-a (nume în *-i*, *-ī*, *-ū*, vechi diftongi, consoane). *Munte* (n.-ac.), pl. *munți* (< n.-ac. *-ēs*); tot astfel: *om-oameni*, etc. Pluralele în *-i*, în română și în italiană, au fost explicate în mai multe feluri: întrucât latina vulgară a cunoscut pluralele în *-is* (arhaice) pe lângă cele în *-es*, forma în *-is* ar explica pe *-i* din română și italiană.

S. Pușcariu, Une survivance du latin archaïque en roumain et en italien, în *Ét. de ling. roum.*, 291 sq.

Acestei teorii i se opune constatarea că, atunci când pl. în *-is* mai e atestat (și e atestat rareori: n. pl.: *parentis* = pa-

rentes, CIL, VI, 26.849; 1: Roma; CIL, V, 1636; 8: Aquileia; CIL, V, 1686; 10: Aquileia; ac. pl.: *responsionis* = *responsiones*, CIL, XIII, 7554; 8-9: Kreuznach, Germania), -s dispăruse în limba vorbită iar *e* și *i* se confundase într'un singur sunet.

Explicația că pl. în *-i* a fost creat după analogia pluralului numelor dela declinarea a II-a, pentru a se evita confuzia dintre *canem* și *canes*, creându-se în felul acesta un pl. nou *cîni* (Densusianu, H.d.l.r., II, 166), nu satisface; o explicație mulțumitoare ar fi că pluralele în *-i* au fost create prin analogie cu pluralele adjectivelor de declinarea a II-a: *multus-multi*, etc.

În *nume* < *nomen*, *-n* a dispărut, ca în provansală și italiană. Nominativul latin e păstrat în dr. *împărat*, *jude*, *oaspe*, *om*, *preot*, *sor* (în secolul al XVI-lea e atestată și forma analogică, *soră*), etc. < *imperator*, *judex*, *homo*, *prebiter*, *soror*.

Forme de nominativ refăcute după forma de acuzativ: **bovus* (*bobum*, Mulom. Chiron., 974), *carnis* (= *caro*), *calcis* (= *calx*), *lentis*, etc.

Genitivul singular e reprezentat prin zilele săptămânii: *marți*, *joi*, *vineri* < *martis diem*, *jovis d.*, *veneris d.*

Gen.-dat. sg. *părți* reprezintă dativul lat. *partī*, după cum *case* (gen.-dat. sg. de decl. I) reproduce pe *casae*. În această privință, argumentele aduse de Densusianu (H.d.l.r., II, 165-166) sunt decisive (v. mai sus, p. 101).

Vocativul în *-e*: *împărate*, etc. (în secolul al XVI-lea: *domne*, *ome*, etc.) apare uneori în inscripții: *Alexandre* (Diehl, AI, 262¹: Roma). Forma articulată: *omule*, reprezintă aceeași formă de vocativ, cu desinența așezată după articol: *-(u)l + e*; dar ea este, firește, o creație mai recentă.

Rosetti, RLiR, III, 253-254; Graur, Romania, LII, 499 sq. GS, V, 178-181. Aromâna întrebunțează vocativele în *-e* (Capidan

Arom., 386), pe când megleno-româna preferă vocativele în *-le* (Id., Megl., I, 146).

Unele adjective au trecut la declinarea I și a II-a; cf. în App. Pr.: *acre non acrum* (41), *tristis non tristus* (56), *pauper mulier non paupera mulier* (42).

Câteva nume în *-a* indicând gradul de rudenie apar cu flexiunea numelor în *-n*: *mamani* (CIL, X, 2965; 4: Puteoli), de unde dr. *mîni* (în expresii ca: *mîni-ta*, etc.), *barbane* (CIL, IX, 6402: Tarent), *tatani* (CIL, X, 3646; 6-7: Miseno, Italia; cf. *tătîne*, în secolul al XVI-lea, Rosetti, Lb. r. s. XVI, 85).

Formarea acestei flexiuni, după analogia numelor latine în *-o*, *-onis* (Meyer-Lübke, Gröber's Gr., I², 483; Einf.³, 188; cf. Pușcariu, Ét. de ling. roum., 53) nu este probabilă, întrucât e greu de admis ca analogia să fi pornit dela o categorie gramaticală reprezentată în mic număr în declinarea latină. De aceea, e mai probabil că avem deaface cu o influență germanică (W. v. Wartburg, Évolution et structure de la langue française, Leipzig-Berlin, 1934, p. 49), pornită dela analogia declinării latine în *-a* cu declinarea temelor germanice în *-n*: franc. *flaskâ*, *flaskun* (f.), got. *guma* (*gumins*, *gumin*, *guman*; masc., E. Gamillscheg, Romania germanica, Berlin-Leipzig, 1934-1935, I, 54; II, 277); cf. lat. v. *scribanem* (it. *scrivano*, fr. *écrivain*, etc., REW, 7744), fr. *ante-antain*, *none-nonain*, *pute-putain*.

Declinarea numelor comune latine în *-a*, modelată după declinarea germanică, care a lăsat urme și în română, era deci pan-romană, și aceasta nu trebuie să ne mire, când știm că relațiile dintre Germani și lumea romanică încep încă din secolul al II-lea în. d. C.

Flexiunea în *-a*, *-ane*, la n. de pers.: *Huga-Hugane*, paralelă aceleia în *-o*, *-one*: *Berto-Bertone*, e foarte răspândită în limbile romanice occidentale mai târziu, și anume începând cu secolul al VII-lea d. C. Ea apare ca un împrumut germanic (cf. în langob. seria paralelă masc. și fem.: *Anno-Annon*, *Anna-Annon*, de unde: *Anno-Annone* și, prin analogie, *Anna-Annane*), în regiunile de contact dintre lumea germanică și cea romană, și dispare cu cât ne îndepărtăm de domeniul germanic. J. Jud, Recherches sur la genèse et la diffusion des accusatifs en *-ain* et en *-on*, Halle, 1907, p. 65 sq.

Declinarea a IV-a (numele în *u-*). În regulă generală, numele de declinarea a IV-a au trecut la declinarea a II-a. Pentru *socrus* și *nurus*, cf. App. Pr.: *nurus non nura, socrus non socra* (169, 170). Dr. *soacră* este forma normală; dar *noră* și *nor* (în legătură cu adj. posesiv: *noru-mea*, etc.; cf. în secolul al XVI-lea, *nor(u)*, Densusianu, H.d.l.r., II, 147) nu reproduc pe *nora*, pentru că *o* nu e diftongat, ci pe *norus*.

Pentru pl. *campora, jocora*, etc. > dr. *cîmpuri, jocuri*, etc., v. mai sus p. 97.

Declinarea a V-a. Încă din epoca arhaică a latinei, o serie de nume de declinarea a V-a trec la declinarea I: nom. sg. *effigia* (Plaut. Rud., 421), nom. pl. *effigiae* (Lucr. IV, 105). În latina vulgară, afară de excepții, toate numele de declinarea a V-a au trecut la declinarea I: *facia, frondia*, etc., v. mai sus, p. 98.

Articolul

Intrebuințarea numelui întovărășit de articol (derivat din pronumele demonstrativ) interesează sintaxa; v. mai jos, p. 141 sq. Din punct de vedere formal, articolul, în română, reprezintă pe *ille*, după cum urmează:

	Sg.	Pl.
M a s c u l i n	N. Ac. <i>illum</i> > <i>lu</i> (ar. megl. <i>-l(u)</i>), Capidan, Arom., 383; Megl., I, (ar. <i>l'i</i>) 145) G. <i>illui</i> > <i>lui</i> D. <i>illo</i> > <i>lu</i> <i>illui</i> (CIL, X, 2564; 6: Puteoli) <i>illeius</i> (CIL, VI, 14.484; 14: Roma).	<i>illi</i> > <i>i</i> <i>illorum</i> > <i>lor</i>
F e m i n i n	N. Ac. <i>illa</i> > <i>a</i> (v. mai sus, p. 79). G. D. <i>illaei</i> > <i>ei</i>	<i>illae</i> > <i>le</i> <i>illorum</i> > <i>lor</i>

lu < dat. *illo*; aceeași construcție ca în v. fr. *li fils le roi* (= *illo regi*), după cum a arătat W. Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 7 sq. Meyer-Lübke a combătut cu argumente convingătoare teoria lui Pușcariu (Der *lu*-Genetiv im Rumänischen, ZRPh., XLI, 76 sq.), după care *lu* ar reprezenta pe *illum* (ulterior, Pușcariu a adoptat explicația lui Meyer-Lübke: ZRPh., LVII, 249 sq.). În megl., genit. articulat se formează cu *-lui* enclitic și cu *lu* proclitic: *domnului*, *lu bărbatu* (Capidan, Megl., I, 145). În istroromână, cu *lu*: *fil'u lu iardîneru* (Pușcariu, Istr., II, 148).

Dinaintea numelui la genitiv-dativ, a pronumelui posesiv sau a numeralului ordinal, articolul proclitic, combinat cu prep. *ad*, are următoarele forme:

	Sg.	Pl.
M a s c u l i n	<i>ad + illo</i> > <i>al</i> (<i>a</i> în dr. dialectal și în aromână, primul element fiind separat de <i>-lui</i> : <i>a aușa-ticlu</i> : Capidan, Arom., 385).	<i>ad + illi</i> > <i>ai</i>
F e m i n i n	<i>ad + illaei</i> > <i>a ei</i> (formă conservată încă în textele dacoromâne din sec. al XVI-lea > <i>ii</i>).	<i>ad + illae</i> > <i>ale</i>

al < *ad illo* (dat.), Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 9; cf. în megl. *al* și, mai vechi, *a lu*.

ar., megl. 1. *ali* < *ad illaei* neaccentuat: *ali mumă*.

2. *a....l'ei* < *ad... illaei* accentuat: *fețăt'l'ei*.

Cf. în dr. (Moți): *Savina a li Bodă*, în care *li* < *illaei* neaccentuat. Tot astfel, *illaei* neaccentuat > *i* în dr., ca articol antepus (Rosetti, RLiR, III, 255-256). *Ali* nu reproduce deci pe *ad illae* (Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 9; Capidan, Arom., 393). Dr., ar. *-le*, la numele masc. în *-e*: *cînele*, se explică de asemenea prin *illum*: *-lu*, cu *u* > *e*, după analogia numelor care au același timbru vocalic la finală, cu sau fără articol: *cînele*, ca *lupulu*; ar. (sec. XVIII) *birbeculu*, *părintile*, etc. (Capidan, Arom., 383-384).

ADJECTIVUL

Genul și declinarea

Unele adjective terminate în *-is* trec în categoria celor în *-us*: dr. *ager* < **agilus* (= *agilis*), dr. *lin* < **lenus* (= *lenis*), cf. mai sus, p. 104.

Comparația adjectivelor

Dintre procedeele pentru comparația adjectivelor, româna nu a conservat decât perifraza cu *magis*, pentru comparativ, aceeași formă fiind întrebuițată și la superlativ, dar precedată de articol. Cf., în inscripții:

longa magis (duxissent) fila (sorores) (CIL, III, 2628; 4: *Salonae*) și *longa magis duxissent fila sorores* (CIL, III, 9259; 4: *Salonae*), *longa magis (nexissent) stamina Parcae* (CIL, III, 2183; 8-9: *Salonae*), *magis venerabile* (CIL, X, 7257; IV, 1: *Sicilia*).

NUMERALUL

m. *ūnus*, f. *ūna* > *un*, o. m. *duo* + *i* (marcă a pluralului, cf. *trei*) > *doi*. f. **doue* > *doauă* (formă atestată în sec. al XVI-lea și dialectal, azi) > *două. trēs* > *trei*, cu *-i*, marcă a pluralului. *quat(t)or* (CIL, VIII, 5843; 5: Numidia; X, 5939; 7: Latium) > *patru. cinque* (CIL, X, 5939; 2: Latium) > *cinci. sex* > *șase*, cu *-e* după analogia lui *șapte. septe* (CIL, XIII, 2412; 5: Lyon) > *șapte. octo* > *opt. nouem* > *nouă. decem* > *zece*.

Procedeul numărătoarei prin adăuțiune, dela 11 la 19 (*unspre-zece*, etc.; *spre* = fr. «sur»), nu este latin, ci întrebuintează, numai, elemente de origine latină. El se regăsește în slavă și în albaneză. De asemenea nelatin este procedeul de a număra zecile, dela 20 în sus: *douăzeci, treizeci*, etc. *Sută* e slav. *Miie* < *mīlia*.

Adjective pronominale

ūnus > dr. *un*; *tot(t)us* > dr. *tot*, gen. pl. *tutorum* < *totorum* + *illorum*. m. *alter* > dr. *alt*, dat. **altrui* > dr. *altui* (it. *altrui*), f. dat. **altrei* > dr. *altei*, gen. pl. **altrorum* > dr. *altor*. *neque unus* > dr. *nici un. nēminem* > *nimeni*, gen.-dat. *nimănui* (cf. *un-unui*).

PRONUMELE

Personal

Persoana I

S g. N. *eu* < *ego. Eo* e atestat în latina vulgară (CIL, VIII, 13.134; 21: Carthagina).

G.-D. *mie* < *mī* (CIL, I², 1216; 6: Roma), cu *e* după analogia lui *ție* (v. mai jos).

Ac. *mine* < *mene*, formație analogică după *cine* < **quene* (*ce-cine*, deci *mă-mine*).

P l. N. Ac. *noi* < *nos*; -*i*, semn al pluralului.

D. *nouă* < *nobis*, cu *î*; -*ă* < **ö* < *e*, prin influența vocalei labiale precedente (Rosetti, BL, III, 102).

Persoana a II-a

S g. N. V. *tu* < *tū*.

D. *ție* < **tībī* (*tibe*, C I L, I, 10; 5: Roma; VI, 7579; II: Id.), cu *î*, refăcut după analogia formei contrase *mi*.

Ac. *tine* (v. mai sus, *mine*).

P l. N. Ac. *voi* < *vos* (cu -*i*, ca la *noi*).

D. *vouă* < *vobis* (cu *î*, v. *nouă*).

Persoana a III-a

S g. N. Ac. *el* < *illum*, *însul* < *ipsus ille*, cf. *ipsuius* (C I L, X, 5939; 5: Latium), *ipseius* (C I L, III, 2240; 4: Salonae; VI, 2734; 5-6: Roma) și *inpsuius* (C I L, III, 2377; 5-6: Salonae), în legături sintactice; *n* provine din *con* (= *cum*) sau *in* + *ipso*. Ar. *năsu* are aceeași origine, printr'o separare silabică diferită, fără ca *n* să se fi propagat în silaba următoare (fenomenul acesta este necunoscut aromânei, cf. ar. *minut*, etc., față de dr. *mănunt*, Rosetti, Rhot., 23 sq.): *con ipso* > **cunăsu* > ar. *cu năsu*. *dîns* < *de* + *ins*.

G. D. *lui* < *illui*.

P l. N. Ac. *ei* < *illī*.

G. D. *lor* < *illorum*.

Feminin. N. Ac. *ea* < *illa* (v. mai sus, p. 79), *însa* < *ipsa illa*.

G. D. *ei* < *illaei*.

Pl. N. Ac. *ele* < *illae*.

G. D. *lor* < *illorum*.

Reflexiv. D. *șie* < *sibi*; *sibe* (CIL, III, 1808; 8: Narona; 12.749: Dalmatia; Dessau, 8376: Praeneste); v. *șie*.
Ac. *sine* (v. *mine*).

Forme neaccentuate

Formele neaccentuate sunt următoarele:

Dativ. Sg. Pers. I: *mi* < *mī*.

Pers. a II-a: *ți* < *tī*.

Pers. a III-a: *i* < *illī*.

Pl. Pers. I: *nă* (azi *ne*, refăcut după analogia lui *le*) < *nos*.

Pers. a II-a: *vă* < *vos*.

Pers. a III-a: *le* < *illīs*.

Reflexiv. Sg. *și* < *sibi*.

Acuzativ. Sg. Pers. I: *mă* < *me*.

Pers. a II-a: *te* < *te*.

Pers. a III-a: masc. *l* < *illum*; fem. *o* < *illam*, v. mai sus,

p. 79.

Pl. Pers. I: *ne*, refăcut după analogia lui *le*.

Pers. a II-a: *vă* < *vos*.

Pers. a III-a: *i* < *illī*; fem. *le* < *illae*.

Reflexiv. *se* < *se*.

Posesiv

Un singur posesor

Sg.	Persoana I	Pl.
m. <i>mieu</i> < <i>meus</i>		<i>miei</i> < <i>mei</i>
f. <i>mea</i> < <i>mea</i>		<i>mele</i>

Ar. *meauă* este refăcut după analogia lui *steale-steauă*, iar dr. *mele* după modelul lui *stea-stele* (Graur-Rosetti, BL, IV, 50).

Persoana a II-a

- m. *tău* < **teus* (v. mai sus, p. 61) *tăi* (analogic, cf. *mieu-*
pl. *miei*).
f. *ta* < *tua* *tale*
tale, ca *mele* (v. mai sus).

Persoana a III-a

- m. *său* < **seus* *săi* (analogic, cf. *miei,*
tăi).
f. *sa* < *sua* (v. *tău*). *sale* (analogic, cf.
mele).
m. *lui* < *illui* (CIL, X, 2564; 6:
Puteoli).
f. *ei* < *illaei*.

Mai mulți posesori

Persoana I

- m. *nostru* < *noster* *noștri* < *nostri* (pentru trece-
rea lui *s* la *ș*, v. Byck, BL,
IV, 203).
f. *noastră* < *nostra* *noastre* < *nostrae*.

Persoana a II-a

- vostru* < *voster* *voștri* < *vostri*; *voster* e refăcut
după analogia lui *noster*
(*vostrum*, CIL, VIII, 9081;
6: Aumale, Africa).

Persoana a III-a

m.-f. *lor* < *illorum*.

Demonstrativ

Is a fost înlocuit cu *iste, ipse, ille*, cu corpuri fonetice mai mari. *Ille* este întrebuițat în locul lui *hic, haec, hoc*.

Istum > **est* > *ăst* (cu *e* inițial neaccentuat trecut la *ă*, cf. DE, 102); pl. *isti* > *ești* > *iști* (prin asimilare).

Fem. *iastă* < *īstam*; *astă*, cu *ea* neaccentuat > *a*; *este* < *istae* (*aste*, refăcut după sg. *asta*).

Acest, acel, cestălalt, celălalt, ăstalt, ălalt (cf. Graur-Rosetti, BL, IV, 52) sunt compuși cu *eccum*-. Cf. la Apuleius: *libertus ecille ait* (Apol., 53), *socero eius ecilli Herennio Rufino* (Id., 74).

Relativ și interogativ

care < *qualis*.

cine < **quēne* (*quēm*, cu *m* > *n* la finală—cf. v. log. *ken*, campid. *kini*, sp. *quien*, port. *quem*,—ca la *cum* > *cun, con, tam* > *tan*, și *-e* analogic, cf. *mine, tine*, etc.).

ce < *quid*.

cît < *quantus* (cu dispariția nasalității, în silabă neaccentuată, și asimilarea occlusiunii lui *n* dental de cătră *t* inițial de silabă, în poziție dominantă; aromâna a păstrat pe *n*: *niscîntu*; cf. *atît* < *eccum tantus*, ar. *atîntu*).

Nedefinit

alt < *alter*.

dr. *atare*, ar. *ahtare*, megl. *tari* < *eccum talis*.

atît < *eccum tantus*, cu dispariția nasalității în aceleași condițiuni ca și la *cît* (v. mai sus), ar. *ahîntu*, megl. *tântu*.

careva < *care* + *va* (= *vrea* > *vra*, cf. Graur, BL, III, 31, iar *vra* > *va* prin disimilare totală).

ceva < *ce* + *va*.

cineva < *cine* + *va*.

cîțiva < *cîți* + *va*.

cutare < *eccum* + *talis*.

fiecare < *fie* (subj. vb. *a fi*) + *care*.

fiecine < *fie* + *cine*.

mulți < *multi*.

dr. *neșkit* (sec. XVI), ar. *niscîntu*, megl. *niscăn* < *nescio quantum*.

neștine « *cineva* » (sec. XVI) < lat. *nescio quem*.

nimeni < *neminem*.

nimic < *nec* + *mica*.

nici unul < *neque unus*, f. *nici una*.

oare- (*oarecare*, *oarece*, *oarecine*) < lat. *volet* (Philippide, Orig. Rom., II, 625).

ori- (*oricare*, *orice*, *oricine*) < *oare*, cu *oa* neaccentuat trecut la *o*. Pentru *vare care*, cf. alb. *valë* « wohl, etwa », *val* « oder ».

tot < lat. *totus*.

m. *unul*, f. *una* < lat. *unus*.

vare ce, v. *oare*.

m. *vre-un*, f. *vre-una*, ar. *vărunu*, *vărună*, *vărnu*, *văřu*, megl. *vrin*, *vrină* < lat. *vere* (Meyer-Lübke, REW, 9224).

A D V E R B U L

Enumerarea de mai jos nu cuprinde formațiunile adverbiale românești alcătuite cu elemente din fondul tradițional al limbii, cum ar fi, de ex., *deplin*, *destul*, etc.

abia < lat. *ad-vix*.

acătare < lat. *eccum-tale*; v. *atare*.

aci < lat. *eccum-hic*.

acicea, acii, acie < lat. *eccum hicce*.

acmu < lat. *eccum mo(do)*.

acole, acolo, acoloș < **aco-le* (< lat. *eccum hoc*), cf. ar.

aco.

ar. *acși* < lat. *eccum-sic*.

adevăr (sec. XVI), *adeverit* (id.) < lat. *ad-de-verum* (cf.

ar. *de-a-veru* « adevărat »).

adineaorea < lat. *de-in-illa-hora*, cu *a-* ca *acolo, aici*, etc.

adinte (Ț. Oașului, Sălaj; DE, 884) < lat. *ad-de-ante*.

dr. *așară*, ar. *așoară* < lat. *ad-foras* (cf. *faras: cum aria faras cinta cippis*, CIL, VI, 13.070; 6: Roma).

aice (sec. XVI), *aici* < lat. *ad-hicce*.

aimintre, aimintrea, aimintri < lat. *alia-mente* (cu *r* analogic; Pușcariu, DR, III, 829-830).

ainde, aindere(a), aindine < lat. *a-inde*.

aainte (sec. XVI) < lat. *ab ante* (CIL, XI, 147; 7: Ravenna).

aiurea < lat. *aliubi + re*.

altminteri < lat. *altera-*mente* (pentru *re*, v. *aimintre*).

amu < lat. *ad-modo*.

ar. *aqa (aqa)* < lat. *ad-hac* (DE, 115), *aoațe*, dr. trans. *auace* (Id., 116) < lat. *ad-hacce*; cf. *încoace*.

aorea < lat. *ad-horam*.

apoi < lat. *ad-post*.

aproape < lat. *ad-prope*.

asemenea, asemenele < lat. *ad-similis*.

asupră < lat. *ad-supra*.

așa < lat. *ad-sic*.

atare < lat. *eccum-talis*; v. *acătare*.

- dr. *atât*, ar. *ahtântu*, *ahtîntu* < lat. *eccum tantum*.
atunci < lat. *ad-tuncce*.
azi < lat. *hac die*.
bine < lat. *bene*.
chiar < lat. *clarum*.
cînd < lat. *quando*.
decinde < lat. *de-ecce(eccum)-inde*.
departe < lat. *de-parte*.
 ar. *dînde* < lat. *de-inde*.
 ar. *dîdine* < lat. *de-de-inde*, megl. *dîndi* « dincolo ».
dînioară < lat. *de una hora*.
 megl. *dînþea* < lat. *de-hincce*.
foarte < lat. *forte*.
ieri < lat. *heri*.
înainte < lat. *in-abante*.
înapoi < lat. *in-ad-post*.
încă < lat. *unquam*.
începe < lat. *in-eccum-hocce* (*încea* < *incepe*).
încotro < lat. *in-contra-ubi*.
îndărăt < lat. *in-de-retro*.
 dr. *iuo* (s. XVI), ar. *iȳ*, *iȳo* < lat. *ubi* (DE, 900).
jos < lat. *deorsum*.
lăuntru < lat. *illac-intro*.
mai < lat. *magis*.
mîine < lat. *mane*.
 ar. *naparte* < lat. *in-hac-parte*; v. *departe*.
nicăiurea < lat. *nec-aliubi-re*.
nimeni, *nimenea* < lat. *neminem*.
nîmic(a) < lat. *nec mica*.
 ar. *ntardu* » târziu » < lat. *tarde* (? Capidan, Arom., 503).
nu < lat. *non*.

poi < lat. *post*.

pretutindinea, v. *tutinderea*.

pururea < lat. *purus-re*.

sus < lat. *susum*.

tutinderea < lat. *tot-inde* + suf. adv. *-re*.

ar. *ună* < lat. *una*.

unde < lat. *unde*.

PREPOZIȚIA

a < lat. *ad*.

dr. *adin* (sec. XVI, Densusianu, H.d.l.r., II, 276) < lat. *ad-de-in*.

dr. *adins* (sec. XVI, Densusianu, H.d.l.r., II, 276) < lat. *ipsus* (DE, 869).

asupra < lat. *ad-supra*.

către < lat. *contra*.

cîte < *cata* (î î. l. de *ă*, prin confuziunea cu *cît*).

cu < lat. *cum*.

de < lat. *de*.

despre < lat. *de-super*.

dr. *din*, megl. *di* < lat. *de-in*.

dr. *dintre*, ar. *detru*, *ditru*, *ditu*, *dintru*, megl. *dintru* < lat. *de-inter*.

dr. *drept* < lat. *directus*.

dr. *după*, ar. *dipă*, *dipu*, megl. *dupu* < lat. *de-post*.

dr. *fără*, ar. *fără*, megl. *făr(ă)* < lat. *foras*.

dr. *în*, ar. *n*, megl. *ăn* < lat. *in*.

dr. *între*¹, ar. *ntră*¹, megl. *antri* < lat. *inter*.

dr. *între*², ar. *ntră*² < *ante* + *între*.

dr. *întru*, ar. *ntru*, *tu*, *t(r)u*, megl. *tru* < lat. *intro*.
la < lat. *illac-ad*.

dr. *lîngă*, ar. *ningă*, megl. *lăngă* < lat. *longo*.

dr. *pe*, ar. *pre*, *pi*, megl. *pri* < lat. *per*.

pentru < lat. *per-intro*.

dr. *peste* (sec. XVI: *preste*, *pestre*), megl. *pristi* < lat. *per-extra*.

dr. *pînă*, ar. *păn(ă)*, *pănu*, *pîn*, megl. *păn(ă)* < lat. *paene-ad*
 (cf. Rosetti, GS, II, 356).

dr. *prespre*, *prespe*, *pespre* (sec. XVI) < lat. *per-super*.

prin < lat. *per-in*.

printre < lat. *per-inter*.

spre < lat. *super*.

ar. *stră*, megl. *stră*, *stri* < lat. *extra*.

dr. *subt*, ar. *sum*, *sun*, *suptu*, *suntu* < lat. *subtus*.

ar. *tră*, *tra*, megl. *tri*, *tă*, *tru* < lat. *trans*.

CONJUNCȚIA

dr. *au*, ar. *a* < lat. *aut*.

*ca*¹ < lat. *quam*.

*ca*² < lat. *quia*.

că < lat. *quod*.

ci (< *ce*) < lat. *quid*.

dr. *cînd*, ar. *cîndu*, *cîn* < lat. *quando*.

cum < lat. *quomodo*.

dr. *e* (sec. XVI), ar. *e* < lat. *et*.

însă < pron. pers. *însă* (DE, 869; Pușcariu, Istr., II, 164).

ni < lat. *nec*.

nici < lat. *neque*.

dr. *să* (*se*, sec. XVI), ar. *se*, *si* < lat. *se* (Meyer-Lübke, REW, 7889).

și < lat. *sic*.

dr. *unde* < lat. *unde*.

DERIVAȚIA

cu prefixe

lat. *ad-*: dr. *abate*, *afuma*, ar. *afumari*, *alăpta*.

lat. *cum-*: dr. *cumpăra*, *cumpli* (v. mai sus, p. 52).

lat. *de-*: dr. *degera*, *despica*, ar. *dispînticari*, megl. *dipărtez*, *dijules*.

lat. *dis-*: dr. *descălța*, *descărca*, *descoperi*, *deslega*, ar. *discîltsari*, *discîrcari*, *discupiriri*, *disligari*, megl. *dizgrof*, *distorn*, *distup*.

lat. *ecce-*: dr. *acie*, *acii*, *acicea*.

lat. *eccum-*: dr. *aci*, *acmu*, *acolo*, *acși*.

lat. *ex-*: dr. *sbate*, *scădea*, *schimba*, *scurta*, ar. *scurtari*.

lat. *extra-*: dr. *străbate*, *străbun*, *străvechi*.

lat. *in-*: dr. *încălța*, *încuia*, *îndulci*, *înghiți*, ar. *ndultsiri*, megl. *amplin*, *ancalic*, *ancap*, *ancurun*.

cu sufixe

Prin adăugirea unui sufix, româna obține adjective sau substantive din verbe (*luptător*, *fugar*, etc.), acolo unde latina avea substantive nume de agent (*venator* «acei care îndeplinește acțiunea de a vâna» < *venari*, *aurarius* «acei care se ocupă cu aurul» < *aurum*). Numele de agent devine deci adjectiv, în română: *luptător*, *aurar*, etc. Româna posedă un mare număr de sufixe care răspund necesității în care s'a găsit limba de a crea noțiuni abstracte.

-*aie* < lat. -*alia*, pl. lui -*alis* (*amicalis, genialis*): formează, în dr., substantive colective: *apăraie, fumăraie*; n. de animale: *lunaie, mărtaie, murgai, murgaie, roșcaie, plevaie*, etc. (la boi și vaci), *lăpădai* (la câini). Pluralului -*aie* i s'a refăcut un singular -*ai*: *fumegai, putregai* (Pușcariu, Contrib. gr. ist. lb. rom., I, 7 sq.). În ar., -*al'e*, -*al'u* au aceleași funcțiuni ca și în dr.: *mînutsal'e* « bani mărunți » < *minut* « mărunț », *fital'u* « epoca în care fată oile, fătat ».

ar. -*al'e*, -*al'u*, v. -*aie*.

-*ame* < lat. -*amen* (*fundamen, ligamen, moderamen*): formează nume colective și substantive derivate din adjective: ar. *Armîname* « mulți Aromâni », *aușame* « mulți bătrâni » < *auș*, *bărbătame* « mulți bărbați »; *amărame* « amărăciune », *dultseame* « dulceăță »; dr. (Băn.) *haiducame, voinicame*.

-*ar* < lat. -*arius* (*albarius, aurarius, caldarius*, etc.), formează, în dr., nume de agent rămase substantive: *brînzar, bucătar, lingurar, strungar*, etc.; nume de meșteșugari, cu tendința de a deveni adjective: *coțcar, flecar, ștregar*, etc. (Graur, N. d'ag. et adj., 90-91); n. de animale: *clonțar, mărăcinar*, etc. Aceași funcțiune o are acest sufix în ar. și megl.: ar. *cășar* « care face cașul », *nutinar* « păstor de noateni », megl. *cândil'ar* « acel care stinge candelile, țârcovnic », *stirpar* « păstor de oi » (substantivele derivate din verbe sunt formate cu ajutorul lui -*ar* de origine slavă: *gudil'ar, gîdil'ar* « care gădilă », *plănar* « care plânge »: Graur, op. cit., 66 sq.).

-*ăreț* < lat. -*aricius* (Graur, N. d'ag. et adj., 91 sq.): formează la origine, în dr., substantive nume de agent, devenite mai târziu adjective: *cîntăreț, lungăreț, săltăreț*, etc.

-*at* < lat. -*atus* (*amoratus, argentatus, delicatus, inviolatus, marmoratus*) formează, în dr., adjective derivate din substantive: *buzat, dințat, îmbeșugat* (n. de loc.: *Adîncatul, Albinata*,

Căciulata, Fundata, Iordan, Rum. Top., 175); adjective derivate din adjective: *adîncat, fericat*; n. de animale: *gușată* « pelican », *buzată, cordelată* « n. de oi »; adjective derivate din verbe: ar. *arcurat* « răcit », *musticat* « mustăcios »; substantive derivate din substantive: *flucată* « Flocke, Haar, Wolle », *sk'inărat* « Rückgrat » (Capidan, Nom. Suff. Ar., 27). In megl.: adjective derivate din substantive: *crielat* « cu minte, înțelept », *fărinat* « făinos » și substantive din substantive: *uric'at* « măgar ».

-*ătate* < lat. *-itas* (*acerbitas, aetas, frugalitas*): substantive din adjective: dr. *eftinătate, meserătate* (sec. XVI), *singurătate*; ar. *gumitate, singurătate*; megl. *iftinătati, pustinătati*.

-*atec, -atic* < lat. *-aticus* (*aviaticus, fanaticus*): derivă, în dr., adjective din substantive: *bătrînatec, fluturatec, nebunatec, singuratec*. In ar., substantive din verbe sau substantive: *avinatic* « vânat », *džunatic* « bravură, voinicie » (Dal.). In megl., substantive și adjective derivate din verbe și substantive: *ancurunatic* « plata cuvenită preotului pentru serviciul cununiei », *tumnatic* « tomnăresc ».

-*cios* < lat. *-ti-osus* (*gratiosus, vitiosus*): sufix adjectival: dr. *bolnăvicios, negricios* etc. (Löwe, WJb., XVII, 34 sq.).

-*ciune* < *-a-tio, -i-ti-onis* (*degustatio, definitio*): substantive derivate verbale și adjectivale: dr. *desmerdăciune, iertăciune, slăbiciune*; ar.: *alăvdăciune, diștiptăciune*; megl.: *diștităcuni, l'irtăcuni* « iertare ».

-*eașă* < lat. *-issa* (< gr. *-ισσα; -βασιλισσα; prophetissa, Germanissa*, Grandgent, 27): substantive feminine din masculine: dr. *boereasă, crăiasă, împărăteasă*; ar. *prifteasă, văcăreasă*; megl. *ămpirăteasă, picurăreasă*.

-*eață* < lat. *-itia* (*avaritia, blanditia, scabritia, tristitia*): formează, în dr., substantive derivate din adjective: *dulceață*,

greață. În ar., substantive derivate din substantive: *fițureatsă*, *rușuniatsă* sau din adjective: *frunimeatsă*, *gîneatsă*. În megl., substantive dela adjective: *bitârneatsă* « bătrânețe », *juneatsă* « vitejie ».

-*el*, -*eauă* < lat. -*ellus*, -*ella* (*camella*, *capella*, *capistellum*, *fiscella*): în dr. și megl., sufix diminutival: *băiețel*, *degețel*, *scăunel*, n. top. *Argeșelul*, *Buzăielul*, *Făgețelul*, *Glîmbocelul* (Iordan, Rum. Top., 167 sq.); megl. *cumătsol* « bucățică », *fițurel*; -*eauă* formează substantive: *butseauă* « butoiaș », *buiauă* « vopsea ».

-*et*¹ < lat. -*itus* (*gemitus*, *habitus*): în dr., derivate dela verbe: *răget*, *țipăt*, *umblat*.

-*et*² < lat. -*etum* (cf. în toponimia Pen. Balcanice: *Lovret* < *Lauretum*, *Brușkit* < *bruscetum*, etc., Skok, ZRPh., LIV, 447-448): în dr., substantive colective derivate din adjective: *deset* < *des*, n. top.: *Brădetul*, *Bungetul*, *Clăbucetul*, *Făgetul*, *Nucetul* (Iordan, Rum. Top., 153 sq.); în ar., sufixul nu este productiv: *arburet*, *k'inet*; în megl., colective din substantive: *bărdet* « locul unde au fost brazi », *curnet* (< *corn*) « n. de loc. ».

-*ez* < lat. -*izo*, -*izare* (< gr. -*ίζω*): verbe: *cutez-cuteza*, *nechez-necheza*, *rîchez-rîcheza*, etc.

-*ie* < lat. -*ia* (gr. -*ία*; *monarchia*, *philosophia*): substantive din adjective: dr. *avuție*, *bucurie*, *datorie*, *gelozie*, *tărie*; substantive din substantive n. de agent: *fierărie*, *pescărie*.

-*ime* < lat. -*imen* (*amicimen*, *farcimen*, *molimen*): derivă, în dr., substantive din adjective: *acrime*, *asprime*, *înălțime*; nume colective din substantive: *bărbățime*, *țărănime*; în ar. nu derivă colective, ci substantive din substantive și adjective: *cuscrime*, *sucrime*; *lărdzime*, *nălțime*; în megl., substantive din adjective: *acrimi* « acreală », *dultsimi* « dulceață ».

-*ință* < lat. -*ent-ia* (*absentia*, *conscientia*, *patientia*): substantive din verbe: *biruință*, *dorință*, *ușurință*, etc.

-ior < lat. *-eolus*, *-iolus* (Cohn, 243 sq., Olcott, 255 sq.: *equiliolus*, *filiolus*, *memoriola*, *peculiolum*): diminutive din adjective: dr. *albior*, *bolnăvior*, *repejor*, *rumeior*, etc., și din substantive: *aripioară*, etc. După monosilabe, s'a recurs la o «lărgire» a lui *-ior*, combinat cu *-ș* (cf. sufixul dim. alb. *-š*, Jokl, Ling. kult. Unters., 23, n.1): *-șor*, care, la rândul lui, după natura consoanei precedente, a fost lărgit în *-ișor* (*pătișor*, *podîșor*, *merișor*, *vinîșor*) și *-ușor*: *lupușor*, *vîrfușor* (Graur, Articole și recenzii, București, 1931, p. 3 sq.; Skok, ZRPh., LIV, 450-451: istr., ins. Krk: *Petršorić* «der kleine Peter», n. top. *Lašor*).

-mînt < *-mentum* (*adiumentum*, *calciamentum*): substantive din verbe: dr. *apărămînt*, *așezămînt*, etc., ar. *acupîrimintu*, *aștirnimintu*, megl. *ancălzimint* «încălzire», *cupîrimint*.

-oi, -oaie nu continuă pe lat. *-o*, *-onis*. Se explică prin fem. *-oaie* < *-onea* (sau *-onia*), derivat fem. în *-ia* a unei teme consonantice; dr. *-oi* e refăcut după forma feminină. Formează augmentative: *buboi*, *nemțoi*, derivate verbale n. de instrument: *urzoi*, n. de animale fem.: *cerboaică*, *lupoaică* (*-oaie* + suf. sl. *-că*), n. generice: *Bulgăroaică*, n. fem. de meșteșugari: *zarzavagioaică*, n. pr. fem. derivate dela n. soțului: *Rădoaia*, n. de localități: *Aricioaia* (Vâlcea), *Brăzoaia*, *Corboaia*, *Ghenoaia*, n. de animale masc. derivate dela n. fem. al animalului: *mierloi*, *rățoi*, adjective foste substantive n. de agent: *greoi*, *vioi*. In ar., derivă substantive din verbe: *mușcoiu* «țințar» < *mușcă* «înțep» (în dr., substantivele au devenit adjective: *lucroi* «activ, căruia îi place să lucreze»), formează numele soției după al soțului: *Năsoaie* < *Nasi* și substantive fem. derivate din forma masc.: *picurăoaie* < *picurar* (cf. în dr., Bănat: *unguroaie*, etc.), megl. *lupoaiă*, *ursoaiă* (în megl., mai formează

substantive: *cucușoană* « păduche de găină », *mândăloaână* « zăvor » și augmentative: *fitoaână* « fetișcană »).

Iordan, Rum. Top., 142 sq. Graur, N. d'ag. et adj., 94 sq. Capidan, Nom. Suff. Ar., 66 sq. Pușcariu, DR, VII, 465.

-os < lat. -osus (*formosus, graciosus, numerosus, studiosus*): n. de loc. derivate din substantive: *Aninoasa, Băioasa, Căsoasa* (Iordan, Rum. Top., 177 sq.), adjective derivate din substantive: dr. *bălos, deluros, gustos, mustos, păcătos*, megl. *bălos, bārboș, fricos*; adjective derivate din verbe: megl. *ardos* « iute, care ustură », *luricos* « alunecos ».

-tor. În română, -tor formează nume de agent și adjective derivate deasemenea din teme verbale: *ascultător, ascuțitor, cumpărător, strecurător*, etc. Sufixul românesc nu reprezintă pe lat. -torius, pentrucă -tor, în română, formează nume de agent: dr. *cîntător, făcător*, ar. *avinător* « vânător », *lucrător*, megl. *căntător, cumpărător*. Plecând dela -*torea (î. l. de -toria), formă fem. refăcută după masc. -tore, putem explica pe -toare, căreia i s'a refăcut un masc. -toriu (sec. al XVI-lea; Graur N. d'ag. et adj., 105 sq.).

-tură < lat. -tura (*apertura, armatura, calculatura*): substantive din verbe: dr. *amăgitură, furătură, întăritură, săritură*, ar. *arsăritură, cumnicătură, ncătsătură, nărătură*; megl. *ancărcătură, căntătură* « cântare ».

Despre următoarele sufixe nu se știe cu siguranță dacă sunt latinești sau străine:

-iu: în dr., substantive derivate din substantive: *arămiu, castaniu, ruginiu, stacojiu*, adjective derivate din adjective: *albăstriu, albiu*. În ar., colective: *armîniu* « aromâtime », *limniu* « mulțime de lemne », *pîrnîriu* « mulțime de ilice (pomișori ghimpoși) »; adjective: *lărguriu* « prea larg ».

-uc: sufix diminutival, la substantive: dr. *Răducu*, *mămucă*, rar la adjective: *tineruc*, *uituc*.

-ui: formează, în dr., diminutive: din substantive: *brădui*, *ce-tăţue*, *păsăruie*, din adjective: *amărui*, *verzui*. În ar., substantive derivate din substantive: *bărbul'u* (< *barbă*) «legătură de gât din pânză neagră cu care femeile îşi învelesc partea de jos a feţei». Existenţa sufixului în megl. e dubioasă (Capidan, Megl., I, 194).

-uţ: sufix diminutival: la substantive: dr. *căluţ*, *fiuţ*, *căsuţă*, *furcuţă*, la adjective: *bunuţ*, *grăsuţ*; ar. *nikuts*; megl. *drăcuts*, *pălmutsă*.

COMPOZIȚIA

Adjectiv și substantiv:

dr. *amiază*, ar. *ňadză*, megl. *ňazăts* < lat. *ad-mediā-diem*.

dr. *miază-noapte*, ar. *ňadză-noapti*, megl. *ňază-noapti* < lat. *mediam noctem*.

dr. *miază-zi*, ar. *ňadză-dzuă* < lat. *mediam diem*.

dr. *mijloc*, ar. *ňolġuc*, megl. *mejluc* < lat. *medius locus*.

dr. *primăvară*, ar. *primăveară*, *primuveară*, megl. *primă-veară* < lat. *primavera*.

Substantiv și substantiv, adjectiv sau verb:

dr. *cârnelăgă*, pl. *cârnelăgi*, ar. *cârleagă* < lat. *carnem-ligat*.

dr. *cășlegi*, ar. *cășleadze*, *cășleagă* < lat. *caseum-ligat*.

dr. *codalb*, ar. *cudalbă* < lat. *coda-albus*.

dr. *codobatură*, ar. *cudubatură*, *coadabatură* < lat. **coda-battula*.

dr. *dumnezeu*, ar. *dumnidză* < lat. *domine-deus*.

Pronume: vezi mai sus, p. 112, compusele cu *eccum-*.

Adverbe: vezi mai sus, p. 113 sq., compusele cu *ab-*, *ad-*, etc.

V E R B U L

Verbul latin, care exprima, la origine, gradul de desăvârșire al procesului, desvoltă, încă din epoca preistorică a limbii, expresia timpului.

Sistemul verbal latin e compus din două categorii de forme: categoria *inflectum*, care exprimă procesul nedesăvârșit încă, și categoria *perfectum*, care exprimă un proces desăvârșit.

Flexiunile, în aceste două categorii, denumite și *verbum infinitum* (proces nedesăvârșit) și *verbum finitum* (proces desăvârșit) sunt următoarele:

	<i>I n f e c t u m</i>	<i>P e r f e c t u m</i>
Indicativ	Prez. <i>dīcō</i>	<i>dīxī</i>
	Trecut <i>dīcēbam</i>	<i>dīxeram</i>
	Viitor <i>dīcam (dīcēs)</i>	<i>dīxerō</i>
Subj.	Prez.-viitor <i>dīcam (dīcās)</i>	<i>dīxerim</i>
	Trecut <i>dīcerem</i>	<i>dīxissem</i>
Inf.	<i>dīcere</i>	<i>dīxisse</i>
Imperat.	<i>dīc</i>	
Part. și gerunziu	<i>dīcens</i>	
	<i>dīcendum</i>	
	etc.	

Defectele acestui sistem, de a exprima mai de grabă gradul de desăvârșire al acțiunii, punând pe primul plan exprimarea unor nuanțe de sens ce nu pot fi definite cu precizie, precum și marele număr de forme, au avut drept urmare, în cursul evoluției istorice a limbii, desvoltarea expresiei timpului.

Sistemul perfectului a fost dislocat. Latina dispunea de un aorist, care exprima începutul unei acțiuni în trecut, și de perfectul propriu zis, care exprima o acțiune desăvârșită. *Dixi* a fost simțit ca un preterit, iar *dixerim, dixeram, dixero, dixisse* au fost eliminați. Pentru a se exprima o acțiune desăvârșită, s'au întrebuițat formațiuni cu *habere* + participiul în *-tus*: *habeo scriptum* (v. mai jos, p. 146).

Încă la Plaut (Löfstedt, Peregr. Aeth., 209, n. 1) apare construcția *velle* + infinitivul pentru a se exprima viitorul; o regăsim în latina târzie: *id enim nobis semper consuetudinis erat, ut ubicumque ad loca desiderata accedere volebamus, primum ibi fieret oratio* (Peregr. Aeth., X, 7). (Tot astfel, *possum* + infinitivul, care exprimă prezentul, poate reda și viitorul: *posse oboedire = oboediturum esse*, Löfstedt, Ibid., 208.)

Această construcție apare, dialectal, în limbile romanice de vest (retoromană, italiană, meridională, franceză de est) și în română, ca formă normală de viitor: *voi cânta*. Același procedeu este întrebuițat în neo-greacă, albaneza de sud, bulgară și sârbă, astfel încât inovația, în română, a putut fi considerată ca un balcanism, cu toate că faptele nu îngăduie o astfel de explicație (cf. Graur, BL, IV, 42).

Verbele deponente nu s'au păstrat; ele sunt active în latina vulgară: *morire* > dr. *muri*, *ordire* > dr. *urzi*, *patire* > dr. *păți*, *impraeco* (= *imprecor*, CIL, X, 2645; 4: Puteoli), *querunt* (CIL, VI, 34.025; 6: Roma), *funxit* (CIL, XII, 1381; 4: Gallia Narb.), *egredere* (Peregr. Aeth., XII, 3), *labo* (*labunt*: Mulom. Chiron., 121), *scruto* (*scrutant*: Ibid., 120), *vesco* (*vescat*: Ibid., 448).

Conjugări

Cele 4 conjugări au fost conservate: I *cantăre* > dr. *cînta*, II *videre* > dr. *vedea*, III *vendere* > dr. *vinde*, IV *dormire* > dr. *dormi*.

Trecerile verbelor dela o conjugare la alta, prin analogie, în epoca latină vulgară și mai târziu:

dela conj. a II-a la a III-a: *augēre* > *augēre* (dr. *adauge*), *ardēre* > *ardere* (dr. *arde*), *mulgēre* > *mulgēre* (dr. *mulge*), *respondere* > *respondere* (dr. *răspunde*), *ridere* > *ridere* (dr. *ride*), *sorbere* > *sorbere* (dr. *soarbe*), etc.

dela conj. a II-a la a IV-a: *lucere* > *lucire* (dr. *luci*), etc.

dela conj. a III-a la a II-a: *cadere* > *cadere* (dr. *cădea*).

dela conj. a III-a la a IV-a: *fugere* > *fugire* (dr. *fugi*; *fugere et non fugire*, Probus, GL, IV, 185, 20).

Posse și *velle* apar lungiți în *potere* (*poterent*, Gr. de Tours, H. F., p. 250, 27), *volere* (dr. *putea*, *vrea*), după analogia lui *habere*: *habui-habere*, deci *potui-potere*, *volui-volere*.

Valoarea incoativă a sufixului *-sc-* pierzându-se, un verb ca *floresco* nu mai are sensul de «încep să înfloresc», noțiunea aceasta urmând să fie exprimată într'altfel. Formele incoative pierzându-și valoarea specială, se amestecă cu celelalte. Verbele de conjugarea a IV-a capătă, la singular și la plural, sufixul *-isc-*: *finisco*, *finiscis*, *finiscit*, *finimus*, *finitis*, *finiscunt*.

Printre verbele românești formate cu acest sufix, sunt de amintit: *albesc*, *amărăsc*, *îndulcesc*, *înfloresc*, *amuțesc*, *implinesc*, *asurzesc*, *umbresc*, *unesc*, *înverzesc*, etc.

Verbele în *-izare* (< gr. *-ίζειν*), frecvente în terminologia medicală și răspândite de creștinism (*baptizare*, *exorcizare*, etc.), au căpătat o mare dezvoltare. Verbele în *-are* își formează o

nouă paradigmă, prin adoptarea acestui sufix: dr. *lucrez* (pe lângă *lucru*, sec. al XVI-lea), etc.

Trago-tragere î. l. de *traho-trahere*, potrivit proporției *figo-fixi*: *trago-traxi*, dr. *trag-trage*.

Stingo (Priscian, GL, II, 525, 31), î. l. de *stinguo*, dr. *sting*.

Coco, cocere (*coqus non cocus, coquens non cocens, coqui non coci*, App. Pr., 38, 39, 40), î. l. de *coquo, coquere*, dr. *coc-coace*, poate refăcut după pf. *coxi* sau prin evoluție fonetică normală (v. mai sus, p. 76).

Tot astfel, **torco-torcere*, dr. *torc-toarce*.

Ar. *avdu*, megl. *ud*, istr. *âvdu*, cu *d* analogic, după proporția *lauzi-laud*, deci *auzi-aud* (Pușcariu, Ét. de ling. roum., 29 sq.).

Forme de conjugare

În d. p. r. 1 sg. *deștingu, ucigu* (cu *g* î. l. de *d* etimologic: *deștind, ucid*), din secolul al XVI-lea, se explică prin analogia cu verbele în care *g* e etimologic la 1 sg.: *incingo* > dr. *încingu*; analogia a pornit dela participiu: *incins-deștins-ucis*, deci 1 sg. *deșting, ucig*, ca 1 sg. *încing*.

1 sg.: *dormo, faco* (î. l. de *dormio, facio*), cu eliminarea lui *y* (*dormiō, faciō*), sunt formele normale în română, ca și în italiană și în spaniolă; de asemenea, **moro* (î. l. de *morio* < *morior*), în română și în spaniolă. Dar *y* a fost conservat în 1 sg. *audio, venio* > dr. *auz, viu* (< *viūu*). *y* a fost introdus în desinența unor verbe trecute la conjugarea a II-a: *cadere-cadeo*, dr. *caz*, și chiar la verbe de conjugarea a III-a: **credo*, dr. *crez*, **ponio* (cf. *poniret*, CIL, X, 825; 8: Pompei), dr. *pui* (< *puūu*).

Vendis, 2 sg., a căpătat un *ī*: *vendīs* (dr. *vinzi*) care se explică prin proporția *vendit*(3 sg.)-*dormit* (3 sg.): *vendīs* (2 sg.)-*dormīs* (2 sg.).

Pornindu-se dela 1 sg. *dormo-canto-vendo*, 2 sg. *cantas* a fost înlocuit cu *cantīs* (dr. *cînți*), prin analogie cu *dormīs*, etc.

1 pl. *cîntăm*, î. l. de *cîntam* (păstrat în istr.) e refăcut după analogia verbelor de conj. I (*tace-tăcem*, etc.).

Morariu, II, 8-9.

Mînca se explică prin formele cu accentul pe terminație, de ex.: *manducamus* > **mănducăm*, apoi, prin sincoparea lui *u*, **măndcăm* > **măncăm* > *mîncăm* (pentru *ă* > *î*, Rosetti, BL, III, 105-106). Formele scurte de 1 și 2 sg.: *mînc*, *mînci* au fost refăcute după aceste forme de plural. *Mănînc*, *mănînci*, *mănîncă* provin din 1 sg. **mănduc* > **măndunc* (cu propagarea nasali-tății, cf. *genuchi* > *genunchi*) > **măndînc* (dela **mănducăm*, cu *u* neaccentuat > *î*, Candrea, BSF, I, 28) + forma scurtă *mînc*.

Mînc este forma sincopată (Morariu, II, 16). Alte explicații la Pușcariu, Ét. de ling. roum., 107, n. 1 (*manducare* > *mînca*; *mănînc*, cu reduplicare, în vorbirea copiilor) și Meyer-Lübke, Mitteil. d. rum. Inst. Wien, I, 3, n. 1.

Potēre (î. l. de *posse*): 1 sg. *poteo* > *počiu* (prin asibilarea lui *t* + *e*; sec. XVI: Densusianu, H.d.l.r., II, 205); cf. Virgilius gram.: *est poteo secundae coniugationis* (p. 59, 16).

Morariu (II, 22-23) exclude posibilitatea existenței unui **potio*. Totuși *poteo* e atestat și explică în mod mulțumitor forma din dacoromână.

1 sg. **dao*, *stao* explică pe dr. *dau*, *stau*, iar **vao*, refăcut după *stao* (Meyer-Lübke, Gr., II, § 228), pe ar. 2 sg. *vaî* (1 sg. conj. pr. *se vaî*, 2 sg. imper. *vaî*, cf. dr. *va*, Pușcariu, EW, 1847). 2 sg. *dai*, *stai* < *das*, *stas*, cu *i* după analogia pers. 2 sg. *ai* < *habes*. 3 sg. *dă*, *stă* (ar. *da*, cu *a* conservat), după analogia verbelor de conjugarea I: *cîntă*, *laudă*, etc. 3 pl. *dau*, *stau*, după analogia lui *au* (3 pl.).

Șiadbei (Romania, LVI, 339, n. 1) consideră pe *ă* normal la 2 sg. imperat. și 3 sg. ind. pr.: *dă, fă*, etc. Formele cu *a* ar fi analogice, după *dau, dai*, etc.

Existența lui **facō* (dr. *fac*) e confirmată de 3 pl. *facunt* (CIL, III, 3551: Pannonia infer.); tot astfel, *fac* 3 pl. în *-unt*, î. l. de *-ent*: *cad(u), pot(u), șed(u)*.

Imperf. ind. Paradigmele românești se explică prin *-ābam, -ēbam, -ībam*, (sau *-ēam, -īam*, cu dispariția lui *-b-*); *cînta, cîntai*, etc., *tăcea, auzea*, etc. *-m* dela 1 sg. este analogic (în sec. al XVI-lea, analogia nu se produsese încă: Densusianu, H.d.l.r., II, 213); el provine dela 1 pl., unde *m* interior se păstrase, în silabă accentuată. *î* dela 2 sg. este analogic, după celelalte timpuri (*-i*).

Desinența pers. 3 pl., în secolul al XVI-lea, era *-a* (Densusianu, H.d.l.r., II, 214), ca și în aromână, megleno- și istroromână: *cînta* (Capidan, Arom., 453); *-au* din limba literară de astăzi este analogic: *ei au-ei aveau-ei cîntau* (Densusianu, l. c.).

Pușcariu, DR, III, 773, pleacă dela inversiunile: *el cîntat-a, ei cîntat-au*.

Perfectul indicativului. Formele cu reduplicare dispar. Numai 1 sg. *dedi* și *steti* sunt păstrați în limbile romanice; în dr. (sec. al XVI-lea): *dediu* (Densusianu, H.d.l.r., II, 242-243).

Formele cu *-v-* dispărut și acele contrase ale perfectului ind. la conj. I: *-ai* (< *avi*), *-asti*, *-aut* (*-ait, -at*), *-amus, -astis, -arunt* (forma în *-ere* nu e întrebuințată în textele care conțin vulgarisme, Löfstedt, Peregr. Aeth., 36-39, H. Hagendahl, Die Perfektformen auf *-ere* u. *-erunt*, Uppsala, 1923, p. 2 sq.) sunt atestate în limba vorbită: 1 sg.: *probavi non probai* (Probus, GL, IV, 160, 14), *calcavi et non calcai* (Id., 182, 11); în inscrip-

ții: 3 sg.: *exmuccaut* (CIL, IV, 1391; 4: Pompei), *donaut* (CIL, VI, 6870, 2: Roma), *educaut* (CIL, XI, 1074; 5-6: Parma), *dedicait* (CIL, VIII, 5667; 4: Numidia), *laborait* (CIL, X, 216; 5: Grumentum, Lucania, Italia).

Perfectele în *-ui*, în locul perfectelor radicale sau cu reduplicație, sunt frecvente: *fecuit* (CIL, III, 6010; 137: Pannonia, Noricum, Raetia), *bibui*, *cadui*, *credui*, *nascui*, *stetui* > dr. *băui*, *căzui*, *crezui*, *născui*, *stătui*. *Dedī* și *vīdī* trec la perfectele slabe în *-ui*: dr. *dădui*, *văzui* (dar *dedū* < *dedi* s'a păstrat și el).

Abconsi (Caper, GL, VII, 94, 16) explică pe dr. *ascunse*; *deștînse*, *încinse*, *prinse*, *răspunse* pot fi refăcute în română, prin analogie.

Formele analogice *posit* (CIL, I², 1780; 4: Sulmo, Italia centrală; III, 1742; 4: Dalmatia; 1969: Salonae; 2202, 5: Salonae), *poserunt* (CIL, III, 7572; 6: Tomis; 12.598; 4-5: Mehadia) explică pe dr. 3 sg. *puse*, 3 pl. *puseră*.

Perfectele în *-si*. La 1 sg., forma originară este păstrată încă, în sec. al XVI-lea: *aduș(u)*, *plînș(u)*, *puș(u)*, etc. (Densușianu, H. d. l. r., II, 218); ea a fost înlocuită, mai târziu, de forma analogică *adusei*, etc.

Conj. 1. 2 sg. *cîntași* reproduce probabil pers. 2 sg. a m.-m.-ca-pf.: *cantasses* (A. Procopovici, RF, II, 8 sq.). 3 sg. *cîntă*, cu *-ă* neexplicat, ca și *ă* dela 1 pl. *cîntăm*. 2 pl. *cîntat* (sec. al XVI-lea), conj. a II-a: *-ut* (*văzut*), conj. a III-a: *-et* (*ziset*), conj. a IV-a: *-it* (*venit*), după cum urmează: *dixistis* > **ziseste* > **ziste* (prin sincopa lui *e*); **ziste* > *zisetu*, prin analogie cu *zisemu*. 3 pl. *-ară*, î. l. de *-aru*, reproduce desinența pers. 3 pl. a m.-m.-ca-pf.: *cantarant*.

Procopovici, RF, II, 11 sq. Șiadbei, Romania, LVI, 343 sq. A. Procopovici, l. c., a combătut explicația lui Pușcariu (DR, I, 330), după care *cîntași* ar reproduce pe *cantasti*, cu *-ști* redus

la *-și* în legături sintactice, când pronumele personal se așeza după verb: *cîntaști tu, lăudaști te* (cf. și Șiadbei, Romania, LVI, 339 sq.). Densusianu, H.d.l.r., II, 221-222 explică desinența pers. 3 sg. *-ară* prin *-aru* (< *-arunt*), după analogia pers. 3 sg. cu desinența *-ă*.

Conj. a III-a: 1 sg. *feci(u)*, 2 sg. *feceși* (sec. al XVI-lea; ar.); 1 sg. *făcui*, 2 sg. *făcuși* sunt analogice: ind. pr. *fac*, inf. *facere*.

În privința schimbării de accent la perfectele în *-ui* (*potu'i* î. l. de *po'tui*), ea a fost explicată prin analogie cu *fui*, etc. (cf. E. Herzog, DR, II, 883), deși această schimbare se poate explica mai bine prin influența perfectului de conjugarea I și a IV-a: *cînta'i*, *dormi'i*, sau chiar prin uniformizarea accentului în paradigmă: *putu'și*, *putu'm*, *putu't*, *putu'ră* atrag pe *putu'i*, *putu'*.

Discuția la Densusianu, H.d.l.r., II, 232 și Morariu, I, 1, p. 28 sq.

Perf. compus cu *habere* apare la Gr. de Tours: *promissum enim habemus... nihil sine ejus consilio agere* (H. F.; p. 372, 9-10).

Prez. conjunctivului. S'au păstrat numai formele de 3 sg. și pl.: *să cînte* < *cantet*, *cantent*, *să vază* < *vidiat*, *vidiant*, *să cură* < *currat*, *currant*. Celelalte persoane sunt luate dela indicativul prezent. Verbele conținând pe *y* în desinență prezintă la pers. 3 sg. sau pl. un *-ă*, provenit în mod normal din evoluția lui *y + e*: *să cază* (sec. XVI), *să vază*; acest *ă* trece la *e* când e precedat de *n* ≠ *y*: *se vinie* (sec. al XVI-lea).

Densusianu, H.d.l.r., II, 208 sq.; Morariu II, 2, p. 3 sq.

Condiționalul prez. Perf. conjunctivului latin, confundat cu viitorul II ind. (*intraverim + intravero*) este întrebuințat în secolul al XVI-lea ca condițional prezent:

Conj. I: *într-are* (și *într-aru*), *-ari*, *-are*, *-arem*, *-aret*, *-are*.
 Conj. a II-a: *tăc-ure*. Conj. a III-a: *zis-ere*. Conj. a IV-a:
aux-ire. Ex.: 1 sg. *întraru*, 2 sg. *ascultari*, 3 sg. *lucrare*, 1 pl.
arătarem, 2 pl. *ascultaret*, 3 pl. *ascultare*.

Forma compusă cu condiționalul prez. al verbului *a avea* (v. mai jos, p. 136) își are originea în construcții de felul acesta, atestate în latina târzie: *sanare te habebat Deus per indulgentiam, si fatereris* (Migne, Patrol. lat., XXXIX, t. V, col. 2214, 4).

Ma i-m u l t-c-a-p f. s u b j o n c t i v u l u i e trecut la indicativ, în limba română, și aceasta constituie o trăsătură caracteristică a românei, față de celelalte limbi romanice (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, 82). Conj. I: 1 sg. *cîntase* (sec. al XVI-lea), 2 sg. *cîntași* (> *cîntaseși*), cu *î* desinență a pers. a 2-a (< *cantavisses*); după analogia verbelor de conjugarea I și a IV-a: (proporția *cîntai-cîntase*, *dormii-dormise*: *vîndui-vînduse*, *tăcui-tăcuse*), s'a alcătuit paradigma verbelor dela celelalte conjugări.

Participiul trecut. Formele în *-atus* și *-itus* (*laudatus*, *finitus*) sunt normale. După analogia acestor participii, s'a răspândit un tip nou în *-utus*, restrâns în mod normal la câteva verbe în *-u*: *habui-habutus*, *placui-placutus*, etc., pe lângă forma obișnuită în *-itu*: *habitus*, *placitum*. În felul acesta se explică extinderea formelor în *-utu* la verbele de conj. a III-a: *credutus*, *perdutus*, *vendutus*, etc.; cf. în inscripții: *venutus* (CIL, VIII, 9212; 2: Mauretania), *Redduta* (n. pr., CIL, VIII, 1700; 2-3: Numidia, Africa).

Numărul participiilor trecute în *-s* a fost sporit prin crearea unor forme nouă, în dacoromână, derivate din perfectele în *-si*: *adaos* (dar ar. *adaptu*), *ascuns* (ar. *ascumtu*), *încins* (ar. *tsimtu*), *răspuns*, *strîns* (ar. *strimtu*), etc.

Participiile dr. în *-t*: *frînt*, etc. presupun forme cu *n*, după analogia formelor de prezent *frango*, etc.

Imperativul latin e păstrat și apare normal în secolul al XVI-lea: *dīc* > *zi*, *fac* > *dr. fă*, *sta* > *stă*, etc. La pl., e întrebuințat încă în secolul al XVI-lea conjunctivul pr. 1 și 2 pl.: *blem* < *ambulemus*, *bleți* < *ambuletis*, *păsați* (istr. *pasets*); cf. astăzi: 2 pl. *iubiți*, *osîndiți*, etc. (< *să iubiți*, *să osîndiți*, î. l. de *cantate*, *facite*, etc.).

Morariu, I, 1, p. 42-43. Densusianu, H.d.l.r., II, 233-234.

Imperativul negativ nu reproduce imperfectul conjunctivului latin (*non diceretis*, Morariu, I, 1, p. 39 sq.; II, 2, p. 66), ci o formă a imperativului negativ refăcută după analogia construcției negative cu infinitivul, la care s'a adăogat desinența pers. 2 pl. (Densusianu, H.d.l.r., II, 235-236; Byck, BL, III, 58):

	2 sg.	2 pl.
sec. al XVI-lea	<i>nu zicere</i>	<i>nu zicereți</i>
modern	<i>nu zice</i>	<i>nu ziceți</i>

Verbele auxiliare

Studiu de ansamblu: Fr. Streller, Das Hilfsverbum im rumänischen, WJb., IX, 1 sq.

Dr. *a avea*, întrebuințat ca auxiliar, prezintă la pers. 1 sg. și pl. pe *am*; forma de 1 pl. se explică ținându-se seamă de faptul că *habeo*, ca auxiliar, nu era accentuat în frază. Deci: *habemus* > *dr. am*, ca și *habetis* > *dr. ați*. 1 pl. *am* a înlocuit pe 1 sg. **aibu* (< *habeo*). Înlocuirea formei de pers. 1 sg. cu forma de pers. 1 pl. e atestată deseori, în diverse limbi: individualul (1 sg.) e înlocuit de colectiv; cf. în fr. pop.: *je n'avons pas*, *je parlons* (Špitzer, DR, V, 498 sq.); în scrisori particulare românești

dela începutul secolului al XVII-lea, se întrebuițează pers. 1 pl., subiectul fiind la singular: (*eu*)... *scriem multă închinăciune*...; *eu, vor nec Torciul de Cîmpulung, scriem*... (LB, n-le 3, 9, 12, 13, etc.).

Exemplele din Palia dela Orăștie (1582), în care se întrebuițează 1 pl. î. l. de 1 sg. sunt desigur erori (Densusianu, H.d.l.r., II, 229): *mă voiu turna la tine să custarem* (XVIII, 10), *să mă întram* (XXX, 3), și nu pot fi luate în considerație pentru a exemplifica teoria de mai sus (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, 101).

Influența formei de 1 pl. asupra aceleia de 1 sg. e frecventă, în istoria paradigmelor verbale (de ex., la imperf. ind., 1 sg. *cînta* > *cîntam* sub influența lui 1 pl. *cîntam*). Celelalte forme se explică după cum urmează: 2. sg. *habes* > **aes* > **as* > dr. *a* + *i* caracteristic al pers. 2 (cf. *dai, stai* < *das, stas*). 3 sg. *habet* > **haet* > **hat* > dr. *a*. 1 pl. dr. *am*, 2 pl. dr. *ați* < *habemus, habetis* neaccentuați. 3 pl. *habunt* (> **haunt, *haut*; cf. *daut*) > dr., megl. *au*.

Dintre explicațiile ce s'au dat, trebuie eliminată aceea care admite influența paradigmei alb. 1 sg. *kam* - 3 sg. *ka* asupra paradigmei românești: 1 sg. *aib* - 3 sg. *a*, sau a bg. *iměti* « a avea » (1 sg. *imam*, Capidan, Megl., I, 175), întrucât o astfel de influență din partea limbii bulgare nu a fost observată decât în sudul Dunării, unde condiții de viață particulare au îngăduit un contact intim între populațiile de limbă română și bulgară (cf. megl. *săm* < bg.). Influența unei forme autohtone, al cărei fonetism ar fi fost apropiat de alb. *kam* « am » (Schuchardt, Vok., III, 49; cf. dr. *avut* « bogat » - alb. *kaměš* « id. », G. Meyer, Et. Wb. d. alb. Spr., 171) nu poate fi exclusă, deși această presupunere apare inutilă, în urma explicației de mai sus.

Paradigma lui « avea », atunci când nu era întrebuițat ca auxiliar și era, deci, accentuat, prezintă următoarele modificări:

3 sg. *are* (i. l. de *a*), dela *haberet* (sau *habuerit*) neaccentuat > *are*.

Inercarea lui Skok (ZRPh., L, 490 sq.) de a explica pe *are* prin *habet*, cu *r* introdus pentru evitarea hiatului, nu are șanse de a fi admisă, pentrucă, atunci când fenomenul acesta se produce, consoana intercalată este determinată de natura vocalelor respective.

1 pl. *avem* < *habemus*. 2 pl. *aveți* < *habetis*, cu *v* analogic, după part. tr. *avut* (ar. *avută*); aromâna a păstrat forme normale fără -v- (v. mai jos). Paradigma conjunctivului se explică fără dificultate din *habeam*, -as, -at, etc., neaccentuat: 1 sg. *să aibu*, 2 sg. *să aibi* (ar. *să aği*, reprezentant normal al lui *habeas*, Capidan, Arom., 493), 3 sg. *să aibă* (sec. al XVI-lea; formele de astăzi, 1 sg. *să am*, 2 sg. *să ai*, vin dela ind. pr.); 1 pl. *să avem*, 2 pl. *să aveți* (i. l. de **aem*, **aeți*, fonetisme conservate în aromână, Capidan, Arom., 490), sunt refăcute de asemenea după part. tr. *avut* și au fost atrase de 1 și 2 pl. dela ind. pr.

Arom. 1 pl. *aem* (și *avem*), 2 pl. *aetsi* (și *avetsi*), Capidan, Arom., 490 și 493.

Imperf. ind. -v- din paradigma imperfectului ind. (*aveam*, *aveai*, *avea*, *aveam*, *aveați*, *aveau*) se explică prin analogia cu part. tr. *avut* sau cu perf. simplu: *avui*, etc. (Streller, WJb., IX, 45). Cond. pr. 1 sg. *aș* prezintă dificultăți pentru a fi explicat prin *habuissem* (> **aeș* > **aș*; cf. 3 sg. ind. pr. *a* < *habet*), dar totuși altă derivație nu pare plauzibilă. 2 sg. *ai* (cf. 2 sg. *ai* ind. pr.). 3 sg. *ar* (sec. XVI: *are* și *ară*). 1 pl. *am*. 2 pl. *ați* (cf. 1 pl. *am*, 2 pl. *ați*, ind. pr.). 3 pl. *ar*.

2 sg. *habias*, CIL, III, p. 961; 16: *Tragurium*, Dalmatia. Teoria lui Weigand, reluată de Philippide (Orig. Rom., II, 202, sq.; cf. Id., Ist. lb. rom., I, 69 sq.), care explică pe *aș* < *volebam sic*, a fost combătută în mod convingător de Tiktin, ZRPh.,

XXVIII, 691 sq. In formele auxiliarului din istroromână este evident amestecul lui *vrea*, după cum a arătat Tiktin (l. c.) cu bună dreptate: cf. Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, 145. « Ebenso ist die Herleitung von *habuisssem* zu verwerfen, das, wie Weigand ([WJb., III], 154) mit recht bemerkt, bestenfalls *ase* ergeben hätte » (Tiktin, ZRPh., XXVIII, 703).

Paradigma auxiliarului **fire* prezintă inovațiile următoare: 1 sg. *sum* > *su* și *s*; 2 sg. *ești*, refăcut după 3 sg. *este* (cf. *crește-crești*; alb. 3 sg. *është* « este »). 1 pl. *sem* < *simus*, introdus în flexiunea ind. pr., ca și în Italia de sud (Meyer-Lübke, Gr., II, § 210; *simus* la Suet. Aug., 87, în CIL, IX, 3473; 14: Italia centrală și la Marius Victorinus, GL, VI, 9, 5-6: « *Mes-sala, Brutus, Agrippa pro sumus simus scripserunt* »). 2 pl. *seți* < **sītīs*, adus de *simus* (*setis*: Pârvan, Ulmetum, II, AAR, XXXVI, ist., 333; Daicoviciu, A.I.St.Cl., I, 2, 63-64). 3 pl. *sint* > *sînt* (formă normală în sec. al XVI-lea; *sunt* e o formă savantă, introdusă de școala latinistă în secolul al XIX-lea).

Meyer-Lübke, Gr., § 208: *seți* refăcut după *sem*. 1 pl. *semū*, 2 pl. *setsi* în aromână (Siracū: Capidan, Arom., 484 și 488). Asupra lui *simus*, *sitis*, cf. Skok, Časopis pro moderni filologi, XV, 152 sq.

În aromână și megl., 1 și 2 pl. sunt trecute dela conjunctiv la indicativ (*fimus*, *fitis*): ar. *h'im*, *h'itsi* (Capidan, Arom., 484), megl. *im*, *its*, (Id., Megl., I, 173).

Subj. *fiam*, etc.: dr. *fiu*, *fii*, *fie*, *fim*, *fiți*, *fie*.

Perf. ind. Formele atestate în secolul al XVI-lea: 1 sg. *fuiiu*, 2 sg. *fuseși*, 3 sg. *fu*, 1 pl. *fumu*, 2 pl. *fusetu*, 3 pl. *fură* sunt normale, afară de 2 sg. și pl. Într'adevăr, ne-am fi așteptat la *fuși* (formă normală în ar. și megl., Capidan, Arom., 485; Megl., I, 172) și *fuți* (formă normală în megl., Capidan, Megl., I, 172); *fuseși* și *fusetu* se explică prin introducerea paradigmei mai-m.-ca-perfectului conjunctivului în paradigma perfectului indicativu-

lui, fapt care se poate observa și în latina târzie, când m.-m.-ca-pf. conj. e întrebuițat cu valoare de imperfect: *utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset, praesidio esset; existimant [prope] magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope captos esse* (Bellum Hisp., II, 2; III, 9). Aromâna a rămas fidelă paradigmei perfectului latin: 1 sg. *fuî*, 2 sg. *fuși*, 3 sg. *fu*, 1 pl. *fum*, 2 pl. *fut*, 3 pl. *fură*. După analogia lui *avui-avut, văzui-văzut*, ea și-a format un participiu trecut, care lipsea: *fui-fut (fută*; Pușcariu, ZRPh., XXVIII, 689). Dacoromâna și meglenoromâna, pornind dela 1 sg. **fuș* (< *fuissem*), și-au creat un part. tr. *fost*, după analogia lui *puș -*post* (Gamillscheg, Rom. Tempuslehre, 133; Capidan, Arom., 485 și 489).

Streller, WJb., IX, 27 sq., Pancratz, B.-A., I, 77 sq.

Volere (i. l. de *velle*). Ind. pr. 1 sg. *voiu* (ar. *voi*) < *voleo*. 2 sg. *veri* (mezl. *ver*) > *vei* (prin disimilare totală, în legături ca: *veri ruga*) < *velis*. 3 sg. *va* < **voare* (cu *oa* neaccentuat monoftongat: *vare, va*, prin scurtare) < *volet*. 1 pl. *dr.*, ar., mezl. *vrem* (istr. *ren* < *vrem*) > *vem, văm, vom* (sec. al XVI-lea; dispariția lui *r*, ca mai sus, la *vei* < *veri*; *e* > *ă*, în *văm* < *vem*, sub acțiunea oclusivei labiale precedente, Rosetti, BL, III, 102; *ă* > *o*: *vom*, sub acțiunea oclusivelor labiale înconjurătoare, cf. Graur, I et V en lat., 76; BL, III, 50) < *volemus*. 2 pl. *vreți*, ar. mezl. *vrets(i)*, *veți* (istr.) < *voletis* (v. *vrem*). 3 pl. *vor* < *volunt*.

Formele *vem, văm* atestate în secolul al XVI-lea probează, după cum a observat Densusianu, H.d.l.r., II, 228, că *vom* și *veți* nu trebuie explicați prin *volumis, *velitis* (Philippide, Orig. Rom., II, 202). Pușcariu, DR, VI, 387 sq. a căutat să explice pe *va* 3 sg. și *vom* 1 pl. prin *vadere*. Cf. critica lui L. Preda, GS, VI, 306 sq. *oa* > *a* când era precedat de o oclisivă labială: *afară* < *afoară, povară* < *povoară*, etc. (Graur, BL, III, 47). Deci *voare* > *va* e un fenomen normal.

SINTAXA

NUMELE

Întrebuințarea participiului trecut, format cu ajutorul sufixului *-to- (-tus, -sus), ca adjectiv verbal: *apīscor-aptus*, *nancīscor-nactus*, *amō-amātus*, *rīdeō-rīsus* (< *rīd-tos), *mittomissus*, etc., e comună tuturor limbilor romanice: dr. *adormit*, *băut*, *mîncat*, etc.

Prin tendința latinei vulgare de a nu mai întrebuința flexiunile cazurilor pentru a exprima raporturile dintre cuvinte, flexiunile sunt întrebuințate uneori fără nici o distincție; se pot cita exemple de acorduri greșite, în inscripții, de ex.: *D. M. et memoriae aeternae Vitalini felicis homini sapientissimo et fidelissimo* (CIL, XIII, 1906: Lyon).

Cazuri

Prin dispariția desinențelor, întrebuințarea prepozițiilor a fost extinsă pentru a exprima, în frază, raporturile dintre diferitele părți ale discursului. Tendința aceasta se dezvoltă în latina vulgară și este pe deplin realizată în limbile romanice.

Genitivul. Construcția *fiul regelui*, în care substantivul întrebuințat ca atribut este pus la cazul genitiv, reproduce

construcția latină *filius regis*. Tot astfel, raportul de posesiune este exprimat prin genitiv: *casa regelui: domus regis* (în aromână, construcția — azi arhaică — cu *de: hil'e di Evă*, etc., Capidan, Arom., 386). Construcția ablativul cu prep. *de*, în locul genitivului partitiv, apare în latină încă din epoca arhaică, dar este reprezentată de numeroase ori în latina vulgară: *qui... et sacrificarent de animalibus* (Augustin, Conf., III, VII), *nescio quando dicitur quidam furasse de sancto ligno* (Peregr. Aeth., XXXVII, 2). Cf. în dacoromână (sec. al XVI-lea): *caurul de ăudeți, întru ura de să. bâte, îmbucă de trupul lu* (Rosetti, L.r.s. XVI, 120) și în istroromână: *pitsorle de om* « picioarele omului », *zidu de cășe* « zidul casei », etc. (Pușcariu, Istr., II, 243).

În aromână și megleno-română, genitivul numelor proprii se construiește cu *de*: ar. *niposl'i di Sim, la guva di lamnee*, megl. *Asan di Goga, Musa di Cristu* (Capidan, Arom., 526-527; Megl. I, 203).

Ca o inovație românească apare întrebuițarea prep. *de* + acuzativul, î. l. genitivului latin, pentru a lega obiectul de verbe cu sensul de « a-și aminti, a uita »: *mi-aduc aminte de...*, *am uitat de...*; tot astfel, după verbe care exprimă percepțiunea: « a vedea, a auzi, a ști » sau « a spune, a întreba »: *am auzit de toate acestea, am ascultat de sfaturile tale, am aflat de fuga lui, am uitat de toate vorbele rele*, etc.

Construcții de tipul acelor care urmează: *cetatea Brașovului, Țirgoviștei, ținutul Vrancei, țara Severinului*, etc., în care numele de localitate este la genitiv, reproduc construcția latină cu genitivul « definitivus »: *terra Egypti* (Peregr. Aeth., V, 9), etc.

Dativul. Construcția de tipul *dă apă calului*, în care complementul indirect este la dativ, reproduce construcția

latină cu dativul adverbial: *dat equo aquam, do vestem pauperi*. Româna, ca și limbile romanice, cunoaște construcția cu prep. *ad* + acuzativul: *dă apă la vite*, etc., care a înlocuit cealaltă construcție și e întrebuințată și în latina târzie (cf. în Vulgata: *dicere ad*, î. l. dativului: *clamare ad Dominum, quia haec dicit Dominus ad me*, Isa., 18, 14; *voce mea ad Dominum clamavi*, Ps., 3,5, etc.). Dar o construcție ca *flamma fumo est proxima* (Plaut. Curc., 53) e redată în românește cu ajutorul prep. *de*: *flacăra e aproape de fum*.

Acuzativul. Aromâna a păstrat vechea construcție latină, acuzativul direcției: *mi duc Bitule, ai s-șîardzim Tricolu*, etc. (Capidan, Arom., 531; cf. la Plaut, Mil., 975: *venit Ephesum*; Merc., 937: *Cyprum veni*), pe când dacoromâna reproduce construcția latină inovată, cu prepoziție: *mă duc la Tîrgoviște*; cf. la Plaut (Bacch., 171): *postquam hinc in Ephesum abii*.

Româna — ca și spaniola — a rămas fidelă construcției latine *bibere aquam* (dr. *bea apă*), pe când celelalte limbi romanice întrebuințează în acest caz construcția cu *de* partitiv: fr. *boire de l'eau*, etc.

Ablativul este cazul local sau adverbial. Il găsim întrebuințat ca un veritabil locativ, fără prepoziție, de Plaut (Amph., 272): *hac noctu*, și în latina târzie: *noctu una* (CIL, VIII, 12.794; 6: Carthagina). Construcția aceasta a fost conservată în română: *noaptea, ziua, seara, duminica*, etc., adică « în timpul nopții, zilei, etc. ».

ARTICOLUL

III e. Limba latină nu cunoștea întrebuințarea articolului definit, ca limba greacă. Ea și l-a creat în cursul dezvoltării sale istorice, din pronumele demonstrativ (în traducerea din

grecește dela sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea d. C., articolul din versiunea grecească este redat prin *ille, ipse, hic, iste* sau *idem*). Româna întrebuințează ca articol forme derivate din pron. *ille*. Trecerea dela demonstrativ la articol s'a făcut treptat. Valoarea demonstrativă a adjectivului slăbise; pentru întărirea numelui sau adjectivului, s'a recurs la *ille*, întrebuințat, prin urmare, ca o întărire morfologică sau sintactică. Procesul a fost lent și lung; de abia cu începere din sec. al VII-lea se poate vorbi de crearea unui articol propriu zis. Aceasta e data când articolul apare cu o fizionomie bine determinată în texte. În limba vorbită, el era întrebuințat însă mai de mult.

V. expunerea generală a lui G. Guillaume, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, 1919, care a arătat că rolul articolului este de a reduce ideea generală a numelui la o idee strict particulară; procedeul articolului permite numelui să treacă dela o generalitate mai mare la una mai mică și dela o reprezentare obiectivă la o reprezentare subiectivă: *om - un om - omul*. Pentru latină: G. Wolterstorff, *Historia pronominis ille exemplis demonstrata*, Marburg, 1907. G. L. Traeger, *The use of the latin demonstratives (especially ille and ipse) up to 600 A. D., as the source of the romance article*, New-York, 1932. *Thesaurus linguae latinae*, VII, 1, fasc. 3, col. 359, 38 sq.

În textele anterioare secolului al VII-lea, *ille* are numai rolul de întărire morfologică sau sintactică, nu acel de articol. *Ille* cu valoare de demonstrativ (= «acel») apare în exemple ca: *toti illi montes, ad puteum illum, attendimus locum illum* (Peregr. Aeth., II, 6; XX, 4; 8). El nu are încă funcție de articol, ci numai aceea de a atrage atenția asupra cuvântului pe care îl determină, în exemplele următoare: *illum reliquit alterum apud matrem domi* (Plaut. Men., 28), *minorem illam Italiam*

captam (Gr. de Tours, H. F., p. 136, 8). Sunt însă linguiști care susțin că *ille* funcționează ca articol în exemple ca: *cum autem pervenissent ad illum seniore alium* (Vitae patr., III, 5, p. 741 D), *morbum digerant, dum varietatem barbarum per suam voluntatem illi morbo* (Mulom. Chiron., 181), *si quod jumentum ab utrisque musculis vexabitur... si dexteriores fuerint, nihil mali est. sed si sinisteriorem partem cadens subcumbet, optimum est non movere illum jumentum de loco* (Id., 470), *haec ergo vallis ipsa est, in cuius capite ille locus est, ubi sanctus Moyses.... iterum loquutus est; sero autem illi dies paschales sic attenduntur* (Peregr. Aeth., II, 2; XXXIX, 1).

În privința postpunerii articolului, în română (*omul bun, casa bună*), A. Graur (Romania, LV, 475 sq.) a arătat că ea a fost determinată de așezarea adjectivului după nume: *ille* din construcția *homo ille bonus* a fost ratașat la nume, deși la origine *ille* determina adjectivul.

Cf. obiecțiunile lui Pușcariu, ZRPh., LVII, 143 sq. E. Gamillscheg, Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen, Berlin, 1936 (Sitzungsb. d. preussisch. Akad. d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl., 1936, XXVII) explică postpunerea articolului, în română, prin ritmul frazei, plecând dela constatarea că în fraza negativă, accentul e așezat în română la începutul frazei, spre deosebire de franceză: *nu' vreau*, fr. *je ne veux pa's* (p. 20).

PRONUMELE

Qui (< *quis*) « care », de ex.: *Johanna... qui bixit* (CIL, III, 9551; 1-2: Salonae), *Alexandria gemit decepta marito qui est putita* (CIL, III, 9623; 4-5: Salonae), *Julianae puella infelicissime qui vixit* (CIL, III, 8563; 1-2: Salonae); cf. *tu ești ce tocmit-ai uricul meu mie* (sec. al XVI-lea), *aflămu o corabie ce trecea întru Finichia* (DA, s. v., p. 244 sq.).

U n u s. Intrebuințarea lui *unus*, *una* ca articol nehotărît (cf., în română, masc. *un om*, fem. *o femeie*) apare numai în latina târzie. Dar evoluția lui *unus*, *una*, prin stadii intermediare, se poate observa pornindu-se dela latina arhaică. Cf., în Plaut (Pseud., 948): *ibidem una aderit mulier lepida* (= « o femeie »), în care *unus* are valoarea articolului nehotărît de mai târziu: *et dictus unus psalmus* (Peregr. Aeth., IV, 4).

Pronumele posesiv

În gruparea numelui posesorului cu pronumele posesiv de pers. a III-a, când posesorul este despărțit de pronume, indiferent dacă face parte din propoziția principală sau subordonată — deci, în afară de cazurile de așezare enclitică a pronumelui posesiv: *soru-mea*, *frate-său*, etc.—româna urmează o cale care își are originea în latina vulgară. Întrucât *suus* nu avea corespondent expresiv în latina vorbită, potrivit tabloului următor:

<i>meus</i>	<i>tuus</i>	<i>illius</i>	<i>ejus</i>	<i>suus</i>
<i>ego</i>	<i>tu</i>	<i>ille</i>	<i>is</i>	

ille a fost generalizat în latina vulgară ca pron. de pers. a III-a, căpătând valoarea posesivă a lui *eius* și a lui *suus*. Deci:

<i>suus</i>	<i>illius</i>	<i>(ejus)</i>
/ \		
<i>ille</i>		

În română, *său* e întrebuințat pentru a exprima raportul de posesiune, pe când *lui* are toate celelalte funcțiuni:

obiectul respectiv: *treaba lui*; genit. obiectiv: *laudele lui*; posesiv accentuat: *pălăria lui*.

În textele populare, întrebuițarea lui *său* e mult mai restrânsă ca în limba scrisă: statistica arată cum usajul lui *său* crește, în limba scrisă, începând cu textele din secolul al XVI-lea. « Cu cât tonul este mai popular, cu atât întrebuițarea lui *său* este mai rară și aceea a formei 2 a lui *el* mai deasă... compară următoarele locuri... din Ispirescu: *a doua zi se sculară și porniră amîndoi, mai întîi la împăratul, tatăl lui... apoi merse și la împăratul, tatăl femeii lui... Fata cum îl văzu că adormi bine, luă o căpățînă de cal uscată, îi puse capul binișor pe dînsa, îi varsă urcioarele lui, ia pe ale ei și o pleacă la sănătoasa*. Cf. la Negruzzi: *apartamentele nevestei lui se așternură cu covoare, dar și îndată strămoșescul său palat luă o nouă formă* » (Al. Philippide, Gr. elem. a lb. rom., 1897, p. 238-240). Cf. în texte populare orale, notate de dialectologi: *da o dzis cătă tată-său să-l îmbrece cu haine albe și cotunii lui și pe iel* (Candrea, Oaș., 34, XXXIII), *și m'am dus pe brațele lui... și l-o prins noaptea în coliba lui* (Papahagi, M-ții Apuseni, 62, XXII; 63, XXIII), *y-o făcut în chipu lui* (Șandru, BL, I, 96, 3), *tata lui o trimis* (Id., BL, IV, 160, II).

Meyer-Lübke, Gr., III, § 73. E. Richter, Zur Syntax des rumänischen Possesiv-Pronomens 3. Person, ZRPh., XXV, 424 sq. *Său* și *lui* prezintă, fiecare, inconveniente; *său* este echivoc în ce privește genul: *urciorul său* (*al lui* sau *al ei?*); *lui* este echivoc când, în afară de subiect, propoziția cuprinde încă un substantiv: *Ion și cu tatăl lui* (*tatăl* ar putea fi al altcuiva decât al lui Ion; în acest caz, *său* ar înlătura echivocul).

VERBUL

Perfectul. Perfectul latin exprima îndeplinirea acțiunii: *dixit* « a îndeplinit acțiunea de a vorbi », deci: « a sfârșit de a vorbi ». Dela ideea de acțiune îndeplinită, s'a trecut la

aceea de acțiune trecută: *dixit* «spuse», cu valoarea, deci, a aoristului grec și a perfectului nostru simplu. Ideea de acțiune îndeplinită în trecut era exprimată, în latină, de m.-m.-ca-pf.: *dixeram*.

Româna a rămas fidelă acestui sistem; dar, ca și alte limbi romanice (v. mai sus, p. 126), ea a întrebuițat o formă compusă pentru a exprima preteritul (acțiunea îndeplinită în trecut): *habere* + participiul în *-tus*: *habeo scriptum*.

Originea întrebuițării acestei construcții trebuie căutată în construcțiile în care *habeo* indică posesiunea, de ex.: *in ea provincia pecunias magnas collocatas habent* (Cic. De imp. Pomp., 18), *multa bona bene parta habemus* (Plaut. Trin., 347). Construcția vulgară *habeo factum*, numai în latina târzie, după sec. al IV-lea, capătă valoare de perfect: *ecce episcopum cum duce et civibus invitatum habes* «ai invitat... pe episcop» (Gr. de Tours, s. VI d. C., Vit. patr. III, 1, p. 673, 3-4).

J. Kuryłowicz (Les temps composés du roman, Prace filologiczne, XV, 448-453) a arătat că originea acestei construcțiuni trebuie căutată în forma pasivă (dativ + *esse*), obișnuită în latină: *mihi factum est*, al cărei echivalent exact este *habeo factum*, în care *habere* are încă sensul primitiv de a «ține, a poseda». Cf. M. Nicolau, BL, IV, 24 sq., A. Meillet, Ling. hist. et ling. gén., II, Paris, 1937, p. 120 și expunerea lui J. Vendryes, Sur l'emploi de l'auxiliaire «avoir», Mélanges... Jaq. van Ginneken, Paris, 1937, p. 85 sq.

Întrebuițarea formei compuse nu e generalizată pe întreg domeniul românesc, întrucât aromâna, rămânând fidelă sistemului latin, uzează de aorist (perf. simplu) acolo unde dacoromâna, care a inovat, întrebuițează forma compusă (Capidan, Arom., 541-542). În dacoromână, perf. simplu (*veniî*) are, în genere, valoare de aorist, și exprimă deci o acțiune, indiferent de data când a fost făcută, pe când forma

compusă (*am venit*) exprimă o acțiune îndeplinită, ajunsă la termen. Diferențele acestea de aspect, exprimate în dacoromână prin două forme diferite, sunt redată, în aromână, prin o formă unică. În arom.: *căpitanlu di cărave strigă s-easă tuți oamiñli nafoară, că pînă aoațe plătiră* (Papahagi, Basme, I, 11-12); dacoromâna ar înlocui forma de pf. simplu a lui *plăti* prin forma compusă: *au plătit*. Tot astfel, în fraza: *lo calea cîtră acasă-l', hărios, că vru dumnidză, di așumse sînătos* (Id., I, 14), dacoromâna ar întrebuința formele de pf. compus: *a vrut, a ajuns*.

Dar nu întreg teritoriul lingvistic dacoromân a inovat. Într'adevăr, găsim conservat până în zilele noastre, în Oltenia, un stadiu lingvistic asemănător aceluia din aromână; în această privință, Weigand afirmă următoarele, în baza cercetărilor sale la fața locului: «in der Kleinen Walachei, im Gegensatz zum Banat, mit ganz besonderer Vorliebe, selbst für das Perfectum Praesens sind schwache Formen üblich» (WJb., VII, 55-56). În Bănat, Weigand a observat regresivitatea formelor de pf. simplu, față de cele compuse (op. cit., III, 241). Gamillscheg (Olt. Mdt., 103) a înregistrat, în regulă generală, în nordul jud. Gorj, întrebuințarea formelor de pf. simplu, la verbele incoative, pe când verbele durative întrebuințează și formele compuse.

Stadiul acesta lingvistic nu e oglindit de textele publicate în *Graiul nostru*, I (Mehedinți, Gorj, Vâlcea, Dolj, Romanai), unde perfectul simplu și compus este întrebuințat după normele limbii comune. De asemenea, nici în textele publicate de Vârcol (*Graiul din Vâlcea*, București, 1910) cu toată afirmația editorului (op. cit., p. 16: «perfectul simplu este foarte răspândit în comparație cu perfectul compus»!). Sunt însă texte populare din Oltenia care oglindesc starea de lucruri descrisă mai sus; v., de ex., N. Ploșor, *Amintiri*, Craiova, 1934, p. 31 sq.

Mai-mult-ca-perfectul conjunctivului latin e trecut în română la indicativ. Originile acestei întrebuițări apar în texte târzii, de ex.: *suo loco praeteritum est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent* «... de oarece călăreții venise la Caesar» (Bellum. Hisp., X, 2; Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, 31 sq., 95 sq., 160 sq.).

Gerunziul. În română, ca și în latină, gerunziul e întrebuițat ca substantiv verbal: *cetind cartea*, lat. *legendo librum*. Cf., la dativ: *Epidicum operam quaerendo dabo* (Plaut. Epid., 605); la acuzativ (cu *ad*): *quaedam loca eadem alia adarendum idonea* (Varro, R. R., I, 23, 6); la ablativ: *addendo diem* (Cicero, Phil., II, 110).

Infinitivul. Întrebuițarea infinitivului în funcție de complement drept, după unele verbe, apare și în română, cu toate că în română tendința este de a înlocui infinitivul cu subjonctivul: *califul... se vedea a fi un bărbat de seamă* (Cargiale, II, 257, 13), *se arăta a fi mulțumit* (Ispirescu, Leg., 199), *neavând unde fugi, intră într'o bute seacă* (Gaster, Chrest., I, 171, 32), *nu ai de ce fi supărat* (Creangă; Dimand, 117); cf. *știu lucra, pot vorbi, îmi vine a striga, început a cânta*, etc.

Esse. Pentru exprimarea ideii posesive, *esse* a fost înlocuit în limbile romanice cu *habere*, dar nu și în română, care a rămas fidelă construcției uzitate în latină: dr. *mi-e frică*; cf. Diomed: *non dicimus opus habeo... sed opus est mihi* (GL, I, 316, 33).

ADVERBUL

Originea funcțiunii adverbiale a unor particule apare în texte vulgare, care întrebuițează compuse de felul celor ce urmează: *visa itaque turba de retro et ab ante adorantes* (Baruch,

6, 5, Itala, apud Rönsch, It. u. Vulg., 234), *accessit de retro* (Luc. 8, 44, Id., apud Rönsch, It. u. Vulg., 232), *deintus et deforis non dicimus* (Cledonius, GL, V, 21, 22), *de post cujus morte* (CIL, VIII, 9162; 7-8: Mauretania), *nemo enim dicit « de post forum », nemo enim ab ante* (Sergius, GL, IV, 517, 24), *qui male loquuntur modo ita dicunt « de post illum ambulat »* (Pompeius, GL, V, 273, 26-27), *desubtus pedes* (Mulom. Chiron., 455).

PARTICULELE

A d. Construcția lui *ad* cu valoare finală apare în română în exemple ca: *mărsă în pădure a lămne, eșind a vânat vădzu un čerb* (Dosoftci, V. Sf., 26, v.; 22, v.; cf. Drăganu, DR, VI, 255, n. 1). Construcția aceasta apare în latină, în exemple ca: *flagellis ad mortem caesus* (Hor. Sat., I, 2, 41-42), *in patinam compones ad surcellum* (Apicius, IV, II, 8), *haec res et ad febricitantes prosunt* (Mulom. Chiron., 379), frază redată de Vegetius în modul următor: *quae potio etiam febricitantibus prodest.*

C u m. *Cum* instrumental apare în construcții ca: *cum lacte conspersa* (= Vegetius: *lacte conspersa*), *cum medicamento ungeto* (Mulom. Chiron., 411; 487. Grevander, 104, n. 3); cf. în dr.: *tăiat cu sabia, uns cu lapte*, etc.

D e. Din toate construcțiile cu prep. *de*, pot fi explicate prin latină construcțiile următoare:

cauza imediată (în locul vechiului ablativ instrumental): *plînge de durere*, pentru care cf. *de que tuis lacrimis umida sarta* (Ov. Trist., 3, 3, 82), *fatigati de vigiliis et jejuniis cotidianis lassii* (Peregr. Aeth., XXXVI, 2),

de după un comparativ: *mai mult de trei kilometri*, în lat.: *plus de XXX pedibus* (Grom. vet., II, 19-20),

construcția cu *de* pentru a indica materia: dr. *o casă de lemn*, apare de vreme (cf. la Verg. Georg., III, 13: *templum de marmore*) și e obișnuită în limba vulgară: *et ibi ostendit michi archiotepam ipsius ingens simillimam ut ipsi dicebant, marmoream, tantitoris ac si de margarita esset... Nam erat et iuxta archiotipa similiter de tali marmore facta* (Peregr. Aeth., XIX, 6).

Complementul de relațiune e redat prin *de* (în locul genitivului sau ablativului): *cur de sua virtute... desperarent* (Caes. B.G., I, 40); cf. dr.: *mă îndoiam de curajul său*.

În celelalte construcții, *de* este o inovație proprie românei.

E t. Intrebuintarea lui *e*, în secolul al XVI-lea, pentru a lega două propoziții cu subiecte diferite, ca în exemplul următor: *început făcu dumnedzeu ceriul și pământul, e pământul era pustiu și în deșert* (PO, Gen., I, 1-2), s'ar putea explica prin rolul adversativ al lui *et* (= *sed*), în fraze ca: *si tuus servus nullus fuerit et omnes alieni ac mercenarii* (Cic. Caecin., 58).

P e r. Funcțiunile lat. *per* se regăsesc în rom. *pe* (*pe*), și anume:

spațiul: *abii illa per angiportum ad hortum nostrum clanculum* (Plaut. Most., 1045), în română: *cineva trece pe drum*,

spațiul, în totalitatea lui: *per urbem totam hominem quae-siveris* (Plaut. Epid., 195), *fabulantur per vias* (Id., Cist., 774), în rom.: *mă întâlnii cu ea pe drum; pe Dunăre, în jos*,

timpul: *per Dionysia* (Plaut. Curc., 644), *nulla enim abs te per hos dies epistola... venerat* (Cic. Att., II, VIII, 1), în rom.: *ieri, pe seară; pe când mânca, întră cineva în casă*,

momentul când se petrece acțiunea, pornindu-se dela funcțiunea temporală de mai sus: *per ver* (Cato, Agr., XL, 1), în rom.: *pe o noapte cu lună*,

instrumentul: *per epistulam* (Plaut. Mil., 1225), în rom.: *adecă eu Ivul însumi pri mene mărturisăscu; pre čine-și dēde domnezeu zēče cuvintele sale afară* (Frățilă, 28). La fel în: *ita ted obtestor per senectutem tuam* (Plaut. Asin., 18), rom.: *și mă jur pe viul dumnezeu și pe stema mea de împărat* (Frățilă, 30),

per distributiv: *praeda per participes aequiter partita est* (Liv. Andr. Trag., 2), în rom.: *pre tot čiasul să se roađe lui dumnezeu* (Frățilă, 32).

Pornind dela funcțiunea locală a lui *pre* și dela întrebuițarea cu verbele reflexive, se explică construcția acuzativului cu *pe* (Frățilă, 36 sq.). V. și Pușcariu, DR, II, 565 sq., Spitzer, ZRPh., XLVIII, 423 sq.

Q u o d. Construcția lui *quod* după verba sentiendi și declarandi este populară și foarte răspândită în latina vulgară: *vides quod aliis leporem excitavi* (Petronius, CXXXI, 7); ea explică construcția românească cu *că*, de ex.: *ziceau că plecase acasă*.

Si. Intrebarea indirectă se construște, în latină, cu subjonctivul; construcția aceasta e atestată și în limba vorbită, la o epocă târzie. Construcția cu subjonctivul precedat de o particulă este cunoscută încă din epoca veche: *exspecto, siquid dicas* (Plaut. Trin., 98), *iamdudum, si des, porrexi manum* (Plaut. Pseud., 1148). Construcția aceasta cu conjunctivul precedat de *si*, ieșită învingătoare din concurența cu alte particule, este foarte răspândită în latina târzie, de ex.: *petiit a Domino, ut sibi ostenderet, si hoc verum esset* (Vitae patr., III, 43), *de ipsa autem testa, si sit optima seu vitiosa ad structuram, nemo potest iudicare* (Vitr., 2, 8, 19). Dar limba vorbită întrebuița și construcția cu indicativul, după *si*: *neque animadvertunt, si quid eorum fieri potest necne* (Id., 7, 5, 4), *et sic singulariter interrogat episcopus vicinos ejus, qui intravit, dicens: « si*

bonae vitae est hic, si parentibus deferet, si ebriacus non est » (Peregr. Aeth., XLV, 3). Ea se regăsește în română, unde o frază interogativă ca *dic mihi si tu Romanus es?* (Act. Ap., 22, 27 Vulg.) este redată, în secolul al XVI-lea, prin: *spu.șre-mi se Rîm-lenu ești* (Rosetti, L.r.s. XVI, 126).

În secolul al XVI-lea, *se (să)* este înlocuit, în fraze ipotetice, prin *de*, iar *de*, la rândul lui, prin *dacă*, particulă care avusese, până atunci, valoare temporală (M. Roques, Recherches sur les conjonctions conditionnelles *să, de, dacă* en ancien roumain, Romanische Forschungen, XXIII, 825-839; N. Drăganu, DR, III, 251-284; Rosetti, GS, II, 183).

Super. Cu sensul de «peste, deasupra», ca în latină (Lucr., V, 951: *super viridi stillantia musco*; Ennius, Ann., 386: *volat super impetus undas*), apare *spre* în textele românești din sec. al XVI-lea: *și-ș puse Pavelu mărul spre ei; călcă cu piçorul spre falca zmeului; șede spră scaunul; și întunărec era spre adânc, și duhul domnului se purta spre apă* (Rosetti, L.r.s. XVI, 121). Intrebuițarea lui *spre* pentru a exprima ideea de dominațiune asupra cuiva, ca, de ex., în frazele: *că spre toată avuțiia lui pune-l-va el; și spre nălții face-mă-va a sta* (Frățilă, 14) își are de asemenea originile în construcții latine ca: *itaque non ultra interpellandum ratus nobili juveni... super armamentarium posito* (Curt., VI, 7, 21-22), *et super excelsa statuens me* (Ps. XVII, 34 Vulg.). Tot prin latină se explică funcțiunea lui *spre*, derivată din aceea de mai sus, de ex.: *de acii se rădică Baiazit cu Turcii spre Rumîni; că năvăliră vrăjmași mulți cu oști spre țara Rîmului* (Frățilă, 15), frază care poate fi comparată cu următoarea construcție (latina târzie): *et si illo tempore rex Philippus super regem Henricum in Normaniam intraverit*, în care *super* exprimă o acțiune ce se săvârșește împotriva cuiva. *Super* cu ablativul (înlocuește pe

de) e întrebuițat în latina vorbită și apare deseori la Plaut, de ex.: *super his rebus nostris te loqui* (Most., 728), *mecum rem tenes super Euclionis filia* (Aul., 682-683); această funcțiune o îndeplinește *super* și în română, dar în compunere cu *de*: *și despre alți domnedzei să nu nici pomeniți; și-l întreabă despre fapte* (Frățilă, 66).

Super exprimă relațiuni de spațiu într'o frază ca aceasta: *ossa super recubans antro semesa cruento* (Virg. Aen., VIII, 297); în română, se întrebuițează, în astfel de cazuri, un compus cu *super* (*prespre*) sau prep. *peste*: *ce să te-ară lovi cineva preste fața obrazului; ce au intrat preste sēmne și preste hotare; și văzuu un nuoru de focu pre(s)prē totu pământul; în zilele acestuia fu foamete mare prespre toată lumea* (Frățilă, 50). De asemenea, relațiuni de timp: *de huius nequitia sanguinariisque sententiis in commune omnes super cenam loquebantur* (Plin. Ep., IV, XXII, 6), în rom.: *prespre toate zilele era cu voi în beserecă; peste zi* (Frățilă, 51).

Super urmat de cuvântul repetat, pentru a exprima îngră-mădirea, acumularea: *una aderit mulier lepida, tibi savia super savia quae det* (Plaut. Pseud., 948), în rom.: *răutate peste răutate; cetate peste cetate; biruri peste biruri* (Frățilă, 53).

Dimand, 226 sq.

NEGĂȚIUNEA

Fraza negativă, cu indicarea unei singure excepții, este construită cu ajutorul lui *numai*: *aș veni, numai să nu-mi ceri nimic*; originile acestei construcții apar în fraze ca: *nos qui nihil magis, quam justum Dei iudicium praedicamus* (Hieronim, In Ep. ad. Rom., III, Migne, Patrol. lat., XXX, 684, B).

DETERMINAREA

Fraza cu subiectul nedeterminat se construieşte ca şi în latină: *zic = dicunt* (3 pl.); cf. *plouă, tună, etc. = pluit, tonat*.

SUBORDINAREA

În fraza subordonată, după verbele « a cere, a şti, a vedea », etc., se întrebuiţează, în latina vulgară, indicativul, în locul subjonctivului din latina clasică; cf. Diomed: *imperitia lapsi cum dicunt nescio quid facis, nescio quid fecisti. Eruditus enim dicitur nescio quid facias, nescio quid feceris* (GL, I, 395, 16). Construcţia aceasta e întrebuiţată în limbile romanice: *nu ştiu cine vine, etc.*

ORDINEA CUVINTELOR

În fraza latină, flexiunile exprimă raportul obiectiv dintre diversele elemente ale frazei, pe când raportul subiectiv este exprimat de ordinea cuvintelor. *Navis longa* este « o corabie din speţa celor lungi », pe când *longa navis* este « o corabie lungă ». În limbile moderne, de asemenea, ordinea cuvintelor are o valoare subiectivă, dar spre deosebire de limbile clasice, aci ordinea cuvintelor exprimă şi raporturile sintactice, exprimate în limbile clasice de flexiuni. De aceea, ordinea cuvintelor, în limbile moderne, tinde să fie fixă, pe când în latină, ca şi în indo-europeană, ea era liberă. Dispariţia flexiunilor cazuale, în latină, a adus după sine o profundă modificare în valoarea atribuită ordinii cuvintelor şi a pregătit stadiul modern, înfăţişat de limbile romanice.

Intr'o frază ca *filius patrem amat*, verbul ocupă ultimul loc. În Caesar, de exemplu, verbul este aşezat la sfârşitul frazei

în 84% din cazuri, în fraza principală, și în 93% din cazuri, în fraza subordonată. Diferența de proporție dintre principală și subordonată se explică prin faptul că în subordonată ideea este exprimată în raport cu ideea din principală. De aceea se zice că propozițiunea principală afirmă (exprimă o judecată), pe când subordonata nu afirmă. Tendința verbului de a părăsi locul dela finală, realizată în limbile romanice (cf. fr. *le fils aime le père*), apare încă în latina târzie: în *Peregrinatio Aethëriæ*, proporția întrebuițării verbului la sfârșitul frazei este de 25%, în primul caz, și de 37% în al doilea.

W. Kroll, *Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht*, Berlin, 1925, p. 88 sq.

Așezarea verbului la începutul frazei principale sau secundare, într'un scop afectiv, este o veche construcție, care apare atât în latina arhaică, cât și mai târziu: *fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii et a nostris* (Cic. Cat., III, 2), *dum titulos perlegimus, complosit Trimalchio manus* (Petronius, 34, 7), *emergo laetus... sumo sarcinulam* (Apuleius, Met., I, 17).

Tot prin afectivitate se explică așezarea la începutul frazei a obiectului: *honce loucom nequis violatod* «această pădure sacră, nimeni să nu o profaneze» (CIL, XI, 4766: Spoleto). Ordinea aceasta, cu complementul în capul frazei, este cea obișnuită în latina arhaică; dar latina clasică preferă să așeze subiectul în capul frazei: *Petrus Paulum ferit*. Ordinea schimbată, cu verbul așezat înaintea complementului, din limbile romanice: *Petrus ferit Paulum*, nu s'a generalizat pretutindeni în același timp. Într'adevăr, vechea franceză, păstrând încă distincția dintre flexiunea cazului subiect și flexiunea cazului obiect, poate întrebuița ordinea arhaică a cuvintelor: *Pol fiert Pierres*.

Ordinea: subiect-verb-complement apare și ea, începând cu cele mai vechi texte și până la textele cele mai târzii. Dela

această ordine se îndepărtează fraza manierată a scriitorilor sau fraza cu elementele așezate în altă ordine, din nevoi afective (v. mai sus, p. 155).

Iată câteva exemple din prima categorie: *Manios med fhefhaked Numasioi* (CIL, I², 3; XIV, 4123: ca. 600 în. d. C.: Praeneste; cf. *Manius m'a făcut pentru Numasius, M. m'a fait pour N., M. mi fece per N., etc.*), *videtur tempus esse ut eamus ad forum* (Plaut. Mil., I, 72), *et ecce Simon introibat portam quaerens eos, quod tarde facerent: et videt turbam magnam venientem et illos legatos catenis* (Act. Ap. Apocr., p. 65, 15 = Act. Petr. cum Simone, 17), *haec est autem vallis ingens et planissima, in qua filii Israhel commorati sunt his diebus, quod sanctus Moyses ascendit in montem Domini et fuit ibi quadraginta diebus et quadraginta noctibus* (Peregr. Aeth., II, 2).

Exemple de frază manierată: *In nova fert animus mutatas dicere formas corpora* (Ov. Met., I, 1-2).

Pentru a explica ordinea schimbată, din limbile romanice, trebuie deci să pornim dela texte care sunt cât mai aproape de limba vorbită și în care, după cum am văzut, regăsim, la epoci diferite, același procedeu de așezare a cuvintelor în frază; de asemenea, trebuie să ținem seamă de modificarea profundă cauzată de dispariția flexiunilor cazuale: ordinii libere i s'a substituit atunci ordinea fixă; ordinea cuvintelor nu și-a putut păstra libertatea decât prin întrehuințarea unor elemente accesorii, care au venit să înlocuiască flexiunile și să lămurească rolul fiecărui element în frază. În această direcție, dacoromâna a mers mai departe decât celelalte limbi romanice, prin rolul dat prep. *pe*, care a făcut posibile inversiuni față de ordinea normală (*tatăl iubește pe copil*), ca, de ex.: *pe copil îl iubește tatăl*; *iubește tatăl pe copil* (v. mai sus, p. 151).

VOCABULARUL

Intenția noastră nu este de a înfățișa aci întreg vocabularul de origine latină al limbii române; fondul acesta de cuvinte stă astăzi la îndemâna cercetătorului, în dicționare speciale (Candrea-Densusianu, DE, Pușcariu, EW), iar dicționarul etimologic al lui W. Meyer-Lübke (REW, ed. a 3-a, 1935), înfățișează întreg vocabularul comun al limbilor romanice. Cercetările de amănunt nu lipsesc nici ele (H. Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaues im dakorumänischen*, WJb., XIX-XX, 65 sq., W. Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des rumänischen*, Id., XXI-XXV, 65 sq.; cf. și C. Diculescu, *Die Gepiden*, Halle, 1922, p. 196 sq.), astfel încât cercetătorul poate fi informat repede și cu precizie asupra cuvintelor din acest fond.

M. Bartoli a arătat că repartiția termenilor de origine latină ai vocabularului limbilor romanice se explică prin configurația geografică a României și prin relațiile de natură economică și politică dintre provinciile romanizate, cuvintele fiind repartizate în « arii » izolate, laterale, mari sau mici. Astfel, de exemplu, ariile izolate (Sardinia, domeniul ladin, Portugalia, ins. Veglia) păstrează arhaisme, pe când celelalte regiuni inovează. Ariile laterale sunt de asemenea mai conservative, și aceasta explică de ce româna posedă unii termeni de origine latină ce lipsesc din celelalte limbi romanice.

Aplicând principiile geografiei lingvistice, imaginate de J. Gilliéron (1854-1926), Bartoli a stabilit care au fost, în trecut, centrele romanice de iradiațiune de unde au pornit inovațiuni de vocabular. Un astfel de centru se găsea în Italia, și inovațiile pornite de aci au pătruns în Dacia atâta timp cât contactul dintre provincii nu a fost întrerupt.

Caracterul conservativ al vocabularului românesc de origine latină se explică deci prin criteriul ariei laterale, care a primit până la un moment dat inovațiile venite din Italia, și nu a mai participat la inovații după ruperea contactului dintre cele două lumi romanice (v. mai sus, p. 38).

M. Bartoli, *Introd. Id., La spiccata individualità della lingua rumena, Studi rumeni, I-II, 20 sq.*

Unele substantive au căpătat, la plural, un înțeles special, diferit de al numelui la singular: *friguri* < *frigora*, ca și *irae*, *furores*, *odia*, etc. Româna, ca și celelalte limbi romanice, a păstrat o serie de nume întrebuițate în latină numai la plural (pluralia tantum): *foarfeci*, *ușă* < *ustia* (pl.).

Vom enumera mai jos termenii de origine latină păstrați numai în română (cf. observațiile lui Pușcariu, DR, IV, 1318 sq.), precum și pe acei care au, în română, un sens deosebit de al termenilor respectivi din celelalte limbi romanice.

I. Termeni păstrați numai în limba română

În această enumerare nu au intrat termenii care figurează în română sub formă de derivați, pe când celelalte limbi romanice au păstrat forma lor originară, sau vice-versa.

În enumerarea noastră nu au intrat: termenii înșirați de Pușcariu (*Ét. de ling. roum., 35-36 n.*), care se regăsesc și în

vreo altă limbă romanică, cum ar fi, de exemplu, *binati* (it.), *canistrum* (it.), *disfingere* (it.), *nutricare* (it., prov.), *subiliare* (ca-labr.), etc. Formațiuni românești:

apota (dial.) vb. « nager » (*ad-notare*: DE, 1263) < *muta*.

apar s. m. (arh.) « porteur d'eau » (*aquarius* « același sens ») este o formațiune românească — cf. DA, cu ajutorul suf. *-ar*, care formează nume de meserie (Graur, N. d'ag. et adj., 90-91).

beștea (dial.) s. f. « bubuliță dureroasă ce se face pe limbă » (**vesicella* < *vesica*; Densusianu, Gr. din Ț. Hațegului, 53; REW, 9277 a); din *beșică*, *beșicea*.

dogar (ar. *dugar*) s. m. « tonnelier » (*dogarius* « tonnelier », CGL, II, 54, 30); fonetismul *o* (î. l. de *u*) probează că e vorba de un derivat românesc, în *-ar* (v. *apar*) < *doagă*.

Florar s. m. « mai, avril, juin » (*floralis* « fleuri », CGL, II, 227, 25; *mense Florali*; *Floralia* cădeau la 24 april). *Florii* s. f. « dimanche des Rameaux » (**Florilia*; *Floralia* « *Flora ludos habet in urbe Roma*; tempus florum », CGL, V, 201, 22; IV, 343, 42). Fonetismul așteptat ar fi fost *u*, nu *o*; termenii sunt, prin urmare, de formațiune românească.

hivri (*hivrescu*, ar.) vb. « a fi prins de friguri, a avea friguri » (*febrescere* « prendre la fièvre » REW, 3229) < *hiavră* « friguri ».

îndemna (cf. *în de mână*, DE, 1120).

înfoia vb. « rendre ample, bouffant » (**infolliare*, DE, 619) < *foaie*.

înnota vb. « nager; naviguer » (*innotare*, DE, 1262) < *muta*.

mulsură s.f. « action de traire » (*mulsură* « același sens ») < *mulge*.

prădăciune s.f. « pillage » (*praedationem*) < *prăda*.

ramură s.f. « branche » (*ramulus*), sg. refăcut din pl. *ramuri* (Byck-Graur, BL, I, 29).

rămuros adj. « branchu, rameux » (*ramulosus*) < *ramură*.

sunet s.n. « son, ton, timbre, retentissement » explicat prin *sonitus* « bruit, son », poate fi o formațiune românească, din *sună* (cf. *umblet*).

Cuvinte de origine nelatină:

adia vb. « toucher légèrement, caresser; souffler légèrement (en parl. du vent) »: *adulare* « flatter » (CGL, II, 8, 40; 10, 14; 352, 7); ar. *adil'a* « a adia, a răsufla » și dr. *adua* (Munții Apuseni) ar

presupune un **adūliare* (DA), dar $u > i$ constituie o dificultate peste care nu se poate trece și **adiliare* (DE, 817) impune trecerea lui *d* la *z*.

aret s. m. « garde militaire; avant-poste, défense » și în expresia în *aretu vîntului* « obviam vento » (DA) nu reprezintă pe *halitus*, de ex. ~ *septentrionalis* « soufflé du nord »; cf. *halitus* « aura ventus, flatus; aura venti vel tepor caloris » (CGL, V, 345, 11; IV, 348, 24) ci, după cum a arătat Drăganu (DR, VI, 251 sq.) acest termen trebuie explicat prin slavă: **retī* « Rettung, Hilfe » (cf. v. bg. *retovati*), în construcții ca: $a + ret$.

calbe s. f. « teigne » (*calvia* < *calvus* « chauve »); Pușcariu, DR, IV, 720; REW, 1530) < *calbaș* « răios » (< tc. ot., Șăineanu, Infl. orient., II, 1, p. 105).

copleși vb. « couvrir entièrement, inonder, étouffer, accabler » nu poate reproduce pe **complexire* « prendre tout autour, entourer, embrasser » (CGL, II, 403, 18), pentru că fonetismul așteptat ar fi fost cu *u*, nu cu *o*.

crăblă, *crăblă* (megl.), nu trebuie explicat prin *corbula* (REW, 2226), ci prin bg. *krābla*.

curma (ar. *curmari*, megl. *curm*) vb. « briser, rompre, interrompre, couper (la parole), cesser, finir, mettre fin » nu poate fi explicat prin **corrimare* (*rimor* « fendre les entrailles pour les examiner; sonder, explorer, examiner, fouiller », Meillet-Ernout 286), pentru că \tilde{r} s'ar fi păstrat: **curima*.

cutropi vb. « entourer complètement, cerner, envahir », explicat prin **contorpire* (*contorpere* « être tout engourdi » DE, 469) ar putea fi de altă origine (Pușcariu, DR, VIII, 292).

lepăda vb. « rejeter, ôter; avorter, faire une fausse couche » nu poate fi explicat prin **liquidare* (Herzog, DR, I, 220 sq., V, 483 sq.), pentru că trecerea lui *k^w* la *p* nu este justificată (ne-am aștepta la $\tilde{c} < k$). Considerațiile lui Herzog (l. c.) nu rezolvă această dificultate.

mîrced adj. « flétri, fané » nu poate fi explicat prin *marcidus* « languidus, ariditatis proximus » (CGL, IV, 536, 22; 113, 40), din cauza lui \tilde{i} (ne-am fi așteptat la conservarea lui *a*). Explicarea prin influența analogică a lui *mîrcezi* (vb., DE, 1139) sau prin contaminarea cu *rînced* (REW, 5346) nu satisfac.

păstra vb. « garder, conserver, réserver » dacă ar reproduce pe **parsitare* (REW, 6255; < *parco*?) ar trebui să aibă un alt aspect fonetic: **pārseta*.

pînză (ar. *pîndzâ*, megl. *pønzâ*) s. f. « toile, voile de navire, linceul, voile mortuaire »: **pandia* (< *pandere*, REW, 1323).

prunc s. m. « petit enfant, nourrisson » a fost explicat prin **pueruncus*, refăcut din **puerunculus* (Pușcariu, DR, II, 602-603), formă reconstituită, ce nu are șanse de a fi existat.

scîrk'esku (ar.), « iau pânza de pe război după ce a fost isprăvită de țesut; isprăvesc pânza de țesut; isprăvesc, sfârșesc, termin », a fost explicat de Capidan, DR, II, 628, prin **excarpere*; *carpo*: « détirer de la laine; diviser, partager; arracher, détacher ».

sfîrnar s. m. « negustor »; explicația prin *fenarius* « usurier » (REW, 3241 b; **fenorarius*, Giuglea, DR, IV, 1553) prezintă dificultăți fonetice și semantice peste care nu se poate trece.

spuriu s.m. « enfant illégitime, bâtard » nu pare a fi un termen popular (a fost apropiat de *spurius* « bâtard, illégitime, naturel », Drăganu, DR, II, 612 sq.)

acumtînari (ar.) vb. « a se apropia, a se lipi de cineva » (Dala-metra), « a se potoli, a se liniști, a se abține » (Mihăileanu), « contenesc, adăpostesc » (Papahagi, Basme): **cunctinare* (*contineo* « toucher à, se tenir, s'arrêter »; REW, 2391 a).

adăpost s. n. « abri »: *ad-depositum* (Tiktin).

adînc (ar. *adîncos*) adj. « profond », adv. « profondément », s.n. « profondeur, abîme »: *adancus* (*ancus* « appellatur qui *aduncum* brachium habet, et exporrigi non potest », Festus, 17-18) explică în mod normal fonetismul termenului românesc, fără ca să fie necesar să admitem că fonetismul formei simple a fost refăcut după analogia derivatului: *adunc*, cu *u* > *î* după *adîncea* (DE, 17; *aduncus* « crochu, recourbé » CGL, IV, 9, 15; 305, 37; pentru schimbarea de sens, v. DE, l. c.).

afreată (ar.) s. f. « sorte de pain » (« auf Kohlenfeuer gebackenes, ungesäuertes Brot », Papahagi, WJb., XII, 101): *africiae* « sorte de gâteau » (REW, 271).

ager adj. « vif, alerte, sagace »: *agilis* « velocissimus, audacissimus; actif, prompt; véhément, impétueux, ardent » (CGL, II, 264, 43; III, 130, 53, etc.).

agest s. n. « terre mêlée de pierres et de troncs d'arbres, chariée par l'eau et entravée dans sa marche; terrassement; grosse bûche »: *aggestus* (DE, 21) « fortification, rempart », *aggero* « amasser, accumuler, amonceler ».

ajutor (ar. *ağutor*, megl. *jutor*) s. n. « aide, secours »: *adjutor*, *adjutorium* « secours » (CGL, II, 258, 24; 502, 32, etc.).

albastru (ar. ~) adj. « bleu », ar. ~ « bleu; gris » (DA): **albaster* « de culoare albă » (< *albus* + *-aster*, Stolz-Schmalz⁵, 853).

albină s. f. « abeille », ar. *algină* « abeille, essaim »: **alvina*; cf. *alvaria* « vasa apium, praesepia » (CGL, V, 165, 32, 33; 165, 31), *alvearia* « vasa apium » (CGL, IV, 14, 24; 206, 20, etc.; *albearia*, IV, 429, 7) și *alvearia non alvinae* (GL, VII, 107, 12).

amindari (ar.; pl. f. *amintai*) vb. « a câștiga, a dobândi »: *augmentare* « augmenter, accroître » (REW, 783).

apare s. f. (arh.) « vase dans lequel on conserve de l'eau » (DA; cuvântul fiind atestat numai la Dosoftei, e suspect de a fi savant): *aqualis* « aiguière, pot à eau ».

apuca (ar. *apucari*) vb. « saisir, s'emparer de; prendre, être pris, attraper »: *aucupare* « chasser les oiseaux, les prendre dans un piège » (REW, 776).

arunca vb. « jeter »: *averruncare* « avertere, alienare, abstirpare » (*arruncat*, CGL, V, 169, 4; 562, 13).

arup, rup, pl. *-uri* (ar.) s. n. « escarpement, berge, ravin, précipice »: *rupes* « roche; abscissa pars montis; lieu escarpé,

précipice » (CGL, V, 329, 54; IV, 280, 52; 388, 5; 462, 44; 563, 34; 422, 32).

astîmpăra vb. « calmer, apaiser, modérer »: **extemperare* (în limbile romanice, reprezentanți ai lui *temperare*, REW, 8627).

astruca vb. « couvrir, enterrer »: **astruicare* (din *astruere* « aedificare, firmare », Meyer-Lübke, ZRPh., XXVII, 253).

asuda (ar. *asudari*, megl. *sud*) vb. « suer, transpirer »: *exsudare* « suer, transpirer » (CGL, II, 303, 32; în celelalte limbi romanice, reprezentanți ai lui *sudare*, REW, 8421).

ațiți vb. « s'assoupir »: **attēpire* (< *adtepere* « languir, être languissant »; *tepeo* « s'abandonner à la mollesse », CGL, II, 477, 23).

aua (ar. ~) adv. « ici »: *ad-hac* (DE, 115).

auace (trans.) adv. « ici »: **ad-hacce* (DE, 116; **illace*, REW, 4265).

băiat s. m. « enfant mâle, garçon, fils »; cf. *băia* « nourrir, allaiter un enfant; accoucher de, mettre au monde, donner la vie ou le jour à » (prin Transilvania, Ungaria și Bănat, DA). *Băiat* ar fi, deci, part. tr. al lui *băia*: *baiulare* « a purta », *baiolatio* « action de porter, de tenir » (CGL, II, 256, 32; 494, 40); *baiolator* « onera fecens, sarcinarius » (CGL, II, 256, 35; 254, 25).

biserică (ar. *bisearică*, megl. *băsearică*) s. f. « église »; termenul *basilica*, după Bartoli, ar fi mai vechi decât *ecclesia* (it., fr., sp.), venit din Africa și care s'a oprit în Illyria și nu a mai pătruns în Dacia (Bartoli, Introd., 53-54; Daicoviciu, A.I.St.Cl., II, 209, n. 1). C. Mohrmann (I, 106): « daher liefern die augustinischen Sermones keine Argumente, weder für die These Kretschmers noch für diejenige Bartolis ». Meyer-Lübke (REW, 972) a arătat, însă, că teza lui Bartoli este cea justă.

blînd «doux, bénin, affable»; *blîndețe* «douceur, bėnignitė»: *blandus* «doux, agrėable, aimable; dulcis et invitans ad familiaritatem sui», *blanditiæ* (pl.) «affabilitas» (CGL, III, 440, 33; IV, 593, 20; 585, 15).

blîndur (ar.) s. m. «vocea, melodia desmierdătoare... a cavalului» (Per. Papahagi, Analele Dobrogei, IV, 374): *blandulus* «flatteur, adulateur» (REW, 1150 b).

buged adj. «bouffi»: **buccidus* (< *bucca*, Tiktin).

buiestru s. m. «amble»; explicarea prin **bovestris* (format ca *equestris*, *pedestris*, Spitzer, DR, IV, 662, n. 2; REW, 1245) prezintă dificultăți semantice peste care nu se poate trece. Părerea că *buiestrul* este o alură mai înceată decât trapul este greșită; *buiestrul* este un fel de trap nesăltat; călărețul nu resimte sguđuiturile caracteristice trapului, și aceasta datorită mișcării picioarelor calului, deosebite de mișcările trapului. Calul *buiestru* mișcă în același timp piciorul de dinainte și cel dinapoi; el execută deci deodată o singură mișcare cu picioarele din dreapta și apoi cu cele din stānga. De aceea, etimonul **bojester* < *boia* «lien; vincula lignea et ferri» (CGL, II, 350, 63; V, 493, 4) a merge «cu picioarele împiedicate» (Giuglea, DR, II, 372 sq.) e satisfăcător, pentru sens; cf., într'adevăr, Giuglea, l. c.: «pentru a fi învățați să meargă în buiestru, caii sunt băgați cu picioarele într'un anume fel de piedici, pentru a li se forma pasul cerut de acest mers special». *Ambulester*, etimon propus de Pușcariu (DR, II, 683 sq.) nu satisface necesitățile fonetice (nėsincoparea lui *u*) și morfologice (sufixul *-stris* formează adjective, cf. Stolz-Schmalz⁵, 236).

că (ar., megl. ~) conj. «que, parce que»: *quod* (REW, 6970).

căscăund s. m., adj. «nigaud, niais, bėnet»: **cascabundus* (< gr. *χάσκω* («bailler»).

cerceta vb. « visiter, examiner, vérifier, s'informer, interroger »: *circitare* « décrire un cercle autour; entourer; aller et revenir d'un lieu dans un autre, faire le tour de; faire le tour pour examiner » (CGL, II, 356, 30; III, 149, 26; II, 403, 28).

cîntec (ar. *cîntec*, megl. *cōntic*) s. n. « chanson »: *canticum* « chant » (CGL, II, 481, 50; 502, 62; 529, 32, etc.).

corn (ar. *cornu*, megl. *corn*) s. m. « cornouiller »: *cornus* « cornouiller » (în cealalte limbi romanice, derivate).

cufuri (ar. *cufurescu*, megl. *cufăres*) vb. « foirer »: **conforire* (*forire* « ventrem purgare », CGL, V, 296, 12).

cuțit (ar. *cătsut*, megl. *cutsot*) s. n. « couteau »: derivat din *cos*, *cotis* « pierre à aiguiser, queux » (CGL, II, 223, 10; 507, 7, etc.; cf. *cotio* « ad acuminandum » CGL, V, 186, 4).

dărăpăna vb. « délabrer, détruire, ruiner »: **derapinare* (EW, 484).

deda a (se) vb. « s'habituer »: *dedere* (*deda* după analogia lui *da*, DE, 472).

defaimă (arh.) s. f. « blâme, diffamation »: *diffamia* « perte de la réputation (DE, 476).

defăima vb. « diffamer, décrier, blâmer »: *diffamare* « faire connaître partout, divulguer; répandre un bruit, accréditer une rumeur » (CGL, II, 275, 34; 312, 42).

dejghieura, *dejghiora* (dial.) vb. « écosser, égrener »: *disglabrare* (*deglabrare* « dégarnir de cheveux, de poils; raser ou épiler la tête de qqn.; dégarnir de feuilles », CGL, II, 481, 5; DE, 739).

deprinde vb. « accoutumer, habituer »: *deprehendere* « saisir, empoigner, se tenir fortement à » (CGL, II, 309, 17).

despica (megl. *dispic*) vb. « fendre, séparer »: *despicare* « disruptere, incidere, dividere » (CGL, V, 451, 6; 355, 52; 353, 56).

despune (arh.) vb. « dominer, régner, gouverner »: *disponere* « disposer, établir, instituer » (CGL, II, 335, 26).

desbăra (a se) vb. « se débarasser, se défaire »: **disvelare* (REW, 2697).

disicari (ar.) vb. « fendre, couper, déchirer »: *dissecare* « couper en deux ».

drepnea s. f. (Bucovina) « grand martinet » (zool.): **drepanella* (< *drepanis* « hirondelle des murailles », DE, 516, < gr. *δρεπανίς* « martinet »).

dumica (ar. *diñicari*) vb. « mettre en morceaux, émietter, briser »: *demicare*, *dimicare*: « lutter avec énergie, se battre à coups de poings; engager une escarmouche » (CGL, II, 42, 49; 272, 39; 50, 17).

farmec s. n. « sortilège, maléfice, charme, enchantement, attrait »: *pharmacum* « drogue ».

feri vb. cu sensul (arhaic și dialectal) de « fêter, respecter, se soumettre à, protéger, préserver » ar reproduce, după Pușcariu (DR, IV, 1319; cf. DA) un **ferire* (< *feria*, REW, 3236) « a serba o zi ». Candrea (GS, III, 425), pornind dela înțelesul de « a apăra, a păzi (cu sfințenie) » explică termenul prin *auferre*, devenit, prin analogie, **auferire* (cf. *sufferire* < *suffere*). Acest etimon ar avea avantajul de a explica fonetismul și sensul ar. *afirire* și megl. *firiři* (Candrea, GS, III, 393).

ferice adj. « heureux »: *felix* « favorisé des dieux, heureux ».

fiulare s. f. (dial.) « traverse de bois qui relie la partie supérieure à la partie inférieure du joug »: *fibularia* < *fibula* (Mullom. Chiron., 530: « subtilissima *fibularia* venas partes oculis subicies »); *fibulas* « inligamenta, ligamenta » (CGL, IV, 342, 37; 238, 53; V, 500, 61.)

flămînd (mezl. *flămund*) adj. « qui a faim, affamé »: **flam-mabundus* (DE, 603).

flutura vb. « papillonner, s'agiter au vent, voltiger, folâtrer, faire voltiger »: **fluctulare* (< *fluctus* « courant, flot; agitation, tempête »).

forfeca vb. « couper avec des ciseaux »: *forficare* « id. » (CGL, II, 479, 59; III, 165, 20).

frămînta (ar. *frimintu*, mezl. *frimint*) vb. « pétrir; agiter, tourmenter »: *fermentare* (Giuglea, DR, III, 576), care, față de **fragmentare* (Pușcariu, DR, III, 775-776) are avantajul de a explica vocalismul formei aromânești.

fuior (ar., mezl. *ful'or*) s. n. « filasse de chanvre, touffe de chanvre »: **folliolus* (< *follis* « sac ou ballon de cuir gonflé d'air, ballon à jouer, soufflet de forge, bourse de cuir ». Pentru a explica sensul termenului românesc, trebuie deci să plecăm dela ideea de « balon, tufă de formă rotundă »).

ghieura (dial.) vb. « écosser, égrener »: *glabrare* « dépouiller de poil » (DE, 738).

grangur s. m. « loriot », ar. adj. *gangur* « coloarea între verde și negru » (mezl. *gaigur* « numele unei păsări de culoare galbenă și de mărimea mierlei, gangur » < bg. *gajgur*, Capidan, Mezl., III, 135 s. v.): *galgulus* (*galbula* « loriot ou merle doré »; pentru sens: *galbinus* « vert pâle ou jaune »).

ierta (ar. *l'ertu*, mezl. *l'ert*) vb. « pardonner, absoudre, permettre »: **libertare*.

îmbuiba vb. « gorger ». Etimonul propus de Giuglea (DR, II, 632 sq.): **imbuviare*, prezintă dificultăți fonetice: -v- păstrat și trecut la *b*. Foneticește, cuvântul ar putea fi apropiat de *bubio-ire* « bouffer ».

împătra vb. « avoir des mécomptes »: *impetrare* « obtenir de qqn. » (DA).

încări (arh.) vb. « chauffer »: *incalescere* « s'échauffer ».

începe vb. « commencer »: *incipere* (K. Jaberg, dimpreună cu J. Jud, au susținut că sprsl. *entscheiver* nu reprezintă pe *incipere*: RLiR, I, 120; 135, n. 8, împotriva lui Meyer-Lübke, REW, 4353).

încurca vb. « emmêler, brouiller, enchevêtrer »: **incolicare* (*colus* « quenouille; laine de la quenouille », DA).

întîi (ar. *ntîîi*) adj. « premier »: **antaneus* (cf. *ante annum* « deux ans auparavant », CGL, III, 427, 35; Pușcariu, DR, IV, 1370).

întîmpla vb. « se passer, arriver, survenir, advenir »: **intemplare* (*in templum* « in grande », CGL, IV, 414, 10; REW, 4482 a).

înțina (*înțina*) vb. « placer une chose de telle manière qu'elle tienne à peine, qu'elle chancelle, qu'elle tremble; spéc. couper un arbre et le laisser légèrement attaché au tronc »: *intenuare*; *tenuare* « amincir, amoindrir, rendre ténu » (CGL, II, 359, 47; REW, 8654).

jugastru (ar. *ğugastru*, megl. *jugastru*) s. m. « érable »: **jugastrum* (*jugum* « joug ») « lemn din care se fac juguri » (DE, 917).

junghia (ar. *mi-nğungl'e*, megl. *jungl'u*) vb. « égorger »: *jugulare* (influența lui *jungo*; cf. *junghia* « hățuri », CGL, II, 94,5).

legăna (ar. *liğinari*, megl. *leagăn*) vb. « bercer »: **lignare* (EW, 957; cf. Drăganu, DR, III, 508 sq.).

leșina (ar. *lișinari*) vb. « être pris de faiblesse, défaillir, se trouver mal, s'évanouir, se pâmer; endommager (dial.) »: **laesionare* (< *laesionem*; pentru evoluția sensului, DE, 983; cf. *laesio* « dommage, tort », CGL, II, 257, 51).

lînged (ar. *lîndzit*) adj. « languissant, malade »: *languidus* « lent, nonchalant, paresseux » (CGL, II, 120, 48; III, 180, 51; 253, 4).

lîngoare (ar. *lăngoare*, megl. *lăngoari*) s. f. « fièvre chaude, typhus; maladie »: *languor* « faiblesse, maladie » (CGL, II, 247, 29; 490, 7; 377, 3).

lîngură (ar., megl. ~) s. f. « cuiller, tarière, truelle, sorte de fourche » (dial.): *li(n)gula* « cuiller » (CGL, II, 123, 34; 497, 14; III, 93, 61, etc.).

mare (ar. ~, megl. *mari*) adj. « grand, gros »: *mas-marem* « mâle » (pentru evoluția sensului, v. DE, 1048, EW, 1027, Pușcariu, Êt. de ling. roum., 478, n. 1).

mărgea (ar. *mărdzeao*, megl. *mărdzeauă*) s. f. « perle »: *margella* « corail » (CGL, II, 353, 36).

*mesteacă*n s. m. « bouleau »: *mastichinus* « mastic; résine de lentisque » (DE, 1089).

mîneca (*a se*) vb. « se lever de grand matin; partir de grand matin »: *manicare* (*manicat* « mane surgit », CGL, IV, 257, 5).

mire s. m. « fiancé, marié »: *miles* « soldat » (REW, 5568).

neguștor s. m. « négociant, marchand »: *negotiator* « négociant, banquier, entrepreneur, spéculateur » (cf. Graur, N. d'ag. et adj., 113).

nescare pron. ned. « quelqu'un »: *nescio-qualis*.

neșkit (arh.; ar. *niscîntu*, megl. *niscăn*) pron. ned. « quelque »: *nescio-quantum*.

neștine pr. (arh.) « quelqu'un »: *nescio-quem*.

nici (ar., megl. *nitsi*) conj. « ni »: *neque*.

nuiarcă (ar.) s. f. « belle mère, marâtre »: *noverca* « matrea; id est matrinia; patris uxor secunda » (CGL, II, 134, 43, etc.; IV, 369, 21; 262, 46; V, 122, 17).

nutreț s. n. « fourrage »: **nūtrīcium* (*nutrīcium* « soins nourriciers »; *nutricius* « celui qui nourrit », CGL, II, 135, 33).

oaie (ar. *oaie*, megl. *uaie*) s. f. « brebis »: *ovis* « brebis » (pentru forma din fr., v. rezervele lui W. v. Wartburg, Zur

Benennung des Schafes in den romanischen Sprachen, Berlin, 1918, p. 9-10).

ospăț (ar. *uspets*) s. n. « repas, festin »: *hospitium* « hospitalité » (CGL, II, 377, 54, etc.).

păl'ur (ar.) s. m. « argalou, porte chapeau, plante qui pousse en Thessalie, Épire et (en) Macédonie » (Per. Papahagi, Notice étimologique, An. Ac. Rom., XXIX liter., 40): *paliurus* « genus fructecti est; cardus genus herbae vel spiniae; cardus spinosus vel radix herbae; herba spinosa » (CGL, IV, 135, 23; 373, 20; V, 472, 14; 509, 14; 230, 13).

piersca vb. « rosser d'importance »: *persecare* « couper, disséquer, subdiviser » (Bogrea, DR, I, 249-250).

plăcintă (ar., megl. *plătsintă*) s. f. « pâté, galette feuilletée »: *placenta* « gâteau, galette; dulcia; eo quod placeat edenti, quae fit de simila et oleo vel adipe et melle; de farina et melle panes » (CGL, II, 151, 31; 408, 33, etc., IV, 268, 24; 377, 30; V, 321, 35).

plăpînd adj. « frêle, débile »: *palpabundus* (< *palpo* « foveo aut blandio aut pertracto; blanditur », CGL, IV, 135, 21; 548,3; V, 128, 33; IV, 135, 22; 548, 4; *palpabunda* « blandiens », CGL, V, 636, 21).

plăsa vb. (arh.) « frapper des mains, applaudir »: **plausare* (Pușcariu, DR, I, 411; cf. *plausus* « claquement, applaudissement »: *plausor*; *plausio*).

plimba (ar. *priimnu*) vb. « promener »: *perambulare* « aller à travers, traverser » (CGL, II, 270, 4; 273, 39; 493, 34).

purcede vb. « se mettre en route, partir »: *procedere* « aller en avant, s'avancer » (CGL, II, 418, 5; 424, 46; 417, 35; III, 152, 57, etc.).

puroi (ar. *proñu*) s. n. « pus »: **puronium* (*pus-ris*).

puță (ar., megl. *putsă*) s. f.: **putium* « männliches Glied » (*praeputium*; REW, 6881).

putred (ar., megl. *putrid*) adj. « pourri »: *putridus* « pourri ».

reteza vb. « couper, trancher »: **retundiare* (Candrea, GS, III, 427; **recaediare*, Pușcariu, DR, I, 325; REW, 7106).

scoare s. f. (M-ții Apuseni) « scorie de fer »: *scoria* « sordes metallorum, scuria quod de ferro cadit » (CGL, IV, 168, 30; 569, 36; V, 243, 21, 22).

scula (ar., megl. *scol*) vb. « lever, ressusciter, réveiller »: **excubularé* (EW, 1559; REW, 2990).

șilia (ar.) « fulguleț, un ce foarte mic din orișice obiect, cât e negru sub unghie »: **exilia* (Giuglea, DR, V, 897; *exilis* « menu, mince, petit »).

șîmcea s. f. « tranchant, pointe »: **senticella* (< *sentus* « épineux », *sentés*, pl. « buisson, épines, ronces »; cf. *senticeta* « veprosa, spinosa », CGL, V, 481, 55; 513, 40) sau *summicella* (< *summus*, Candrea, BSF, I, 28).

soarti (ar.) s. f. « placenta »: *exorta* « nata, procreata ».

șpăla (ar., megl. *spel*) vb. « laver, blanchir du linge »: **experlavare*.

streche s. f. « taon »: **oetriculus* (Giuglea, DR, II, 824-825); *oestrum* și *oestrus*, gr. *ὄστρακος* « taon, mouche dont la piqûre rend les bestiaux furieux; genus tavani, quod boves habent » (CGL, IV, 264, 25).

subțioară, suțioară, subsuară s. f., adv. « aisselle; sous le bras, à l'aisselle »: *subala* « aisselle » (CGL, II, 364, 33).

sufleca vb. « retrousser »: **suffollicare* (EW, 1677; REW, 8432).

surpa (*surup*, arh.; ar. *surpari*; megl. *săruf*) vb. « écrouler, renverser »: **subrupare* (EW, 1702).

trepăda vb. « trotter, courir çà et là »: *trepidare* « festinare; suivre la trace tout autour » (CGL, IV, 467, 24; II, 201, 18, etc.).

urca vb. « monter, gravir, élever, hausser »: **oricāre* < *orior* « se lever, s'élever » (EW, 1824).

vînăt (ar. *vinit*, megl. *vinăt*) adj. « violet, bleu foncé »: *venetus* « bleu azuré ».

veșted (ar. *veaștid*) adj. « fané, flétri »: **vescidus* (*vescus* « maigre, chétif, grêle, faible »).

II. Termeni care au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice

O serie de termeni au, în română, alt sens decât în celelalte limbi romanice (Pușcariu, *Ét. de ling. roum.*, 37 sq.).

Iată enumerarea câtorva dintre acești termeni, printre cei mai interesanți:

bărbat (ar., megl. ~) s. m., cu sensul special de « homme, mari » derivat din *barbatus* « barbu, qui a la barbe, qui porte barbe » (cf. *barbati* « legitimi », CGL, V, 492, 36), pe când celelalte limbi romanice au păstrat sensul originar (cf. Meyer-Lübke, REW, 946: « der Bart gilt im Orient als Zeichen voller Männlichkeit im Gegensatz zu den bartlosen Eunuchen »).

bucă (ar. ~ « pulpă, but », megl. ~ « scoc, lăptoc, uluc ») s. f. cu sensul izolat, în română, de « joue, fesse » (REW, 1357); în latină, *bucca* este atestat cu sensul general de « bouche, intérieur de la bouche » (« mâchoire », CGL, II, 263, 51; III, 247, 43; 350, 52, etc.; « trachée-artère, gorgée », Id., II, 517, 37), iar în latina vulgară și cu acel de « joues » (CGL, III, 175, 7), ca în română.

custa vb. (arh., dial.) cu sensul de « vivre, maintenir en vie » (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul de « coûter », REW, 2170) se explică pornindu-se dela sensurile de « être en per-

manence, durer; persévérer; être, exister, subsister » ai lui *constare*.

împuta vb. cu înțelesul de « imputer, reprocher » și *a se împuta* (arh.) cu sensul de « se disputer » reproduc bine sensurile lui *împutare* « imputer, attribuer » (în celelalte limbi romanice, cu sensul de « boucher, tamponner, bourrer; greffer », REW, 4325).

inimă (ar. ~, megl. *inămă*, numai în unele expresii) s. f. cu sensul concret de « coeur; estomac, ventre » (în celelalte limbi romanice, « suflet », REW, 475): *anima* « souffler, vent, air, exhalaison; âme ».

însemna vb. cu înțelesul fundamental de « marquer d'un signe » (în celelalte limbi romanice, cu sensul de « enseigner », REW, 4462), stă aproape de sensul etimologic al lui *insignare* « entailler, graver » (CGL, II, 284, 17).

întinde vb. cu înțelesul de « étendre » (în celelalte limbi romanice cu sensul de « a înțelege, a auzi », REW, 4483), care este sensul etimologic al lui *intendere* « étendre » (CGL, II, 311, 42),

picior (ar. *cicior*) s. n. cu sensul de « pied » (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul general de « queue, tige », REW, 6324 a) reproduce sensul lui *petiolus* « diminutivum a pede » (CGL, V, 646, 17; cf. *pacciolus*, CGL, II, 144, 1).

scălda vb. (ar. *ascaldū*) cu înțelesul de « baigner, tremper » (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul de « chauffer », REW, 2946): *excaldare* « mettre dans l'eau chaude, échauder ».

tare (megl. *tari*) adj., adv. cu înțelesul de « fort, puissant » ne duce departe de sensul din latină: « de telle manière, de telle espèce, de telle nature », reprezentat în celelalte limbi romanice (sensul general de « tel », REW, 8543). Pentru a explica sensul românesc, trebuie să pornim dela întrebuintărea

emfatică a lui *talis*, în construcții ca: *talis vir*, adică cineva «mare, important, considerabil» (cf. Șăineanu, Semasiol., 184).

tînăr (ar., megl. *tinir*) s. m. cu sensul de «jeune», pe când celelalte limbi romanice au păstrat sensul etimologic al lui *tēnērūm* «tendre» (REW, 8645).

urgie (ar. *urjiā*) s. f. «colère, courroux, haine, exécution»: *orgia* «mystère dionysiaque» (CGL, II, 278, 22; 374, 31, etc).

vindeca (ar. *vindicari*) vb. cu sensul de «a scăpa de boală, a lecuia» (Șăineanu, Semasiol., 185) se explică prin sensul figurat al lui *vindicare* «libérer, délivrer» (*vindex*, Meillet-Ernout, s. v.), pe când celelalte limbi romanice au păstrat sensul de «venger» (REW, 9347), care se explică de asemenea prin acel de «qui tire vengeance de» al lui *vindex*.

virtute (arh.; ar.) s. f. cu înțelesul de «force» reproduce sensul concret al lui *virtus* «force (du corps), vigueur», pe când sensul abstract «valeur, courage» e reprezentat în celelalte limbi romanice (REW, 9371).

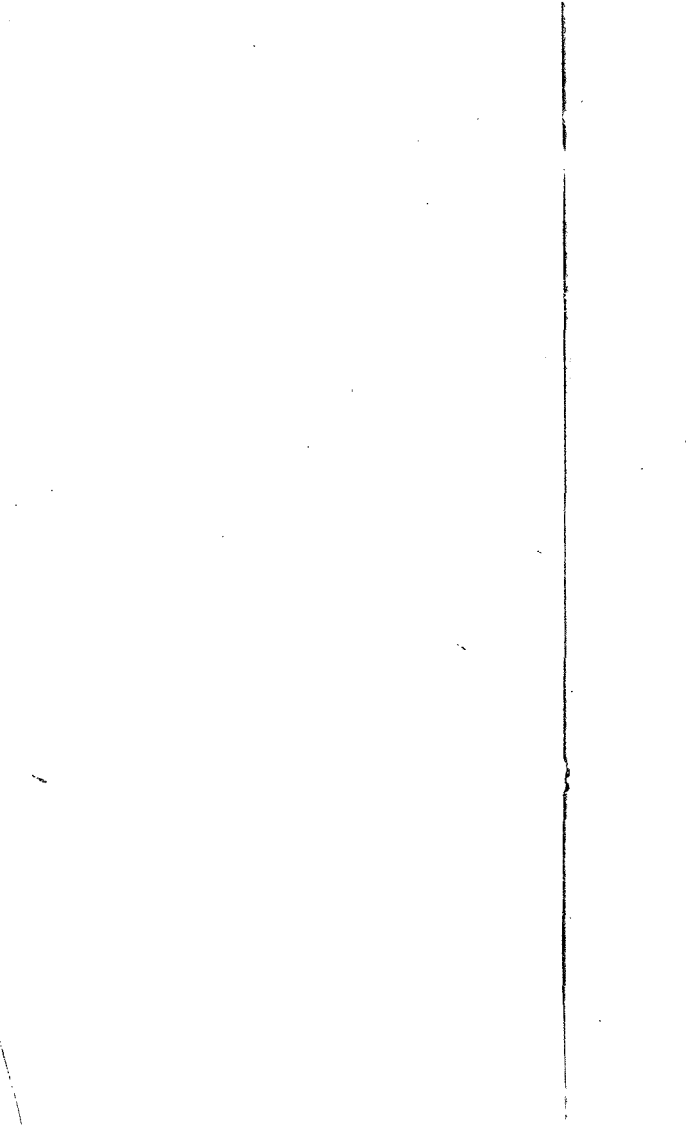
cale s. f. «chemin, route»: *callis* «piste de troupeau, sentier tracé par les animaux; toute espèce de sentier ou de route» («route étroite, chemin fréquenté, sentier, chemin étroit, via in silvis vel semita trita», CGL, II, 379, 24; 96, 47; 250, 25; III, 165, 59; IV, 320, 22). Explicația dată de Pușcariu (Ēt. de ling. roum., 40), că sensul de «via» al lui *callis* s'ar explica prin traiul în munți al strămoșilor Românilor, nu este justificată, întrucât sensul de «via» este atestat în latină, precum și în italiană (REW, 1520).

cărăre s. f. «sentier»: *carraria* «Karrenweg» (< *carrus* «chariot à quatre roues»), cf. *carrarius* «ἀμαξοποιός». Sensul din română (cf. REW, 1718) nu implică traiul la munte al strămoșilor Românilor (Pușcariu, Ēt. de ling. roum., 40): căruțele umblă la munte, ca și la șes, și sensul de «sentier» s'a putut desvolta în orice regiune, odată ce *carraria* a fost înlocuit prin *drum*, în accepțiunea de «drum de care».

merge vb. « aller, marcher »: *mergere* « plonger, enfoncer dans l'eau; submerger » (« enfoncer, plonger jusqu'au fond », CGL, II, 260, 40; III, 410, 17, etc.). Sensul din română, ca și din albaneză (*mergoñ* « entferne, schiebe auf ») se explică foarte bine, după cum a arătat Daicoviciu (DR, V, 477-478), plecând dela acel general al lui *mergor* de « a se cufunda », și este exemplificat de o inscripție din Bulgaria: *ipso immargebam. . . . in quartum decimum annum*, pasaj tradus de Daicoviciu (l. c.) prin « mergeam în (pe) anul al 14-lea ». Explicația modificării de sens prin traiul la munte al strămoșilor Românilor, pentru care acel care « mergea » se scufunda « în vale și dispărea dela orizont » (DE, 1080; Pușcariu, Ét. de ling. roum., 41) este deci inutilă (cf. REW, 5525).

râbda vb. « endurer, supporter, tolérer; souffrir; patienter » nu poate fi explicat prin *rigidare* « rendre raide, dur, raidir, durcir », cum propune Herzog (DR, I, 222 sq.; V, 495 sq.), pentru că trecerea lui *gd* la *bd* nu poate fi justificată (cf. Graur-Rosetti, BL, III, 64 sq., IV, 182 sq., pentru *ct* > *pt*).

punte s. f. « pont, passerelle »: *pons* « pont, passerelle ». (Părerăa lui Pușcariu, Ét. de ling. roum., 41, că sensul de « passerelle » s'a dezvoltat în română și se explică prin traiul la munte al strămoșilor Românilor, nu e confirmată de fapte, întru cât sensul din română îl are și termenul latin).

INCHEIERE

Ajunși la capătul expunerii noastre, ne mai rămâne, în chip de concluzie, să aruncăm o privire de ansamblu asupra caracteristicilor latinei ce stă la baza limbei române, în primele secole ale erei creștine, până în secolul al V-lea.

Graiurile ce erau să alcătuiască mai târziu limba română fac parte din grupul oriental al limbilor romanice, care cuprindea latina vorbită în Peninsula Balcanică, în părțile romanizate ale Daciei și în Italia (dela sud la nord, până la linia unind La Spezzia cu Rimini); gruparea aceasta a dăinuit până către jumătatea a doua a secolului al III-lea d. C., când, prin invaziile populațiilor germanice, contactul dintre cele două provincii a fost rupt.

Inovațiile care caracterizează grupul oriental pot fi opuse, în bloc, inovațiilor din grupul occidental și în special gallo-romanei, care a urmat căi de evoluție cu totul diferite. Caracterul popular al latinei din grupul oriental se opune caracterului savant al latinei din Gallia. Caracterul acesta popular este mai accentuat în limba română, și el constituie trăsătura esențială a latinei ce stă la baza românei, unde nu se semnalează nicio influență savantă sigură (Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 35; v. mai sus, nota la p. 40).

În domeniul foneticei, trebuie relevat faptul că în română, ca și în italiană, vocalele sunt distinse prin calitatea timbrului

lor; cantitatea nu are niciun rol fonologic, adică nu este întrebuințată de limbă ca factor diferențial. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, care le-au confundat într'un singur timbru ϕ , în română și în italiană vocalele de timbru \ddot{u} și \ddot{o} au rămas distincte (v. mai sus, p. 56). Diftongul *au*, în silabă accentuată, a fost conservat în română, iar în silabă neaccentuată a fost redus la *a*, pe când în italiana centrală și de nord, ca și în grupul occidental, *au* a trecut la *o* (*aur*: it. *oro*, v. p. 66).

În privința consoanelor, trăsătura caracteristică a grupului oriental, față de gallo-romană, este conservarea scheletului consonantic al cuvintelor. În această privință, italiana și româna au inovat numai atunci când schimbarea era pregătită încă din latină: tratamentul lui *-b-* și *-v-*, *tī* > *ts*, *dī* > *dz*: *adjutare* > dr. *ajuta*, log. *adzudare*, *cī* > *č*, *k^w* > *p*, log. *b*, *g^w* > *b*, *cs* > *ss* (v. mai sus, p. 67 sq.). În română ca și în italiană, surditatea lui *-s-* a fost menținută (*casă*, it. *casa*), pe când în celelalte limbi romanice (și în italiana de sud), *-s-* este sonorizat: *-z-*. (v. mai sus, p. 81).

Româna, spre deosebire de italiană, nu cunoaște fenomenul protezei unei vocale, la inițiala consonantică a cuvântului: it. *la scuola* dar *in iscuola*, etc., ceea ce denotă un alt regim al sfârșitului de cuvânt, în fraza vorbită. Consoanele finale (*-m*, *-s*, *-t*), dispărute în latina vulgară și reintroduse în Gallia, prin influența savantă, nu apar în română și în italiană (v. mai sus, p. 90 sq.). Această trăsătură constituie o diferență tranșantă între latina occidentală și cea orientală. În felul acesta, intrăm în domeniul morfologiei și, plecând dela observația privitoare la dispariția consoanelor finale, în română și în italiană, ajungem la una din trăsăturile caracteristice ale grupului oriental: marca *-i* a pluralului la numele mas.

culine, pe când grupul occidental a păstrat pe -s: *oameni*, it. *uomini*, dar fr. *hommes*, sp. *hombres*, etc. (v. mai sus, p. 102).

Româna, singură printre celelalte limbi romanice, a întărit categoria neutruului latin (v. mai sus, p. 95). Ea a păstrat vocativul în -e al numelor masculine și forma de genitiv-dativ a numelor feminine de declinarea I și a III-a (v. mai sus, p. 99).

În domeniul sintaxei, nu găsim, în română, construcțiuni de origine savantă (cf. Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 28). Româna, ca și italiana, continuă procedeul latin de indicare a persoanei prin forma verbală (*dorm*, *vin*, etc.), iar nu prin pronumele așezat dinaintea verbului (tipul din franceză: *je dors*, *je viens*, etc.).

În domeniul sintaxei și al vocabularului, româna și italiana au în comun o serie de expresii și de termeni (v. mai sus, p. 37). În sfârșit, vocabularul limbii române cuprinde termeni pătrunși în limbă la o epocă veche și care nu au mai fost înlocuiți cu termeni noi, veniți din Italia, după ruperea contactului dintre cele două lumi romanice.

Caracterul esențial popular al latinei ce stă la baza românei și evoluția ulterioară a limbii, în aceeași direcție, constituie trăsătura caracteristică a limbii române, singura supraviețuitoare a latinei vorbite odinioară în Peninsula Balcanică și în provinciile dunărene ale imperiului roman.

W. von Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, Leipzig-Berlin, 1934, p. 42 sq. Id., *La posizione della lingua italiana nel mondo neo-latino*, Leipzig, 1936. Id., *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, ZRPh., LVI, 1 sq.

- Löwe R. 120
 Marouzeau J. 40
 Meillet A. 41, 44, 45,
 48, 49, 52, 146
 Meillet-Ernout 57, 160,
 174
 Meillet-Vendryes 70, 73
 Meyer G. 32, 135
 Meyer-Lübke W. 32, 35,
 39, 40, 57, 59, 60, 63,
 66, 69, 73, 75, 77, 79,
 86, 95, 101, 104, 106,
 107, 113, 118, 129,
 137, 145, 159, 160,
 161, 162, 163, 164
 166, 168, 169, 171,
 172, 173, 174, 175,
 177, 179
 Mohl F. G. 40, 42
 Mohrmann C. 37, 163
 Morariu Leca 129, 132,
 134
 Müller H. F. 42
 Nicolau M. 49, 56, 146
 Niedermann M. 49
 Olcott G. 40, 122
 Pancratz A. 138
 Papahagi P. 170
 Pârvan V. 32, 35, 137
 Pernot H. 48
 Philippide A. 63, 101,
 113, 136, 138, 145
 Preda L. 138
 Procopovici A. 131
 Puşcariu S. 32, 37, 54,
 58, 61, 67, 77, 79, 86,
 91, 97, 101, 102, 104,
 106, 114, 117, 119,
 123, 128, 129, 130,
 131, 132, 138, 140,
 143, 151, 158, 160,
 161, 164, 165, 166,
 167, 168, 169, 170,
 171, 172, 174, 175
 Rebling O. 40
 Richter E. 145
 Roques M. 42, 152
 Rosetti A. 55, 77, 81,
 103, 104, 107, 109,
 117, 129, 138, 140,
 152
 Şăineanu L. 160, 174
 Savj-Lopez P. 40
 Schuchardt H. 40, 93,
 135
 Şiadbei I. 38, 130, 131,
 132
 Skok P. 58, 102, 121,
 122, 136, 137
 Spitzer L. 63, 134, 151,
 164
 Stolz-Schmalz 52, 57,
 70, 162, 164
 Streller F. 136, 138
 Tiktin H. 136, 137, 161,
 164
 Trager G. L. 142
 Trubetzkoy N. 49
 Vârcol V. 147
 Vendryes J. 146
 Wartburg W. von 37, 38,
 91, 104, 169, 179
 Weigand G. 136, 147
 Wolterstorff G. 142

B. CUVINTE

D. ABRUZZEZ
 asa 89
 ALBANEZĂ
 dreitë 82
 ftua 82
 kam 135
 kamëš 135

k'el 74
 kodrë 57
 l'ëmš 57
 l'uftë 82
 mergon 175
 mik 55
 mik' 55
 natë 82

pël'keh 74
 rërë 55
 tetë 82
 traitoj 82
 troftë 82
 unk' 70
 val 113
 valë 113

ANGLO-SAX.

yntse 74

D. AROMÂN

a 117

acși 114

acumtinari 161

acupirimintu 122

adaptu 133

adil'a 159

adîncos 161

aem 136

aetsi 136

afirire 166

afoară 114

afreață 162

afumari 118

ag'i (să ~) 136

ağun 73

ağutor 162

ahîntu 113

ahântu 115

ahtare 112

ahîntu 115

alăvdăcune 120

alg'ină 162

ali 107

amărame 119

amindari 162

aqa 114

aoațe 114

apucari 162

arburet 121

arcurat 120

Armîname 119

armîniu 123

arsăritură 123

aruș 162

ascaldu 173

ascumtu 133

aștirmimintu 122

asudari 163

atîntu 112

aya 114, 163

avș 119

aușame 119

avdu 128

avem 136

avetsi 136

avinatic 120

avinător 123

avută 136

bărbat 172

bărbătame 119

birbeculu 107

bisearică 163

blîndur 164

bucă 172

cândil'ar 119

casdl'ei 101

cășar 119

cășleadze 124

cășleagă 124

cătsut 165

cicior 173

cîn 117

cîndu 117

cînta 130

cîntec 165

cîrleagă 124

cl'aie 36

coadabatură 124

cornu 165

cudalbă 124

cudubatură 124

cufurescu 165

cuminicătură 123

cu năsu 109

curmari 160

cuscrime 121

da 129

de 140

de-a-veru 114

detru 116

dinde 115

dîndine 115

dînicari 166

dîntru 116

dipă 116

dipu 116

discîltsari 118

discîrcari 118

discupiriri 118

discicari 166

disligari 118

dispînticari 118

diștiptăcune 120

ditru 116

ditu 116

dugar 159

dultseame 119

dummidză 124

džunatic 120

e 117

fără 116

feceși 132

fiçureatsă 121

fital'u 119

flucat 120

frapsin 84

- frimintu 167
 frunimeatsă 121
 fu 138
 fûi 138
 ful'or 167
 fum 138
 fură 138
 fuși 137, 138
 fut 138
 găl'ină 79
 gangur 167
 gădil'ar 119
 g'ineatsă 121
 gl'em 57
 gudil'ar 119
 gugastru 168
 g'umitate 120
 h'avră 159
 h'im 137
 hîtsî 137
 hîvriri 159
 inimă 172
 iu 115
 iuo 115
 k'inet 121
 lăngoare 169
 lărdzime 121
 lărguriu 123
 l'ertu 167
 l'i 106
 ligînari 168
 limniu 123
 lîndzit 168
 lingură 169
 lișinari 168
 lucrător 123
 l(u) 106
 mărdezo 169
 mare 169
 meauă 111
 mes 88
 minut 109, 119
 minutsal'e 119
 mul'are 52
 mușcohu 122
 mușcū 122
 musticat 120
 n 116
 nădză 124
 nădză-dzuă 124
 nădză-noapti 124
 năltsime 121
 naparte 115
 Nasi 122
 Năsoahe 122
 năsu 109
 năcătsătură 123
 ndultsiri 118
 nel 85, 86
 neu 86
 nğungl'e (mi-~) 168
 nikuts 124
 ningă 117
 nîrătură 123
 niscîntu 112, 113, 169
 nitsi 169
 nolğuc 124
 ntardu 115
 ntînu 168
 ntră 116
 ntru 117
 nuîarcă 169
 nutînar 119
 oaie 169
 ocl'u 36
 pâl'ur 170
 păn(ă) 117
 pănu 117
 părintile 107
 pi 117
 picurar 122
 picurăroahe 122
 pîn 117
 pîndză 161
 pîrnîriu 123
 plănar 119
 plătsintă 170
 pre 117
 prifteasă 120
 prîmu 170
 primăveară 124
 primuveară 124
 prohu 170
 putrid 171
 putsă 171
 rășuniatsă 121
 rup 162
 scamnu 86
 scîrk'esku 161
 scol 171
 scurtari 118
 se 118
 sem 137
 setsî 137
 si 118
 șilia 171
 singurătate 120
 sk'inărat 120
 soarti 171
 spel 171
 stirpar 119

stră 117
strimtu 133
sucrime 121
sum 117
suntu 117
suptu 117
surpari 171
tinir 174
tra 117
tră 117
t(r)u 117
tsimtu 133
tu 117
ună 116
urjiă 174
uspets 170
văcăreasă 120
vai 129
vârnu 113
văfu 113
vărunu 113
veaștid 172
vinit 172
vîrtute 174
voi 138
vrem 138
vrets(i) 138

D. BEARNEZ

pe(r)sek 90

BULGARĂ

gajgur 167
imëti 135
krъbla 160
 v.bg. *retovati* 160

D. CALABREZ

aza 89
sibiliare 159

D. CAMPIDANEZ

abbizui 78
aguriai 66
lupe 56
kini 92, 111
kunku 70

CATALANĂ

agost 66
anyell 85
camp 92
clau 36
combregar 61
coresma 76
cunyat 85
dos 90
escama 77
gras 73
greu 68
jo 75
jos 90
llagosta 60
maestre 75
mes 88
palanca 80
passara 59
pena 67
pressec 90
senya 85
seu 68
sus 90
taur 66

umplir 63
vehi 59

D. COSENTIN

gula 56
lupu 56

D. DACOROMÂN

a 106, 116, 135, 136
abate 118
abia 114
acătare 114
acel 112
acest 112
aci 114, 118
acicea 114, 118
acie 114, 118
acii 114, 118
acmu 114, 118
**aco-le* 114
acole 114
acolo 114, 118
acoloș 114
acrime 121
acși 118
adaos 133
adăpost 161
adauge 127
 v. rom. *adevăr* 114
 v. rom. *adeverit* 114
adia 159
 v. rom. *adin* 116
adînc 61, 161
adînca 161
adîncat 120
Adîncatul 119

- adineaorea* 114
adinte (dial.) 114
 v. rom. *adins* 116
adormi 139
aduia (dial.) 159
adunc 161
adusei 135
 v. rom. *aduș(u)* 131
aem 136
aeș 136
aeși 136
afară 114, 138
afoară 138
afuma 118
ager 107, 162
agest 152
agura (dial.) 66
agust (dial.) 66
ai 106, 135, 136
aib 135
 v. rom. *aibă* (să ~) 136
 v. rom. *aibi* (să ~) 136
 v. rom. *aibu* (să ~) 136
 * *aibu* 134
 v. rom. *aice* 114
aici 114
aie 119
aiępta 73
aimintre 114
aimintrea 114
aimintri 114
aindere(a) 114
aindine 114
aiurea 114
 v. rom. *ainte* 114
ajuna 73
ajunge 73
ajuta 73, 178
ajutor 162
al 106, 107
ălălalt 112
ălăpta 118
albăstriu 123
albastru 85, 162
albesc 127
albie 69
albină 85, 96, 162
Albinata 119
albior 122
albiu 123
ale 106
alin 79
Alexandre 103
alt 78, 108, 112
altar 85
altei 108
altminteri 114
altor 108
altui 108
alună 85
am 134, 135, 136
am (să ~) 136
amăgitură 123
amar 85
amărăsc 127
amărui 124
 -*ame* 119
amiazi 124
amușesc 127
an 81
Anicăi 101
Aninoasa 123
așota (dial.) 159
ăorea 114
apă 77
 v. rom. *apar* 159
apăraie 119
apărămînt 122
 v. rom. *apare* 162
 v. rom. *ape(e)i* 101
aproape 114
apuca 162
ar 136
 -*ar* 119
 v. rom. *ară* 136
aramă 65
arămiu 123
arătarem 133
arbore 97
arde 127
are 136
 v. rom. *are* 136
aret 160
 -*areș* 119
arete 51, 85
Argeșelul 121
argint 85
Aricioaia 122
arie 89
arindă 85
aripioară 122
armă 98
arunca 162
 * *aș* 136
așa 114
așchie 87
asculta 66
ascultare 133
ascultaret 133
ascultari 133
ascultător 123

ascunse 131
ascuns 89, 133
ascușitor 123
asemenea 114
asemenele 114
așezământ 122
asprime 121
ăst 112
ăstalalt 112
astămpăra 163
astruca 163
asuda 163
asupra 116
asupră 114
asurzesc 127
-at 119
atare 112, 114
-ătate 120
-atec 120
ațipi 163
ați 134, 135, 136
-atic 120
atît 112, 113, 115
atunci 115
au 81, 117, 130, 135
aua 169
auace (dial.) 114, 163
aur 66
aurar 118
auz 128
auzea 130
auzire 133
avea 129, 133, 134
aveam 130, 136
avem 136
avem (să ~) 136
aveți 136

aveți (să ~) 136
avui 136
avut 136
avuție 121
azi 115

băia 163
băiat 163
băieșel 121
Băioasa 123
bălos 123
barbă 124
bărbat 172
bărbățime 121
bărbul' u 124
bătrînatec 120
bășică 69
bată 69
bătrîn 69
băui 131
bea 68, 139
berbec 69
berbec 96
beșică 159
beșicea 159
beștea (dial.) 159
bine 81, 115
biruință 121
biserică 163
v. rom. blem 134
v. rom. bleți 134
blăstema 101
blestema 101
blînd 164
blîndețe 164
boace (dial.) 69
boareasă 120

bolnăvicios 120
bolnăvior 122
bour 61
Brădetul 121
brădui 124
braț 75
brînzar 119
broască 61
Brăzoaia 122
buboi 122
bucă 172
bucătar 119
bucurie 121
buged 164
buiestraș 164
buiestru 164
bulgăroaică 122
bunătate 61
Bungetul 121
bunuș 124
Buzăiehlul 121
buzat 119
buzată 120

ca 76, 117
că 95, 117, 151, 164
Căciulata 120
cădea 127
cad(u) 130
cal 68, 70
călaru 79
căldărar 37
cale 79, 174
călin 79
căloru 79
căluș 124
cap 96

- căpăstru* 36
capuri 36
cărare 174
care 76, 112, 113
careva 113
carte 96
casă 36, 81, 99, 178
case 103
case(e)i 101
casei 101
căscăund 164
Căsoasa 123
castaniu 123
căsuță 124
cățea 79
cătelin 79
cătinel 79
către 116
caz 128
 v. rom. *cază* 132
căzui 131
ce 76, 77, 95, 112, 113,
 117
cearcăn 58
**cearcen* 58
**cearceni* 58
celălalt 112
cerboaică 122
cerceta 165
cer 76
 v. rom. *čeriure* 97
cestălalt 112
cetate 59
cețățue 124
ceva 113
cheie 36
chelbe 160
chelbaș 160
chiar 115
chingă 74
ci 117
cîmp 92, 105
cinci 108
cînd 76, 115, 117
cine 76, 77, 103, 112, 113
cînele 107
cînepă 57
cineva 113
cinge 74
cînta 127, 130, 135
cîntă 131
cîntai 132
cîntam 129, 135
cîntăm 129, 131
cîntase 133
cîntași 131, 133
cîntaști 132
cîntat 131
cîntau 130
cîntăreș 119
cîntător 123
cînte 132
cîntec 165
cînți 129
-cios 120
cîșlegi 124
cîreasă 57
cîrneleagă 124
cît 77, 112, 113
cîte 116
cîți 113
cîțiva 113
-ciune 120
Clăbucetul 121
clonțar 119
coace 128
coadă 66
coapsă 84
codalb 124
codobatură 124
codru 57, 76
coif 61
colastră 78
copac 100
copaci 100
copleși 160
coptură 82
corb 69
Corboaia 122
cordelată 120
corn 165
cot 61
coțcar 119
crăiasă 120
cred 55
crez 128
crezui 131
cruce 61
crud 61
cu 116
cucută 59
cufuri 165
cui 97
cum 117
cumineca 61
cumnat 52, 85
cumpăr 52
cumpăra 118
cumpărător 123
cumpli 118
cumplu 52

cuprind 52
 cuptor 82
 cură (să ~) 132
 curastră 78
 curechi 66
 *curima 160
 curma 160
 custa (dial.) 172
 v. rom. *custarem* 135
 cutare 113
 cuteza 121
 cuțit 165
 cutremur 52
 cutropi 160
 cuveni 52

dă 129, 130
 dacă 152
 dai 129
 dărăpăna 165
 datorie 121
 dau 129
 de 116, 140, 149, 150, 152
 decinde 115
 deda (a se ~) 165
 v. rom. *dediu* 130
 dediu 131
 v. rom. *defaimă* 165
 defăima 165
 degera 118
 degete 102
 degețel 121
 dejghieura (dial.) 165
 dejghiora (dial.) 165
 deluros 123
 departe 115
 deplin 113

deprinde 165
 des 121
 deshăra (a se ~) 166
 descăleca 36
 descălța 118
 descărca 118
 descoperi 118
 deset 121
 deslega 118
 desmerdăciune 120
 despica 118, 165
 despre 116
 destul 113
 v. rom. *despune* 166
 v. rom. *deșting* 128
 v. rom. *deștingu* 128
 v. rom. *deștinse* 131
 din 116
 dinioară 115
 dîns 109
 dințat 119
 dintre 116
 doagă 159
 doauă 108
 dogar 159
 doi 61, 108
 domn 86
 v. rom. *domne* 103
 dorință 121
 dormi 127, 133, 179
 dormii 132
 dos 90
 două 97
 douăzeci 108
 drept 82, 116
 drepnea (dial.) 166
 drum 174

dulceață 120
 duminica 166
 dumineca 141
 dumnezeu 102, 124
 după 116

v. rom. *e* 117, 150
 ea 109
 -eană 121
 -easă 120
 -eață 120
 efinătate 120
 ei 106, 111
 el 109, 144, 145
 -el 121
 ele 110
 este 112
 ești 112, 137
 -et 121
 eu 75, 108
 -ez 121

fă 130, 134
 făcător 123
 fac 130, 132
 facere 132
 făcui 132
 făcuși 132
 fag 97
 Făgetul 121
 Făgețelul 121
 fămeie 57
 *fămetos 57
 fapt 82
 făptură 82
 fără 116
 farmec 166

- fărmeca* 101
fată 48
față 100
femeie 78
 v. rom. *feri* (dial.) 166
fericat 120
ferice 166
fermeca 101
fi 113, 132, 137, 138, 148
fiicare 113
fiicine 113
fierărie 37, 121
 **fire* 137
fiu 137
fiulare (dial.) 166
fiuș 124
flămînd 167
flecar 119
Florar 159
Florii 159
flutura 167
fluturatec 120
foaie 78, 98, 159
foale 79
foame 57
foarfeci 158
foarte 115
foc 56
focuri 36
fomeie 57
fometos 57
forfecă 167
fost 61
frămînta 167
frapsăn (dial.) 84
frapsăne (dial.) 84
fraptsăn (dial.) 84
frasin 97
friguri 95, 158
frînt 133
frunză 100
 v. rom. *fu* 136
fugar 118
fugi 127
fuior 167
 v. rom. *fuiiu* 137
fumăraie 119
fumegai 119
 v. rom. *fumu* 137
Fundata 120
 v. rom. *fură* 137
furătură 123
furcă 36
furcuță 124
 **fuș* 138
 v. rom. *fuseși* 137
 v. rom. *fusetu* 137
 v. rom. *fuși* 137
 v. rom. *fuși* 137

găină 79, 96
gaură 73
geamăn 58, 100
geană 81
gelozie 121
gemen 100
genu(n)chi 129
genune 63
ghem 57
Ghenoaia 122
ghiață 98
ghieura (dial.) 167
ghindă 100
Glîmbocelul 121
grangur 167
gras 73
grăsuș 124
gratie 73
greață 121
greoi 122
greu 57, 68
gur 63
gură 56, 61
gușată 120
gustos 123
gutii 60
gutui 60

haiducame (dial.) 119

i 106, 107, 110
iapă 77
iastă 112
 -*ie* 121
ieri 115
ierta 167
iertăciune 120
ieși 84
îmbelșugat 119
îmbrățișa 37
îmbuiba 167
 -*ime* 121
 v. rom. *îmfla* 63
împărate 103
împărteasă 120
împătra 167
 v. rom. *împlea* 63
împlini 127
împuta 173
în 116
înainte 115
înălțime 121

- înapoi* 115
încă 115
încălța 118
 v. rom. *încări* 168
începe 168
încet 76
încinge 74
 v. rom. *încingu* 128
încins 133
încinse 131
înceace 114
încotro 115
încuia 118
încurca 168
îndărăt 115
în de mână 159
îndemna 159
îndulci 118, 127
îNFLori 127
îNFLoia 159
îNFLiși 118
înimă 173
înnota 66, 159
îns 95
însa 109
însă 117
însemma 173
însul 109
-înță 121
întăritură 123
întîi 168
întîmpla 168
întîna 168
întîna 168
întinde 173
întrare 133
 v. rom. *întramă* 135
întrodu 133
între 116
întreba 77
întro 117
întvenina 37
întverzi 127
-ior 122
-ișor 122
iști 112
-iu 123
iubiți 134
 v. rom. *iuo* 115

joc 105
joi 73, 103
jos 90, 115
juca 73
jude 103
judeca 73
jugastru 168
junghia 168
jur 63

la 117
lăcustă 60
lăpădai 119
lapte 82
lăptucă 82
lăsa 84
lăuda 66, 128, 129
 v. rom. *lăudaști* 132
lăuntru 115
le 106, 110
leagăn 58
leageni 58
legăna 58, 168
lemn 78, 85

lepăda 77, 160
leșie 84
leșina 168
leu 96
li (dial.) 107
limbă 77
lin 107
lînă 78
lîndină 100
lîngă 117
lînged 168
lîngoare 169
lingură 54, 169
lingurar 119
loc 78
lor 106, 110, 112
lu 106
Lucăi 101
luci 127
lucra 128
lucrare 97, 133
lucroi 122
lucru 96, 128
lui 106, 111, 144, 145
lună 78
lunaie 119
 v. rom. *lune* 101
lungăreș 119
luni 101, 102
lup 55, 56, 61
lupi 55
lupoaică 122
luptător 118
lupușor 122

mă 110
măcelar 79

- măduvă* 79
mădestru 75
mai 75, 115
mămucă 124
**măncăm* 129
**măndcăm* 129
**mănduc* 129
**mănducăm* 129
**măndunc* 129
**măndinc* 129
măniuc 129
mănunt 109
măr 57
mărăcinar 119
mare 169
mărgea 79, 169
mărtaie 119
marți 103
martur 62
masă 48, 88, 97
mascur 54
măsea 84
mătușe 85
mea 110
mele 110, 111
merge 175
merișor 122
v. rom. meserătate 120
mesteacăn 169
mi 110
miază-noapte 124
miază-zi 124
mie 108
miel 85, 86
miercuri 102
mierloi 122
mieu 86, 110
miie 108
măine 115
mijloc 124
mîndă 100
mînc 129
mîncă 129, 139
mîncăm 129
mînci 129
minciună 100
mîneca (a se ~) 169
mîni 104
-mînt 122
mînu 81, 100
mîrcead 160
mîrcezi 160
mire 169
**mnel* 86
moare 61
moarte 99
moașă 97
moașe 97
muiere 52
mulge 127, 159
mulsură 59
mulți 113
v. rom. mume(e)zi 101
mumîmiei 101
munte 102
munți 36
mură 97
mure 97
murgai 119
murgaie 119
muri 126
mustață 62
mustos 123
nă 110
născui 131
ne 110
nea 100
nebunatec 120
necheza 121
negricios 120
negură 54
negustor 169
nemțoi 122
nepoată 100
nepot 96
nescare 169
v. rom. neșkit 113, 169
v. rom. neștine 113, 169
ni 117
nicădiurea 115
nici 117, 169
nici un 108
nici unul 113
nimănui 108
nimeni 108, 113, 115
nimenea 115
nimic(a) 113, 115
noapte 82
noaptea 141
noastră 111
noastre 111
noi 109
nor 61, 105
noră 60, 100, 105
nor(u) 60, 100
noștri 111
nostru 111
nou 97
nouă 108
nu 115

- Nucetul* 121
numai 153
număr 61
nume 96, 103
v. rom. nuta 66, 159
nutreț 169

oaie 169
-oaie 122
oameni 179
oare- 113
oarecare 113
oarece 113
oarecine 113
oaspe 100, 103
oaspet 100
ochi 36, 96
-oi 122
om 54, 102, 142
ome 103
opt 82, 108
ori- 113
oricare 113
orice 113
oricine 113
-os 123
osîndiți 134
ospăț 170

păcătos 123
păcură 54
păcurar 36
păioară 79
pană 81
păr 78
păresimi 37, 76, 77, 84
părete 51

**pârseta* 161
pârți 103
v. rom. păsafi 134
pasăre 59
păsăruie 124
păți 126
pătișor 122
patru 77, 108
pe 117, 150, 151
peană 81
pentru 117
perete 51
pescărie 121
v. rom. pespre 117
peste 117, 153
v. rom. pestre 117
piept 96
piepturi 95
pierseca 170
piersică 90
picior 173
pînd 117
pînză 161
plăcintă 170
plăpînd 170
v. rom. plăsa 67, 170
plăți 147
pleoapă 61
plevaie 119
plimba 170
v. rom. plînșu 131
ploaie 61
plop 97
ploua 154
počiu 129
podîșor 122
poi 116

pom 56
porumbar 37
pot(u) 130
povară 138
povoară 138
prăda 159
prădăciune 159
pre 150, 151, 156
preot 103
v. rom. presp(r)e 117, 153
v. rom. preste 117
pretutîndinea 116
primăvară 124
prin 117
prînd 52
prins 89
prînse 131
printre 117
prunc 161
pui 128
pumn 85
pune 138
puņu 128
punte 175
purcede 170
purice 54
puroi 170
pururea 116
puse 131
puseră 131
v. rom. puș(u) 131
puță 171
putea 127
putred 171
putregai 119
putu 132
putui 132

- răbda* 175
Rădoaia 122
Răducu 124
răget 121
ramură 159
rămuros 159
**răpăsa* 67
răposa 67
răspunde 127
răspunse 131, 133
rață 97
rațe 97
rățoi 122
rătund 60
repejor 122
rîde 127
rîie 85
rînced 160
rînceza 121
roată 36
roib 61
roș 61
roșcaie 119
ruginiu 123
rumeior 122
- s* 137
sa 111
să 118
 v. rom. *să* 152
săi 111
sălbatec 59
salce 54
sale 111
săltăreș 119
sănătate 61
săptămîna 82
- șapte* 108
șăritură 123
șase 108
șău 61, 111, 144, 145
șbate 118
șbura 69
șcădea 118
șcălda 173
șcamă 77
șcăndu (dial.) 86
șcăpăta 37
șcară 78
șcăuel 86
șcăueș 86
șcăuiaș 86
scaun 86, 96, 97
șcăunel 121
șchimba 118
scoare (dial.) 171
scoate 61
scriem 135
șcula 171
șcurta 118
se 110
 v. rom. *se* 118, 152
șeamăn 58
șeara 141
șecară 100
șed(u) 130
șem 137
șemn 85
șerba 69
șeși 137
șeu 68, 96
șfirnar 161
și 110, 118
șie 110
- șimcea* 171
sine 110
șinge 77
șingurătate 120
șinguratec 120
șînt 137
șlăbiciune 120
șoacră 105
șoage 61
șoarbe 127
șoare 81
șoc 61
șocru 96
șomn 86
șor 103
-șor 122
șoră 60, 103
șpăla 171
șpre 108, 117, 153
șpiriu 161
ștă 129, 134
ștacojiu 123
ștai 129
ștau 129
ștătui 131
ștea 79, 96
știnge 128
ștrăbate 118
ștrăbun 118
ștrăluci 37
ștrăvechi 37, 118
ștreche 171
ștrecurător 123
ștregar 119
ștrîns 133
ștrungar 119

subsuară 171
su 137
subt 117
subșioară 171
sufleca 171
sună 159
sunet 159
sunt 137
supșioară 171
surpa 171
 v. rom. *surupa* 171
surzie 37
sus 90, 116
sută 108

ta III
tăcea 129, 130
tăciune 59
tăcure 133
tăi III
tale III
țărănime 121
tare 173
tari 173
tărie 121
tată 96
 v. rom. *tătine* 104
 v. rom. *tătinelui* 101
tău 61, III
taur 66
țese 84
ți 110
țimpuri 95
țimplă 98
țînăr 174
țineruc 124
țipăt 121

toamnă 61, 85
toapsec 84
toarce 128
-toare 123
-tor 123
-toriu 123
tot 108, 113
trăgăna 58
trage 128
trei 108 *
treizeci 108
tremur 52
tremură 54
trepăda 171
trunchi 96
tu 109
tuns 89
-tură 123
tutinderea 116
tuturor 108

-uc 124
ucig 128
 v. rom. *ucigu* 128
-ui 124
uituc 124
ulm 97
umblet 121
umbresc 127
umfla 63
umplea 63
un 108
unchi 70
unde 116, 117
unesc 127
unguroaște (dial.) 122
uni 127

un-spre-zece 108
unul 113
urca 172
ureche 66
urgie 174
urzi 126
urzoi 122
ușe 60, 98, 158
-ușor 122
ușurință 121
-uș 124

va 129, 138
vă 110
vacă 69
văm 138
vâr 69
vară 98
vare 138
vare care 113
vare ce 113
vârșă 69
vază 132
văzut 132
vechi 69, 87
vecin 59
vedea 69, 127,
vei 138
vem 146
veni 52, 131, 132, 146,
 147, 179
venii 146
veri 138
verzui 124
vested 172
vînat 172
vinde 127, 133

vineri 103
 v. rom. *vinie* 132
viñu 128
vinisor 122
vinzi 128
vioi 122
virfuşor 122
 v. rom. *virtute* 174
viu 70, 128
 **voare* 38
voi 109
voinicame (dial.) 119
voñu 138
vom 138
vor 138
voştri 111
voştru 59, 111
vrea 113, 127, 137, 138
vrem 138
vreşi 138
vre-un 113

zăcea 73
zarzavagioaică 122
zece 75, 108
zi 96, 134
zice 84
zice (nu ~) 134
 v. rom. *zicere* (nu ~) 134
 v. rom. *zicereşi* (nu ~)
 134
ziceşi (nu ~) 134
zise 84
 v. rom. *zisere* 133
 v. rom. *ziset* 131
 **ziseste* 131
 **ziste* 131
ziua 141

D. ENGADIN

agné 85
aram 65

ascolter 66
aunza 89
dorms 92
dös 90
era 89
eu 75
kámþ 92
mail 58
maís 88
maisa 88
noder 66
puoñ 85
quaraisma 76
señ 85
sü 90
sulvedi 59
üş 60

D. FLORENTIN

arcora 95

FRANCĂ

flaskâ 104

FRANCEZĂ

v. fr. *agiets* 73
agneau 85
aire 89
anse 89
ante 104
 v. fr. *arain* 65
 v. fr. *ascouter* 66

autre 78
avons 134
boîte 63
bourse 63
carême 76
champ 92
 v. fr. *chans* 92
chez 36
 v. fr. *comengier* 61
coup 80
croute 63
de 141
dors 92
dos 90
écrivain 104
épouse 93
étuve 80
hommes 179
huis 60
 v. fr. *jou* 75
 fr. de s. *kuküdo* 59
 v. fr. *laoste* 60
mais 75
mois 88
moise 88
none 104
oeil 36
oncle 70
parlons 134
pêche 90
peine 67
poignet 85
poing 85
pute 104
rien 92
sauvage 59
 v. fr. *siu* 68

v. fr. sus 90

voisin 59

D. FRIULAN

añel 85

arie 89

cuñat 85

dues 90

kámp 92

kand 76

kode 66

lauda 66

leñ 85

mes 88

pásare 59

pene 67

puñ 85

salvadi 59

su 90

taur 66

us 60

yo 75

D. GENOVEZ

komingá 61

GERMANĂ

Kelsbach 74

Kellmünz 74

V. GERMANĂ DE SUD

këllāri 74

kista 74

wicka 74

GOTICĂ

akeit 74

guma 104

kaisar 74

karkara 74

lukarn 74

D. ISTROROMÂN

ămfla 63

âvdu 128

cînta 130

cîntam 129

gl'em 57

(ins. Krk) Lašov 122

lu 106

mul'ere 52

(ins. Krk) Petršović 122

ratze 101

ren 138

nev 61

ml'e 85

mul'ère 52

pasets 135

scându 86

se(v) 61

sore 101

te(v) 61

vefi 138

braccia 95

busta 63

v. it. ca 76

caddararu 37

campo 92

canistrum 159

capestro 36

cápure 36

casa 36, 178

cefalo 80

chiave 36

coda 66

cognato 85

colecchio 66

colpo 80

corna 95

disfingere 159

dita 95

dormi 92

dosso 90

ferraria 37

fócure 36

ginocchia 95

v. it. gioso 90

grasso 73

grata 73

grotta 63

invininari 37

io 75

legno 85

ma(e)stro 75

mai 75

'mbrazziari 37

melo 58

mese 88

monti 36

nuotare 66
nutricare 159
occhio 36
palanca 80
palumbaru 37
pecoraio 36
pena 67
pesca 90
pugno 85
quaresima 76
rame 65
v. it. ritondo 60
rota 36
salvatico 59
scalvecá 36
scapetà 37
scrivano 104
scuola 178
segno 85
v. it. speme 92
v. it. spene 92
sterlúce 37
strabello 37
stufare 80
surdia 37
su(so) 90
uomini 179
uscio 60

D. LANDEZ

laguste 60

LANGOBARDĀ

Anna 105
Anno 105

LATINĀ

ab- 124
ab ante 114
abscondo 89
absconsi 131
absconsus 89
abtissa 53
acetum 74
acchetico 87
acre 104
acrum 104
ad 116, 141, 149
ad- 118, 124
adancus 61, 161
ad-de-ante 114
ad-de-in 116
ad-depositum 161
ad-de-verum 114
ad-foras 114
ad-hac 163
ad-hacce 114, 163
ad-hic 114
ad-hicce 114
ad-horam 114
**adiliare* 160
adjectare 73
adjungere 73
adjutare 73, 178
adjutor 162
adjutorium 162
ad-mediam-diem 124
ad-modo 114
ad-notare 159
ad-post 114
ad-prope 114
ad-sic 114

ad-similis 114
ad-supra 114, 116
adtepere 163
ad-tuncce 115
adulare 159
**aduliare* 160
aduncus 161
ad-vix 114
adzutor 72
aeam 65
aeclesie 65
aegrus 102
aeorum 65
aeramen 65
aeres 80
**aes* 135
Aescapio 53
aetiam 65
aevocatus 65
africiae 162
aggestus 162
agilis 107, 162
**agilus* 107
agnellus 85
agrimesore 88
**agurare* 66
agustas 66
agustus 66
Agusto 66
a-inde 114
aitricis 72
aiutric(i)s 72
**ajunare* 73
**albaster* 162
albearia 162
albeus 69
albus 162

- aleum* 64
Alexsander 83
Alexsandri 83
-alia 119
alia-mente 114
aliubi-re 114
alium 64
**allenare* 79
alter 78, 108, 112
*altera-*mente* 114
**altrei* 108
**altrōrum* 108
**altrui* 108
alvaria 162
alvearia 162
alveus 69
**alvina* 162
ama 93
**ambulester* 164
ambulemus 134
ambuletis 134
-amen 119
amfora 79
amici 55
amicus 55
amita 85
ampora 79
ancus 161
anellus 86
anglus 53
angulus 53
anicillae 54
anima 173
annoru 91
annucli 53
annus 60, 81
anoru 91

ansa 89
ansar 59
anser 59
**antaneus* 168
ante 116
aper 102
aprus 102
aqua 77
aqualis 162,
aquarius 159
aquellus 85
**aramen* 65
aranea 85
arbor 97
ardēre 127
ardus 53
area 89
arena 55
ares 51
aretem 51
aria 64
-aricius 119
aridus 53
aries 83
arietem 51
ariex 83
-arius 119
arma 98
arruncat 162
Artlaus 87
**as* 135
asa 89
asclaregia 87
asconsus 89
asculta 66
asimus 81
astla regia 87

**astruicare* 163
astruere 163
-aticus 120
-a-tio 120
**attempire* 163
-atus 119
aucupare 162
audio 128
**auferire* 166
auferre 166
augēre 127
augmentare 162
aulae 70
aunculis 70
aunculo 70
aunculus 70
aunclus 70
aurarius 118
Aurelie 65
auris 66
aurum 66
aus 64
ausculta 66
Austa 75
aut 117
autumnus 61, 85
ave(o) 68, 80
averruncare 162
avetat 68, 80
aviaticus 39
avomculo 60
avonculo 60
avus 64

baiolatio 163
baiolator 163
baiulare 163

- Baleriano* 68
balteus 64
baltius 64
barbane 104
barbatus 172
benamerenti 65
bene 81, 115
benemerentibu 93
benemerinti 58
berba 69
berbeces 69
berbex 69
berbum 69
besica 69
beteranus 69
betranus 69
bibere 68
bibui 131
Bictoria 68
binesicio 58
bir 69
bittatis 69
bivo 70
bixit 68, 69
blanditiæ 164
blandulus 164
blandus 164
bobis 69, 70
bobum 103
boia 164
**bojester* 164
bonitatem 61
bos 68
boto 68
**bovestris* 164
**bovus* 103
brachium 75
bracias 98
brattea 64
brattia 64
bruscetum 121
hubio 167
bucca 164, 172
**buccidus* 164
buxidem 63
byrginio 69
byrsa 63
byyris 69

caballarius 79
caballus 68, 70
cadeo 128
cadere 127, 128
cadui 131
caelum 74
Caesar 74
caesus 81
Caicilia 64
calatus 73
calcai 130
calcavi 130
calceus 64
calcis 103
calcius 64
calcostegis 75
calcosteis 75
caldus 53, 54
calidum 53
**calinus* 79
callis 79, 174
calvia 160
calvus 160
campora 105
campus 92

canapis 57
canem 103
canes 103
**canepis* 57
cantarant 131
cantare 127
cantas 129
cantasses 131
cantasti 131
cantavisses 133
content 132
cantet 132
canticum 165
cantis 129
canto 129
capiculum 87
capitulum 87
capriolo 64
**caprificus* 63
carcer 74
carnem-ligat 124
carnis 103
carraria 174
carrarius 174
carruca 39
carrus 174
casa 81
casae 103
cascabundus 164
caseum-ligat 124
castrum 98
cata 116
catella 79
cauda 66
cauliculus 66
causa 81
cautela 79

- cavea* 64
cavia 64
**cavula* 73
Celeusum 74
Celio monte 74
cellarium 74
cena 74
cenare 74
ensor 88
census 74
cephalus 80
cerasus 57, 58
ceresea 57
ceresium 57
ceresus 58
Chrusanto 62
cibes 68
cicuta 59
cineres 97
cingere 74
cingula 74
cinque 77, 108
**circanus* 58
circinus 58
circitare 165
ciresia 57
cis 76
cista 74
cithara 58
cithera 58
civitatem 59
Cladia 67
Cladio 66
Cladius 67
clarum 115
cleminx 84
**clinga* 74
Clymene 62
cocens 76, 128
cocere 128
coci 76, 128
coco 128
coctorius 82
cocus 128
coda 66
coda-albus 124
**coda-battulá* 124
codingi 73
codra 57, 76
Codratus 57
Codrato 76
cognatus 85
colaphus 80
**coliculus* 66
colligo 52
colloco 52
colpacioni 71
colubra 51
colus 168
comidi 58
comindavi 58
**comunicare* 61
comminuo 61
communicare 61
comparabit 68
**complexire* 160
computo 52
con 109
conda 76
**conforire* 165
congiugi 73
con ipso 109
coniuncxs 83
consiensia 75
constare 173
consul 88
contineo 161
contorpere 160
**contorpire* 160
contra 116
convixxit 83
coquens 76, 128
coquere 128
coqui 76, 128
coquo 83, 128
coqus 128
corbula 160
Cornelio 92
corno 95
cornus 165
corpus 98
**corrimare* 160
corvus 69
cos 165
cosim 83
costat 88
cosul 88
cot 76
cotio 165
cotoneum 60, 82
cottana 60
**cottaneus* 60
coxa 84
coxim 83
crabatum 73
cratis 73
credo 55, 128
credui 131
credutus 133
Cresces 88
criscit 58

- crucem* 61, 74
crudus 61
crypta 63
**cucuta* 59
cuius 51
cum 109, 112, 116, 149
cum- 118
cunctinare 161
cunere 93
cunvixit 59
cura 91
currant 132
currat 132

**dao* 129
de 116, 149, 150
de- 118
decem 75, 108
decrevit 67
de-de-inde 115
dedi 130, 131
dedicavit 131
dedere 165
de-ecce(eccum)-inde 115
de-ex- 36
defenicionis 71
defesori 88
defunte 86
defunto 86
deglabrare 165
dehe 64
de-hincce 115
de-in 116
de-inde 115
de-in-illa-hora 114
de-inter 116
Dekem(bris) 74

demediam 59
demicare 166
deorsum 70, 90, 115
deosum 89
de-parte 115
deposicio 71
de-post 116
deprehendere 165
**derapinare* 165
desilio 81
despicare 165
de-super 116
de-una-hora 115
dic 134
diceretis 134
dico 125, 126, 154
diffamare 165
diffamia 165
digina 54
digita 102
digitus 102
dignus 85
dimicare 166
dingnissime 85
directus 82, 116
dis- 118
disglabrare 165
disponere 166
dissecare 166
dissessit 74
**disvelare* 166
dixistis 131
dixit 84, 145, 146
dogarius 159
doles 88
dolio 64
domine deus 102, 124

dominus 86
domno 54
domnus 54
donaut 131
donu 90
dormire 127
dormis 92, 129
dormis 128
dormo 128, 129
dorsum 90
**drepanella* 166
drepanis 166
dulcissime 65
duo 108
Durracinae 62

eamus 64
ecce- 118
ecclesia 163
eccum- 112, 118, 124
eccum-hic 114
eccum-hicce 114
eccum-hoc 114
eccum-mo(do) 114
eccum-sic 114
eccum-tale 114
eccum-talis 112, 113, 114
eccum-tantum 115
eccum-tantus 112, 113
educavit 131
edus 65
effigia 105
ego 75, 108, 144
egredere 126
eius 51
eius 51
ejus 144

- ella* 121
-ellus 121
-ent-ia 121
eo 75, 108
-eolus 122
equa 77
eres 80
esse 148
**est* 112
et 117, 150
-etum 121
Eutychiam 62
ex- 36, 118
excaldare 173
**excarpere* 161
**excubulare* 171
execiae 76
exequiae 76
**exilia* 171
exilis 171
exire 84
exit 84
exmuccaut 131
exorta 171
**experlavare* 171
exsudare 163
**extemperare* 163
extra 117
extra- 37, 118
extranium 64
**extuphare* 80
(ex)tutare 39
**exvolare* 69

fac 134
facia 98, 100, 105
facio 128

facla 53
facio 128, 130
facunt 130
factum 82
facunt 130
fagus 97
fames 57
familia 78
faras 114
faseolus 51
fassiolus 51
Fastina 66
fatus 98
fax 53
febrarias 54
febraris 54
febrarius 54
febrescere 159
februarius 54
fecuit 131
feduciare 59
felix 166
fenerarius 161
**fenorarius* 161
feria 166
**ferire* 166
fermentare 167
fiam 137
fibula 166
fibularia 166
fidelix 84
fides 50
figo 128
filacterium 62, 79, 98
filie 65
filiolus 51
filiu 93

finus 137
fini 97
finisco 127
fiscis 80
filiis 137
**flammabundus* 167
Flaus 70
Flora 159
Floralia 159
floralis 159
floresco 127
**Florilia* 159
**fluctulare* 167
fluctus 167
focus 56
Foelix 67
folia 78, 98
**foliolus* 167
folium 98
follis 79, 167
**fomes* 57
foras 116
foresia 88
forficare 167
forire 165
(fo)rmonsa 88
forte 115
Fourio 92
**fragmentare* 167
fraxinus 84, 97
frigora 158
frondia 100, 105
frunte 60
frute 60
fugere 127
fugire 127
funxit 126

- galatus* 73
galbinus 167
galbula 167
galgulus 167
gallina 79
gelu 73
gelare 73
**genna* 81
genui 70
genus 63
giamuaria 73
girus 63
glabrare 167
glacia 98
**glanda* 100
**glemus* 57
glomus 57
grabatum 73
grassus 73
graticula 73
grevis 57
**grevis* 68
gula 56, 61
gurent 62
gyronem 63
gyrus 63

habeam 136
habeas 136
habemus 134, 135, 136
habeo 129, 132, 134, 135,
 136, 137, 146, 148
habere 127
haberet 136
habes 135
habet 135, 136
habetis 134, 135, 136

habias 136
habitus 133
habuerit 136
habuisssem 136, 137
habunt 135
habutus 133
hac die 115
haedus 65
**haet* 135
halitus 160
**hat* 135
**haunt* 135
**haut* 135
havite 58
heius 80
helus 73
heorus 80
Hercules 88
Herculens 88
Herculenti 89
herens 88
heri 115
hic 112, 142
hobitum 80
hoc 95
holus 73
homines 54
homo 103
hortesia 88
hospitium 170
Huga 105
huzus 73
Hyacuntho 62

-ia 37, 121
iamus 64
ianarius 55

ic 80
id 95
ide 92
idem 92, 142
Ihesum 64
iksi 87
illa 106, 109
illace 108
illae 106, 110
illaei 106, 107, 109, 111
illac-ad 117
illac-intro 115
illam 110
ille 105, 106, 107, 109,
 112, 141, 142, 143,
 144
illeius 106
illi 106, 109, 110
illis 110
illius 144
illo 106
illorum 106, 108, 109,
 110, 112
illui 106, 109, 111
illum 106, 109, 110
Illurico 62
**imbuviare* 167
-imen 121
imperator 103
impetrare 167
implere 63
impraeco 126
imprecor 126
imputare 173
in 116
in- 37, 118
in-abante 115

in-ad-post 115
incalescere 168
incingo 128
incipere 168
**incolicare* 168
in-contra-ubi 115
in-de-retro 115
in-eccum-hocce 115
infelicissime 65
inflare 63
**infolliare* 159
inguiis 85
inguine 77
in-hac-parte 115
innotare 159
inpesam 88
inpsuiis 109
insiquare 173
intcitamento 74
integrum 51
**intemplare* 168
intendere 173
**intenuare* 168
inter 116
interantem 54
**interguare* 77
intro 117
-iolus 122
iovenim 58
ipse 95, 112, 142
ipseius 109
ipsus 116
ipsus ille 109
is 112, 144
isciatas 94
iscintilla 94
iscola 94

Ispartacus 94
ispatas 93
ispatium 94
ispeldido 94
isperatae 94
isperatus 94
ispirito 94
ispiritum 94
ispose 94
-issa 120
issi 87
istae 112
istam 112
istatuam 94
iste 112, 142
iste 50
Istefanus 94
isti 112
istrata 93
istrumenta 88
istum 112
-itas 120
itestinas 98
-itia 120
itus 121
iudicii 93
iuenes 70
iuenta 70
iustitia 71
iuvente 68
-izare, 121 127
-izo 121
ixi 87

j acere 73
Jocare 73
jocora 105

jovis (diem) 73, 103
jubeni 68
judex 103
judicare 73
**jugastrum* 168
**jugulare* 168
jugum 168
jumentum 96
jungla 168
jungo 168

karmin 58
heri 74

labias 98
labo 126
laborait 131
labras 98
labunt 126
lacerta 60
**lacte* 82
lacus 60
**lacusta* 60
**laesionare* 168
laesionem 168
lana 78
languidus 168
languor 169
lapidare 77
larba 69
laudare 66
Lauretum 121
lavoraverunt 68
laxare 84
leigibus 67
lendinem 100
lemis 107
lentis 103

- *lenus* 107
**lepidare* 77
levis 57
**libertare* 167
libes 88
**lignare* 58, 168
lignum 78, 85
lileum 64
lilium 64
lingua 77
lingula 54
li(n)gula 169
**liquidare* 77, 160
lixivia 84
locuples 83
locuplex 83
locus 78
locusta 60
longo 117
lucere 127
lucerna 74
lucire 127
lucta 82
luna 78
lunaes 102
lunis (diem) 101
lupi 55
lupus 55, 56, 61

macellarius 79
maemoria 92
maesolaeu 92
maester 75
magis 75, 107, 115
magister 75
maIorem 51

malum 57, 104
mamani 101, 104
manducamus 129
manducare 129
mane 115
manicare 169
manicat 169
manus 81, 95, 100
Marcias 71
marcidus 160
margella 79, 169
Markellino 74
marmuris 60
maritu 93
Marsias 75
martis (diem) 103
marturi 62
mas 169
masculus 54
Masimile 83
mastichinus 169
maxilla 84
Maxssimuna 83
Maxximinus 83
me 110
mea 110
mecu 91
mediam diem 124
mediam noctem 124
medius locus 124
medulla 79
mei 110
melum 57
memoria 91
memoriaes 102
mene 109
mens 61, 110, 144

mensa 88, 89
mensis 88
**mentionem* 100
mentla 54
-mentum 122
mentus 98
mercuri (diem) 102
mergere 175
mergor 175
meridies 72
mersi 90
mesa 88, 89
meses 88
meus 110, 144
mi 108, 110
mica 113
miles 83, 169
milex 83, 84
milia 78, 108
mille 78
minuo 61
morio 128
mrior 128
morire 126
**moro* 128
mortus 64
Mukiamus 74
mulgère 127
mulierem 51
mulsura 159
multi 113
munimentu 60
murta 62
Musclosi 54
**mustacium* 62
myrta 62

nanctus 86
nantus 86
nascui 131
natare 66
nebula 54
nec 113, 117
nec-aliubi-re 115
nec mica 115
negotiator 169
Nemens 89
neminem 108, 113, 115
nepota 100
nepus 60
nervias 98
nescio 113
nescio-qualis 169
nescio-quantum 113, 169
nescio quem 113
neque 113, 117, 169
neque unus 108
nimpis 62
Nimphydia 62
nisi 81
nivem 100
robis 109
nocte 82
nomen 103
non 115
nora 105
noricuiae 60
norus 60, 100, 105
nos 109, 110
noster 111
nostra 111
nostrae 111
nostri 111

**notare* 66
nouem 108
noverca 169
numerus 61
numin(clatori) 60
numqua 92
numquam 92
nura 101, 105
nurus 105
nutricium 169
nutricius 169

-o 122
obsequentissime 65
observasione 71
occasio 88
occansio 88
oclus 53
Octabiae 68
octo 82, 108
octub(res) 59
oculus 53, 95
odia 158
**oestriculus* 171
oestrum 171
oestrus 171
oleum 98
oli 92
olii 66
olim 92
Olumphia 62
-onea 122
onestam 80
-omia 122
onorim 80

opus 98
ordire 126
orgia 174
**oricare* 172
Oricla 66
oricla 66
oriculae 66
orior 172
ossa 98
osteum 64
ostium 60, 64
ostia 98
-osus 123
ovis 169
oze 72
oxor 60
oxsor 60

pacciolus 173
paene-ad 117
**palanca* 80
palearium 64
paliarium 64
paliurus 170
palliola 79
Palmur(a) 62
palpabundus 170
palpe'bra 51
palpo 170
**pandia* 161
panucla 53
Papisius 81
Papirius 81
parentis 102
pare'tem 51
paretes 51

- pariens* 89
parietem 51
**parsitare* 161
parti 103
parte 103
**passare* 59
passere 59
passi 92
passiins 71
passim 92
patire 126
pauper 104
paupera 104
peduclum 53
peiius 51
penam 67
**penna* 81
per 117, 150, 151
perambulare 170
perdedi 93
perdutus 133
per-extra 117
peria 93
per-in 117
per-inter 117
per-intro 117
persecare 170
pe(rsica) 89, 90
per-super 117
pessica 89
pessicum 89, 90
petiolus 173
phalanx 80
pharmacum 166
Phebus 67
picula 54
pientissime 65
pignus 85
pilum 78
pinna 81
piscis 80
pixidem 63
placenta 170
placere 74
placitum 133
placutus 133
**plausare* 67, 170
plausio 170
plauso 170
plausus 170
pluit 154
poelom 87
poculum 87
poena 67
Pompeius 51
ponum 56
**ponio* 128
poniret 128
pons 175
poples 83
poplex 83
populus 97
porcacla 87
portulaca 87
poserunt 131
posit 131
posse 127, 129
possum 126
post 116
posta 54
posui 93
poteo 129
potere 127, 129
poterent 127
**potio* 129
potui 132
praedationem 159
praeputium 171
prebiter 103
prensus 89
pridem 82
primavera 124
Primitiai 64
probai 130
probavi 130
procedere 170
pride 92
pridem 92
puero 65
pube 93
**pueruncus* 161
**puerunculus* 161
pugnis 85
pulicem 54
punere 59
**puronium* 170
purus-re 116
pus 170
Puteolis 51
**putium* 171
putridus 171

quadragesima 37, 76, 77,
 84
quadragesima 77
**quadricornus* 77
**quadrone* 77
quadrus 57
quaero 76
qualis 77, 112
quam 77, 117

- quando* 77, 115, 117
quantum 113
quantus 76, 77, 112
quaru 92
quator 55
quat(t)or 55, 108
quattuor 77
quem 76, 77, 92, 112
**quene* 109, 112
querunt 126
quescat 55
quescerent 55
Queta 55
quetus 55, 76
Quetus 55
qui 51, 77, 113, 143
quia 117
quid 76, 77, 95, 112, 117
quiesquit 76
Quirenarice 62
quis 112, 143
qun 76
quod 95, 117, 151
quomodo 117
quostituta 88
quravit 76

ramulosus 159
ramulus 159
**recaediare* 171
recipit 52
Redduta 133
rem 92
remedium 98
renego 52
repausare 67

respondere 127
responsionis 103
**retundiare* 171
retundus 60
ridēre 127
ridēo 139
rigidare 175
rigni 59
rimor 160
rista 58
risti(tu)tori 58
rius 64
rivus 64
rosa 81
rupes 162

Sabasianus 71
sale 92
salacs 83
salicem 54
Salomonix 84
Salone 65
salvaticus 59
sanctissimus 83
sanctus 86
sanguine 77
sanguisuga 78
sanitatem 61
santo 86
sapiensie 71
scabellum 86
**scabnum* 86
scala 78
**scama* 77
scamnum 86
scelus 73
scoria 171

scriba 104
scribanem 104
scriserunt 87
scribo 126
scriptum 50
scrutant 126
scruto 126
se 110, 118
sebum 61, 68
secale 100
secundes 102
**senticella* 171
senticeta 171
sentus 171
septe 91, 108
septuazinta 75
sepulcrum 98
s(e)pulture 65
serus 70
servare 69
sesti 83
setis 137
**seus* 61, 111
sex 108
si 151, 152
sibe 110
sibi 110
sic 118
signum 85
silvaticus 59
simus 137
singnifer 85
sint 137
**sitis* 137
so 61
sobriae 65
sobrie 650

- socra* 100, 105
socrus 105
solea 64
solem 81
solia 64
somnus 86
sonitus 159
sorbĕre 127
soror 103
sparsi 90
spem 92
spurius 161
sta 134
stablum 53
stabulum 53
stafilus 62
**stao* 129
stella 79
steti 130
stetui 131
stingo 128
stinguo 128
stlataris 87
stas 93
strata 93
strofa 79
stropa 79
sua 111
subala 171
**subrupare* 171
subtus 117
**suffolicare* 171
sugia 39
sui 93
sum 137, 138
summicella 171
summus 171

super 117, 152, 153
sursum 90
Surus 62
sustus 73
susum 89, 116
suus 144

taetrus 102
talis 174
tarde 115
tatani 101, 104
taurus 66
te 110
tempero 163
tempuli 54
teneru 174
tepeo 163
terminac(iones) 71
tersio 71
tersiu 75
testemonium 59
teter 102
**tetionem* 59
tetrus 102
**teus* 61, 111
texere 84
thens(auro) 88
ti 110
tiaras 72
tibe 109
**tibi* 109
tinea 64
timia 64
-ti-osus 120
titionem 59
Titius 71, 72
titulum 54

tonat 154
tonsus 89
**torco* 128
**-torea* 123
-toria 123
-torius 123
tot-inde-re 116
totorum 108
tot(t)us 108
totus 113
tou(am) 61
toxicum 84
tractare 82
**traginare* 58
trago 128
traho 128
trans 117
tremulat 54
trepidare 171
tres 108
triclinium 92
triclīnu 92
trienta 75
tristis 104
tristus 104
**trocta* 82
tu 109, 144
tua 111
tulum 54
tuum 62
-t-ura 123
tutamentum 98
tuus 144
tymum 62

ubi 115
u'licu 60

- uio* 70
uius 70
ulmus 97
una 116
uncia 74
**unculus* 70
unde 116, 118
unquam 115
unus 108, 113, 144
urnat 59
usore 83
ustia 158
ustium 60
usure 83
uxsori 83

vacuus 64
vadere 138
valde 53
valide 53
Valeriaes 102
valia 93
valiia 93
velis 138
**vao* 129
veclus 53, 87
velis 138
**velitis* 138
velle 126, 127, 138
venaemerenti 68
venari 118
venator 118
vendere 127
vendis 128
vendo 129
vendutus 133
vene 68

venemerenti 67
veneris (diem) 103
venetus 172
venio 128
ventus 95
venutus 133
vera 98
verbex 69
vere 113
vescat 126
**vescidus* 172
vesco 126
vescus 172
vesica 159
vessica 69
**vessicella* 159
veteranus 69
vetranus 54
vetulus 53, 87
via 70
vibas 69
vibe 69
vicia 74
vicinus 59
viclus 87
vicsit 83
vicxit 83
videre 127
vidi 131
vidiant 132
vidiat 132
vigxit 83
vilicus 78
villa 78
Vincentzus 71, 75
vindex 174
vindicare 174

vinea 64
vinia 64
vinias 64
vinti 75
vinum 50, 51
vinus 98
viridis 53
viridis 53
virtus 174
visit 83
vissi 83, 93
vitus 54
vitta 69
vitulus 87
vivus 70
vixit 83
vixxit 83
vobis 109
voce 69
volebam 136
volemus 138
voleo 127, 138
volere 127, 138
volet 113, 138
voletis 138
volo 136
volumus 138
volunt 138
vone 68
vos 109, 110
voster 59, 111
vostri 111
vostrum 111

zabolicam 72
Zaconus 72
Zadumeneni 72

zanuario 73
zebus 72
zefurus 62, 79
ziaconus 72
Ție 72
Zonysius 72

xantissimo 83

D. din LECCE

lupu 56

D. LOGUDOREZ

abba 77
adzudare 178
ambizua 78
askultare 66
aza 89
baranta 77
bardone 77
battigoru 77
báttoro 77
bula 56
bušika 69
ca 76
dossu 90
ebba 77
gosso 90
imbenă 77
kale 76
kampu 92
kando 76
kantu 77
v. log. ken 77, 92, 112
kenare 74
v. log. ki 77

konnadu 85
krabufigu 63
limba 77
linna 85
márturu 62
mela 58
meza 88
meze 88
pena 67
punžu 85
ramine 65
sambine 78
seu 68
sinnu 85
umpire 63
unflare 63

D. LOMBARD

aza 89
grat 73
mártul 62
skuminiar 61

D. LUCCHEZ

gioso 90

D. LYONEZ

šenevo 57

D. din MAGLIA

lupu 56

D. MANTOVAN

gemb 57

D. MEGLENO- ROMÂN

acrimi 121

al 107
ali 107
ampirâteasă 120
amplin 118
ampl'u 63
ân 116
ancalic 118
ancälzimint 122
ancap 118
ancärcätură 123
ancurun 118
ancurunatic 120
anflu 63
antri 116
ardos 123
au 135

bälos 123
bärbat 172
bärbos 123
bucă 172
bärdet 121
bäsearică 163
bitärneatsă 121
buiaud 121
butseaud 121

cântător 123
cântätură 123
cînta 130
corn 121, 165
cöntic 165
crăblă 160
crielat 120
croblă 160
cucușgădă 123
cufăres 165

- cumătsol* 121
cumpărător 123
cupivimint 122
curnet 121
curm 160
cutsot 165

de 140
di 116
dijules 118
dindi 115
dința 115
dintru 116
dipărtez 118
dispic 165
distorn 118
diștităcuni 120
distup 118
dișgrop 118
drăcuts 124
dultsimi 121
dupu 116

făr(ă) 116
fărinat 120
feată 101
fičurel 121
firiři 166
fitoaă 123
flămund 167
fricos 123
frimint 167
ful'or 167
fusi 137
fuși 137

gl'em 57

iftinătati 120
im 137
inămă 173
its 137

jugastru 168
juneatsă 121
jungl'u 168
jutor 162

lângă 117
langoari 169
leagăn 168
l'ert 167
lingură 169
l'irtăcuni 120
l(u) 106
lupoană 122
luricos 123

mărdzeauă 169
mari 169
mej luc 124
mîndăloană 123
mul'ari 52

năză-noapti 124
năzăts 124
nel 85, 86
niscăn 113, 169
nitsi 169
pălmutsă 124
păn(ă) 117
picurăreasă 120
plătsîntă 170
ponză 161
pri 117

primăveară 124
pristi 117
pustiăătati 120
putrid 171
putsă 171

săm 135
sărup 171
scându 86
scol 171
spel 171
stră 117
stri 117
sud 163

tă 117
tântu 113
tari 112
tinir 174
tri 117
tru 117
tummatic 120

uaie 169
ud 128
uricl'at 120
ursoană 122

ver 138
vinăt 172
vrets(i) 138
vrin 113

D. PADOVAN

v. pad. *cominicar* 61

D. PARMIGIAN

gavla 73

D. PISAN

gioso 90

PORTUGHEZĂ

agosto 66
 agourar 66
 arame 65
 aza 89
 bexiga 69
 campo 92
 dormes 92
 eira 89
 escama 77
 escutar 66
 eu 75
 grade 73
 graxo 73
 mais 75
 mês 88
 mesa 88
 mestre 76
 outro 78
 pássaro 59
 pegureiro 36
 punho 85
 quaresma 85
 quem 92, 112
 redondo 60
 v. port. rem 92
 senha 85
 sosso 90

PROVANSALĂ

agost 66
 aram 65
 arame 65

v. prov. aur 66
 autre 78
 camp 92
 canebe 57
 caresma 76
 clau 36
 comenegar 61
 dors 92
 dos 90
 escama 77
 escoutar 66
 greu 68
 jo 75
 kabofigo 63
 kapofigo 63
 lauzar 66
 maestre 75
 mais 75
 mes 88
 nutricare 159
 palanca 80
 pena 67
 persega 90
 ponh 85
 redon 60
 salvatge 59
 senh 85
 seu 68
 sus 90
 uis 60
 vezin 59

D. din PUSCHLAV

ansa 89

D. ROMAGNOL

v. romagn. capora 95

D. din SAINTONGE

kukü 59

SARDĂ

v. sard. bardone 77
 bula 56
 dormis 92
 furca 36
 pettô'ra 95
 pittûra 95
 v. sard. libidu 77

V. SAXONĂ

krüzi 74
 tins 74

SERBĂ

Bruškit 121
 Lovret 121

D. SICILIAN

pittira 95
 taureddu 66
 tauruni 66

SLAVĂ

*retî 160

SPANIOLĂ

agorar 66
 agosto 66
 asa 89
 ascuchar 66
 cabestro 36
 campo 92

cuaresma 76
cuñado 85
duermes 92
era 89
escama 77
grada 73
graso 73
hombres 179
la(n)gosta 60
leño 85
m(a)estro 76
más 75
mes 88
mesa 88
ojo 36
otro 78
pájaro 59
palanca 80
pena 67
puño 85
quien 92, 112

redondo 60
rueda 36
seña 85
suso 90
v. sp. uzo 60
vecino 59
yo 75

D. TARENTIN

lupe 56

D. TOSCAN

boce 69
campora 95

D. VALDEZ

auk 70

D. VEGLIOT

baud 69

duas 90
kaina 74
kal 76
kand 76
kenur 74
kont 77
mais 88
maisa 88
plakar 74
sois 90
yaur 66
yu 75

D. VENETIAN

žemo 57
kánevo 57

D. VERONEZ

aza 89
kánevo 57

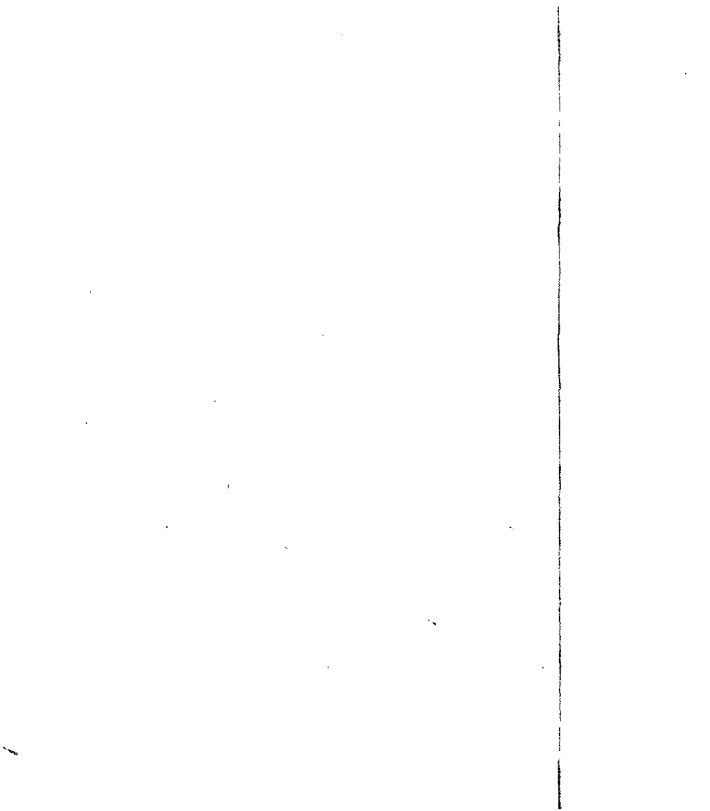

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
PREFAȚĂ	5
NOTAȚIA FONETICĂ	9
Semne diacritice: 9.	
ABREVIATIUNI	10
INDICAȚII BIBLIOGRAFICE	22
Latina: 22. Limbile romanice: 26. Româna: 27.	
INTRODUCERE	31
Definiția genealogică a limbii române: 31. Teritoriul de forma- țiune: 31. Latina orientală: 32. Cucerirea și romanizarea Da- ciei: 32. Colonizarea Daciei: 35. Orientarea politică și econo- mică a Daciei: 35. Grupul lingvistic apenino-balcanic: 36. Creștinismul în Dacia: 37. « Părăsirea » Daciei. Imperiul de Orient: 37. Izolarea Daciei: 38. Latina « vorbită »: 39. « Uni- tatea » latinei vulgare: 42. Originile limbii și literaturii latine: 44. Definiția latinei « vulgare »: 44. Metoda romanistului: 44.	
FONETICA	47
Accentul	47
Vocalele	55
a: 57. e: 58. o: 59. u: 61. ü: 62.	
Vocalele în hiat	63
e: 63. u: 64.	
Diftongii.	64

	Pag.
81. <i>ct</i> : 82. <i>cs</i> : 83. <i>dr</i> : 84. <i>gn</i> : 85. <i>mn</i> : 86. <i>nct</i> : 86. <i>tl</i> : 87. <i>ps</i> : 87. <i>ns</i> : 87. <i>ry</i> : 89. <i>rs</i> : 89.	
Consoanele finale	90
- <i>m</i> : 91. - <i>s</i> : 92. - <i>t</i> : 93.	
Consoanele inițiale	93
<i>is-</i> : 93.	
MORFOLOGIA	95
Numele	95
Substantivul	95
Genul: 95. Cazuri: 98. Declinarea: 100.	
Articolul	105
Adjectivul	107
Genul și declinarea: 107. Comparația adjectivelor: 107.	
Numeralul	108
Adjective pronominale	108
Pronumele	108
Personal: 108. Posesiv: 110. Demonstrativ: 112. Relativ și interogativ: 112. Nedefinit: 112.	
Adverbul	113
Prepoziția	116
Conjuncția	117
Derivația	118
Cu prefixe: 118. Cu sufixe: 118.	
Compoziția	124
Verbul	125
Conjugări	127
Forme de conjugare	128
Verbe auxiliare	134
SINTAXA	139
Numele	139
Cazuri	139
Articolul	141
Pronumele	143
Pronumele posesiv: 144.	
Verbul	145
Adverbul	148

	<u>Pag.</u>
Particulele	149
<i>Ad: 149. Cum: 149. De: 149. Et: 150. Per: 150. Quod: 151.</i>	
<i>Si: 151. Super: 152.</i>	
Negațiunea	153
Determinarea	154
Subordinarea	154
Ordinea cuvintelor	154
Vocabularul	157
Termeni păstrați numai în limba română: 158. Termeni care	
au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice: 172.	
INCHEIERE	177
INDICE	181
Autori	181
Cuvinte	182